ÇAĞDAŞLAŞMA AÇISINDAN

TARİKAT VE TEKKELERİN KAPATILMA OLAYI

BAKİ ÖZ

can yayınları
239

Baki ÖZ

Çağdaşlaşma Açısından TARİKAT VE TEKKELERİN KAPATILMA OLAYI

can yayınları -239

2004

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan CAN YAYINLARI'nın izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da her hangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

BAKİ ÖZ

ÇAĞDAŞLAŞMA AÇISINDAN TARİKAT VE TEKKELERİN KAPATILMA OLAYI

can yayınları
239

can yayınları

Adil Ali ATALAY Vaktidolu
Molla Fenari Sok.
No:16 Cağaloğlu/İST.
Tel: (0212) 528 36 09
Tel/Fax: (0212) 528 36 10
Web Sayfamız: www.canyayinlari.com.tr

Birinci Basım: Kasım 2004

ISBN 975 - 6358 - 40 - 8

Basım: BERDAN MATBAACILIK
(0212) 613 12 11 - 613 11 12

BARIŞ MATBAA ve MÜCELLİT
(0212) 674 85 28

Dizgi
Zeynel Atalay

İçindekiler

Önsöz.....11

Bölüm: I
Türkiye'de Laikliğin Gelişme Süreci
1) Laiklik Kavramı ve Evrensel Boyutu.....15
a- Laiklik Tanımlamasına ve Olgusuna Yaklaşım.....15
b- Laikliğin "Resmi Din/Mezhep Egemenliği"ne Karşıtlığı.....20
c- "Dinlilik/Dinsizlik Olgusu" Karşısında Laikliğin Yansızlığı.....20
d- Osmanlı Aydınlarının Yaklaşımaına Karşın, Mustafa Kemal'le Laiklik Deneyimine Getirilen Ustaca Boyut.....21
e- Atatürk'le Laikliğe; "Batıcılık" ve "Laisizm" Boyutunun Yerine, "Çağdaşçılık/Çağdaşlaşma" Boyutunun Kazandırılması.....23
2) Tarihsel Süreçte Laikliğin Kazandığı Toplumsal ve Sınıfsal Boyut.....25
3) Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Laiklik Süreci.....28
4) Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nin Dine ve Laikliğe/ Çağdaşlaşmaya Bakışı.....31
a- Atatürkçülük/ Kemalizm Devriminin Kendine Özgü Niteliği.....31
b- Atatürk'ün Din Anlayışı ve Dinci Çevrelere Bakışı.....32
c- Atatürk'ün Laikliğe/Çağdaşlaşmaya Yaklaşımı.....35
d- Atatürk'ün Getirdiği Akılcı Zihniyete Dayalı

Devlet/Yönetim Anlayışı ve Şeriatın Elinden Kurtarılan Bireyin Özgürleştirilmesi.....37
e- Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi Kadrosunun Din ve Vicdan Sorunsalına Yaklaşımı.....39
f- Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nin Tek Din, Tek Mezhep, Tek Tapınım Yeri Egemenliğini Kırışı.....42
g- Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nin "Din Özgürlüğü"nün Yerine "Vicdan Özgürlüğü"nü Geliştirmesi.....47
h- Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'nı Kuruşundaki Amacı ve Bu Kurumun Dinin Yeniden Düzenlenmesindeki Rolü.....52
5) Cumhuriyet Türkiyesi'nde Laik Atılımlar.....55

Bölüm: II
Türkiye'de Tarikatsal Gelişim ve Bozulma Süreci
1) Türkiye'de Tarikatların Doğuşu ve Tarihsel-Toplumsal Rolleri.....63
a- Tarikatların Ayırıcı Yanları ve Özellikleri.....63
b- Tasavvufi Tarikatların Doğuşu ve Kökeni.....64
c-Tarikatların Ortodoks ve Heteredoks Olarak Yapılanışı.....65
d- Ortaasya Türk Kültürünün ve Şamancı İnancın Türkiye'deki Tarikatların Ayrımlaşmasında Belirgin Rolü.....66
e- Sünni Tarikatların Heteredoksiden Uzaklaşarak Ortodoksiyle Bütünleşip Yönetim Makanizmasında Yer Alması ve Bu Durumun Tasavvufi-Tarikatsal Alanda Yozlaşmaya Yol Açması.....67
2) Tekkelerin Kurulması ve Toplumsal, Siyasal, Kültürel, Dinsel Rolleri.....73

a- Mutasavvıf Dervişlerin ve Tekkelerin Kuruluş Döneminde Olumlu Rolleri, Anadolu'da Türk Uygarlığının Yeşermesine Katkıları ve Toplumsal Gelişmedeki Rolleri....73
b- Osmanlı'nın Son Yüzyıl Aydınlarının Tasavvuf, Tarikat ve Tekkelerin Çağsallığına İlişkin Kuşkuları ve Bu Kurumların Kaldırılmasına İlişkin Görüşleri....77
c- XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'de Tarikat ve Tekkelerin Nicel Konumu....82
3) Sivil Toplum ya da Demokratik Kitle Örgütlenmesi ve Tarikatların Bu Tür Nitelik Taşıyıp-Taşımayacağının Değerlendirmesi....84

Bölüm: III
Tarikat ve Tekkelerin Kapatılış Nedeni
1) Tarikat ve Tekkelerin Kapatılışına Uzmanların Yaklaşımı....91
2) Tarikat ve Tekkelerin Cumhuriyet Döneminin Başlarında Kapatılışının Toplumsal, Siyasal, Ekonomik, Kültürel ve İnançsal Nedenlerinin Bir Değerlendirmesi....92
3) Atatürk'ün Tarikat ve Tekkelerin Kapatılışına Yaklaşımı ve Bu Kurumların Kapatılmasını Zorunlu Görüşü....95
4) Tarikat ve Tekkelerin Kapatılmasının Çağın ve Çağdaşlaşma-Laikliğin Bir Zorunlu Sonucu Olması....97
5) Tarikat ve Tekkelerin Siyasallaşarak Amaç Dışı Kullanılması Olgusunun Kapatılışlarına Neden Olması....100

Bölüm: IV
Şeyh Sait Olayının Tarikat ve Tekkelerin Kapatılmasında Rolü

1) Olayın Nedenleri ve Hazırlanış Aşaması.....105
2) Olayda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Rolü.....110
3) Ayaklanma Dönemi ve Karşılıklı Savaşım.....111
4) Yargılama ve Cezalar.....115
5) Olayda İnsan ve Parasal Kayıp.....116
6) Ayaklanmaya Katılımın Yapısal Niteliği ve Alevilerin Tutumu.....117
7) Olayda İngiliz Parmağı.....121
8) Olayın Dinsel ve Ulusal Yanı.....125
9) Olayın Toplumsal- Sınıfsal Yanı.....129
10) Ayaklanmanın Başarısız Oluşunun Nedeni.....133

Bölüm: V
Tarikat, Tekke ve Türbelerin Kapatılma Olayı

1) Mustafa Kemal'in Tarikat ve Tekkelerin Kapatılmasına Yaklaşımı.....135
2) Tarikat ve Tekkelerin Kapatılmasında Din/Mezhep ve Dinsel Topluluklar Etkeni.....138
a- Kuramsal Yaklaşım.....138
b- Tarikatların Tutumlarıyla Kapanmalarına Gerekçe Yaratmaları.....142
3) Tarikat ve Tekkelerin Kapatılmasına Gidiş Süreci.....149
a- Tarikat ve Tekkelerin Kapatılmasının Kuramsal-Uygulamsal Ön hazırlıkları, Olayların Gelişmedeki Rolü ve Atatürk'ün Uyguladığı Usta Strateji.....149
b- Tarikat ve Tekkeleri Kaldıran Yasa Önerisinin Meclis Görüşmeleri.....155

c- Tarikat ve Tekkelerin Kapatılma Eylemi.....158
4) Alevi-Bektaşi İnanç Kurumlarının Yasaklama Kapsamına Sokulması ve Alevi-Bektaşi Toplumunun Bu Durumu Kabullenişi.....167
5) Tarikat ve Tekkelerin Kaldırılmasının Laiklik İlkesi ve Din-Vicdan Özgürlüğü Açısından Değerlendirilmesi.....176
a- Tarikat, Tekke ve Zaviyelerin Yasaklanması ve Kaldırılması Durumu.....177
b- Çağdaşçılık-Laiklik İlkesi ve Din-Vicdan Özgürlüğü Açısından 677 Sayılı Yasanın Durumu.....178

Bölüm: VI
Tarikat ve Tekkelerin Kapatılması Sonrası Gelişmeler
1) Tarikat ve Tekkelerin Kapatılması Sırasında Gösterilen Genel Tutum.....183
2) Tarikat ve Tekkelere İlişkin Düzenlemeyi Tamamlayan Atatürkçü Cumhuriyet'in Devrimci Yasaları.....185
3) Tarikat ve Tekkelere İlişkin Düzenlemenin Sonraki Yönetimler Döneminde Delinerek Devrim Yasalarına İşlemezlik Kazandırılması ve Türbelerin Yeniden Açılma çalışmaları.....189
4) Bektaşilik, Mevlevilik Gibi Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'ne Yandaş Olan Tarikatların Kapatılışı ve Yeniden Açılış Süreci.....191
a- Hacı Bektaş Dergâhı'nın Kapatılışı ve Açılış Süreci..192
b- Mevlana Dergâhı'nın Kapatılışı ve Açılış Süreci.....207
5) Kaldırılan Halk İslamcı Kurumların Yerine Çağdaşlaşmacı-Laik Aydınlanmayı Yaratacak Cumhuriyet Kurumlarının Kurulması.....211
6) Tarikat ve Tekkelerin Günümüzdeki Durumu.....213
Kaynakça.....218

ÖNSÖZ

Milli Mücadele ve Cumhuriyet tarihi birçok yönüyle ayrıntılarıyla araştırma-inceleme konusu edilmiş ve birçok yanı aydınlığa kavuşturulmuştur. Objektif altına yatırılmamış, inceleme konusu edilmemiş çok az konusu kalmıştır. İlginçtir, bugüne dek araştırma-inceleme konusu edilmeyen o çok az konulardan biri ne yazık ki oldukça duyarlılık taşıdığımız tarikat ve tekkelerin kapatılma olayıdır.

Ders kitaplarında bu konuya bir-iki tümceyle yer verilmiştir. Ş. Süreyya Aydemir, D. Avcıoğlu gibi Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi üzerine ayrıntılarıyla araştırma yapan ve bütün konuları derinlemesine ele alan araştırmacılar bile, bu konuya ilişkin bir paragrafı geçmeyen kısa bilgiler vererek geçiştirmişlerdir.

Kısaca, Cumhuriyet döneminin çok önemli bir devrimci operasyonu olan tarikat ve tekkelerin kaldırılma olayı gizli kalmış, araştırılmamış olaylardan biridir ve araştırmacılar için tümüyle ham/işlenmemiş bir konudur. İlk kez de tarafımızdan araştırma konusu edilmiştir. Eğer eksikler varsa, bu ilk kez araştırma konusu edilmesine bağlanılmalıdır.

Biz olayı, çağdaşlaşma/laiklik açısından bakarak araştırdık ve değerlendirdik. Doğallıkla bu bakış, Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'ne tümden bakışın ve onun içerisinden bir devrim uygulamasının ele alınması biçiminde olmuştur. Tarikat ve tekkelerin kapatılma olayı, Atatürkçülük içerisinde ele alınarak değerlendirilmiş ve sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Yani bu olay Atatürkçülük'ten, Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nden ayrı tutularak ele alınmamış,

devrimin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Bize göre, zaten işin doğrusu da budur. Çünkü, tarikat ve tekkelerin kapatılma olayı Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi bütünlüğü içinde yer alan bir parçadır. Atatürk devrimi bütünlüğünün bir parçasıdır. Bütünden koparmak ve ayrı düşünmek yanlış ve yanıltıcı olacağı kanısındayız. Araştırmamızı da, bu doğrultuda yürüttük.

Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi çıkardığı yasalar, yaptığı düzenlemeler ve getirdiği demokratik, çağdaş, laik anlayışla ülkede öteden beri gelen tek din olan İslamiyet'in, tek mezhep olarak Sünniliğin, tek tapınım (ibadet) yeri olan caminin ve tek tapınım biçimi olan Sünni biçimde tapınımın egemenliğini, kısaca tekliğini kırmaya çalışmıştır.

Vicdan özgürlüğü esasından hareket edilerek tek din, tek mezhep ve onun ibadet biçimi ve törenlerinin sultasından toplum kurtarılmaya çalışılarak, topluma ve bireylere vicdan özgürlüğü getirilmesi amaçlanmıştır. Doğallıkla bu durum, Sünni inancın yanında Alevi-Bektaşi inanca ve onun tapınım törenlerine yaşama olanağı sağlamıştır.

Ama günün koşulları, özellikle dini, dinsel duyguları siyasete araç etmeye alışık çevreler, Sünni tarikat çevrelerinin Milli Mücadele yıllarında bağımsızlık hareketine karşı tutum içerisinde olmaları, Cumhuriyet devrimlerini engellemeye çalışmaları, Şeyh Said olayı gibi oldukça korkunç sonuçlar doğuran bir eyleme girişmeleri genç Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'ni bu tür feodal kurumları kaldırma yoluna götürmüştür.

Tarikat ve tekkeler bu nedenle kaldırılmış ve yasaklanmıştır. Ne var ki, Milli Mücadele'ye Cumhuriyet'e yandaş olan Bektaşilik gibi tarikatlar da bu genel eğilimin dışında bırakılmayarak, devlet içinde öteden beri palazlanan

Sünni mezhep çevrelerinin de siyasal baskısıyla "ya hep, ya hiç" mantığı çerçevesinde düşünülerek kaldırılmışlardır. Kısaca, hak etmedikleri bir cezaya çarptırılmışlardır. Böyle olmasına karşın, Alevi-Bektaşi çevreler Cumhuriyet'in devrimlerini ve laikliği kendileri için yeterli bir güvence olarak görmüş, tarikatlarının kapatılmasını kabullenmiş, dahası dergâhlarını kapayarak bu uygulamaya öncülük etmişlerdir.

Başka çevreler yeniden açılmak için uğraşırken, bir bölümüyse yeraltı faaliyetleri gösterirken, Alevi-Bektaşiler bu konuda da sessiz kalmış, çok gecikmiş olarak ana dergâh olan Hacıbektaş'daki Pirevi'ni ancak 1960'lı yılların ortalarında sadece ziyarete açabilmişlerdir.

Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nin 1924'lerden itibaren getirmeye çalıştıkları oldukça köktenci (radikal) devrim yasaları günümüzde de yürürlüktedir. Ne yazık ki, bu yasalar tümüyle zaman zaman delinmiş ve işletilmez duruma getirilmiştir. Bu yasalar; günümüzde yürürlükte olan, fakat işletilmeyen yasalardandır.

Ülkemizin çağdaşlığa ve demokrasiye ulaşması ve tek mezhep sultasını yıkabilmek için bu yasalara yeniden işlerlik kazandırılmasında yaşamsal önem olduğu kanısındayız. Bu çalışma da, böylesi bir inancın sonucu olmuştur. Çalışmam ilerledikçe bu kanaatim daha da pekişmiştir.

Bu çalışmamızın yeni çalışmalara ışık tutacağı ve ülkemizi demokrasi yolunda ilerleteceği umuduyla...

Baki ÖZ
Ağustos 2001-Altınoluk

BÖLÜM: I

TÜRKİYE'DE LAİKLİĞİN GELİŞME SÜRECİ

1- Laiklik Kavramı ve Evrensel Boyutu

a- Laiklik Tanımlamasına ve Olgusuna Yaklaşım

Laikliğin en çarpıcı biçimini ülkemiz yaşamıştır. O nedenle, Türkiye'deki laikliğin gelişim sürecini ve yapılanışını bilmek gerekir.

Laiklik, çeşitli çevrelerce o kadar sağa-sola çekilmiş, o kadar çiğnenmiş ki, sakıza çevrilmiştir. Laikliği benimsemeyen çevreler, *"laikliğin bir tanımı yapılamamıştır,"* diyerek yaşanılan doğruları görmezlikten gelmektedirler. Amaçları, Atatürkçülük'le özdeşleşen laiklik alanına başarısızlık gölgesi düşürmektir. Bu tür çevrelerin dolaylı hedefleri laiklik, doğrudan hedefleriyse Atatürkçülük'tür. Doğallıkla buradaki amaçları Atatürk'le yaratılmaya çalışılan çağdaş gelişmeleri durdurmak, şeri İslamcı düzeni yeniden Türkiye toplumunun yaşamına sokmaktır.

Laikliği birkaç tümceyle tanımlamak, formüle etmek doğallıkla pek bilimsel değildir. Çünkü, bu durumda insanlığın; insanlaşma ve çağdaşlaşma doğrultusunda yüzyıllar boyu gösterdikleri toplumsal savaşımı tam olarak yansıtamama durumuna düşülmüş olur. Bu da doğallıkla, laiklik karşıtı çevrelerin arayıp da bulamadığı bir sonuçtur. Laikliği; *"laiklik nedir, ne değildir?"* biçiminde ele alan laiklik uzmanlarından toplumbilimci (sosyolog) Prof. Özer Ozan-

kaya'nın yaklaşımı bize daha tutarlı gelmektedir. Ozankaya'ya göre;

"Kavramların özleri ile herkesi benzer biçimde anlayacağı açıklıkla tanımlanması, bilimi geçerli kılan yöntem ilkelerinin başında gelmektedir. Laik toplum düzeninin uygar, yani özgür; gelişkin ve bağımsız bir ulusal toplum olmanın zorunlu koşulu olduğunu anlayabilmek de, laiklik kavramının böyle açık bir biçimde tanımlanmasına bağlıdır.

Bu bakımdan laiklik için sık sık verildiğini gördüğümüz 'dinle devlet işlerinin ayrılması' tanımı ne kadar yüzeysel, belirsiz ve dolayısıyla yetersiz ise, yalnızca 'din ve inanç özgürlüğüdür' tanımı da o kadar yanıltıcı olmaya yatkın bir tanımdır. Çünkü laik düzenin gerçek anlamı, yalnız din ve tapınma özgürlüğü olmayıp, her din ve her mezhepten insanların herhangi bir dinsel inanca gerek görmeyenlerin de eşit ölçüde özgür olmaları demektir." (1)

Laiklik, genel anlamda toplumun/toplumların özgürleşme olayıdır. Bu nedenle; yalnızca dinle siyasetin birbirinden ayrılması, sınırlarının belirlenmesi gibi oldukça kısır bir temele oturtulamaz. Hele ülkemiz için bu tanım oldukça yetersiz kalır. Laiklik; Türkiye'de *"toplumumuzun yüzyıllık uluslaşma, çağdaşlaşma, demokratikleşme ve yurtta barış sürecinin ideolojik-kültürel düzlemdeki motoru"* (2) olmuştur.

Ülkemizde öteden beri en çok gereksinimi duyulan değişik din ve mezheplerdeki insanların/toplulukların özgürce ve inançlarıyla yaşayabilmeleridir. Bunun önünde en büyük engel, devletin öteden beri resmen benimsediği res-

1. Prof. Dr. Özer Ozankaya - Türkiye'de Laiklik, Cem Yay. İst. 1995, 6. basım, s: 4.
2. Mehmet Bedri Gültekin - Laikliğin Neresindeyiz, Öğretmen Yay. Ank. 1987, s: 13 (Doğu Perinçek'in Önsöz yazısından).

mi dindir. Bu da, resmi/ortodoks İslamlıktır. Yani İslamlığın Sünni yorumu ve uygulamasıdır.

Devletin bu resmi dini olan Sünnilik mezhebi, giderek güçlenerek siyasal İslam biçimine dönüşmüştür. Oysa laiklik; *"dinsel doğmaların egemen olduğu monolitik bir ideolojik yapıdan kurtulmak anlamını"* içerir. Ülkemiz, *"Cumhuriyet devrimiyle böyle bir atılımda bulunmuştur."* Siyasal İslam nitelikli Sünniliğin tek kırılma süreci böyle başlamıştır. Ne var ki, laikliğin gerçekleşmesi yalnızca bir siyasal kararın ötesinde, büyük bir toplumsal-ideolojik değişimdir.(3)

Laiklik yalnızca, ideolojik-siyasal çalışmalarla da sınırlı değildir. Kültürel-toplumsal gelişmeleri de gerektirmektedir. Ancak bütüncül bir gelişmeyle toplumların yaşamına mal olur. Doğu Perinçek'in şu değerlendirmesi laikliğin toplumsal gelişime ve evrenselliğe ilişkin yanını ortaya koyar. Şunu demektedir:

"Laiklik sorununa yalnız ideolojik- siyasal düzlem sınırları içinde bakamayız. Laiklik, ideolojik-kültürel bir değişmedir. Fakat unutmamak gerekir ki, insanlık böyle bir değişime kapitalizmin şafağında girmiştir. Başka deyişle laik bir kültürel yapı, Ortaçağ'ın sosyo-ekonomik ilişkilerinden kurtulabildiğimiz oranda sağlam bir temele oturur. Batı toplumu, ticaret kapitalizminin yüzyıllar süren gelişim süreci içinde ve onu tamamlayan bir sanayi devrimiyle laikleşmiştir. İslam toplumlarında ise, dine dayanan iktidarlar ve laik olmayan bir kültürel hegemonya hâlâ güçlü bir toplumsal temel bulunuyor.

(...) Türkiye ise çağdaşlaşma yolunda önemli mesafe aldı, bunda kuşku yok. Ama, sosyo-ekonomik ve kültürel ya-

3. Gültekin (1987), s: 22. (D. Perinçek'in Önsöz yazısından.)

pısıyla çağdaş ve demokratik sürecin tamamlanması hâlâ önümüzde duran bir sorundur." (4)

Laiklik, Türkiye için önemlidir. Toplumumuz Osmanlı'dan beri geri kalmış, feodal, doğulu bir yapı sergilemektedir. Bu tür bir yapıdan kurtuluş, çağdaşlaşmayı amaçlayan laiklikle olasıdır. *"Türk Aydınlanması"* olan laiklik, Türk devriminin hem *"vaz geçilmez öğesi"*, hem *"başarılı olmasının zorunlu gereği"*, hem de *"çok yönlülüğü içinde bir bütünlük olan çağdaş, ulusal, demokratik olma çabasının genel niteliğidir."* (5)

Türkiye'nin laikliğe gereksinimi olmuştur. Bu gereksinimi çok iyi değerlendiren M. Kemal, Cumhuriyet dönemini açarak karşılar. Cumhuriyet devriminin temel öğelerinden en önemlisi laikliktir. Devlet ile din işlerinin ayrılması, dinin dünyaya ilişkin görevlerini giderek devlete bırakması, laikliğin insanlık tarihindeki en önemli gelişme aşamasının tamamlanmasında M. Kemal gibi usta bir el tarafından yeni oluşturulmaya çalışılan Türkiye toplumuna kazandırılması biçiminde olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde çıktığı Osmanlı toplumunda; siyaset, iktisat, ahlâk, sanat ve felsefe gibi kurumlar tümüyle dine dayandırılıyordu. Hiçbirinin bireysel ve özgürce varlığını sürdürme olanağı yoktu. Dine dayalı olmak bu tür toplumsal kurumların elinden bağımsızlığını ve özgürlüğünü almıştır. Cumhuriyet'le din; giderek siyasetten, ekonomiden, hukuktan, aileden, kültürden, ideolojiden ayrılmıştır. Böylece dinsel görevler, bireyin *"din vicdanına ait görevler"* durumunu almıştır.

Din kurumu; devletle veya özel bir erkle değil, kendi gücü ve kendi kurumlarıyla yönetilir. Teokratik devletin ye-

4. Gültekin (1987), s: 26 (D. Perinçek'in Önsöz yazısından.)
5. Ozankaya (1995), s: 15.

rine din işlerini *"kendi başına bağımsız bırakan"*, kendi özel kurumlarının yönetimine alan demokratik devlet geçer. Bu nedenle laiklik kılık, kıyafet, ekonomi ve yönetim gibi dinle ilgisi olmayan işlerin dinden bağımsız olarak görülmesi olduğu gibi, dinin de kendisi ile ilgisi olmayan işlerin, kurumların, çevrelerin baskısından kurtulması demektir. Bu karşılıklı bağımsızlık, devlet ve dünya işlerinin *"daha iyi görülmesini"* sağlar. Vicdansal işlere de, devlet/yönetim karışmaz.

Felsefe profesörü Hilmi Ziya Ülken'e göre; *"Sünni ve Alevi Müslümanları, Ortodoks ve Katolik Hıristiyanları yöneten bizimki gibi ülkelerde eğer dinsel devlet varsa, bu devletin kendi resmi dininden, mezhebinden başka dinlere saygı göstermesine, onları kendi tapınma ve inanışlarında serbest bırakmasına olanak kalmaz. Dahası bu devlet bir dinin belirli bir mezhebine resmen bağlı bir dinsel devlet ise, bu devlet dışındaki mezheplere saygı göstermesine, onları inanç ve tapınımlarında serbest bırakmasına olanak yoktur."* (6)

Ülken bu pasajıyla, Türkiye'deki laiklik uygulamasının can damarını yakalar. Maalesef, Türkiye devlet olarak *"resmi din"*, *"resmi mezhep"*ten kurtulamamıştır. Laiklik ve demokrasimiz hep bu noktada yara almış ve Osmanlı tarihi boyunca olduğu gibi siyasal İslamcı çevrelerin sürekli yönetimlerde olmaları nedeniyle Cumhuriyet döneminde de kan akıtan yara olmuştur. Demokrasilerin, çağdaşlaşmaların, laikliğin bütün ülkelerdeki hemen hemen en öne çıkan yanı budur. Bunun üstesinde gelenler en başarılı, çağdaş, demokrat ve laik ülkelerdir. Ne yazık ki, Türkiye bu alanda iyi bir puana sahip değildir.

6. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken - "Cumhuriyetimiz, Atatürk Inkılâpları, Türk Milliyetçiliği, Milli Birlik ve Beraberlik", 50. Yıl Konferansları, Milli Eğitim Bak. Yay. Ank. 1974, s: 171 v. d.

b- Laikliğin "Resmi Din/Mezhep Egemenliği"ne Karşıtlığı

Dinsel devletin varlığı, devletin *"resmi dini"* ve *"resmi mezhebi"*nin olması ve bu *"resmi mezhep"*ini toplumun tüm kesimlerinin yaşamına egemen kılması *"çağdaş (modern) bir toplumda yurttaşların özgürlüğü, eşitliği ve aynı yurttaşlık haklarına sahip olması ilkelerine dayanan gerçek bir ulusçuluk ve demokrasiye aykırıdır."* (7)

İşte bu nedenle Atatürkçü Cumhuriyet, laikliği ilk ve en önemli ilke edinmiştir. İşte bu nedenle Türkiye'ye laiklik gereklidir. Laiklik, bu nedenle bir toplumsal zorunluluktur. Türkiye demokrasisinin ve çağdaşlaşma amacının belkemiğidir. Ancak laiklikle yukarıda belirtilen en temel sorunun üstesinden gelinebilecektir.

c- "Dinlilik/Dinsizlik Olgusu" Karşısında Laikliğin Yansızlığı

Laiklik, *"dinsizlik"* demek de değildir. Bu, laikliğin ve çağdaşlaşmanın karşısında sed olan sağcı, şeri ve siyasal İslamcı çevrelerin uydurmalarıdır. Dinsizlik, dine aykırı ve dine karşı olmak, din olgusunu tanımamaktır. Oysa, laiklik dinle ilgisi olmayan kurumların varlığını kabul etmektedir. Dinsiz olan da laikliğin sağladığı hoşgörüye dayanan demokratik ortamında hiçbir haksızlığa ve hak yitimine uğramadan varlığını sürdürür. Bunu sağlamak laikliğin gereğidir. Bu nedenle, laiklikle dinsizliği karıştırmamak gerekir.

Bir devlet veya bir toplum kimi işlevlerinde dinle ilgisiz olabilir. Devlet, dine aykırı veya karşı da olamaz. Böyle

7. Ülken (1974), s: 172

bir durum ancak inançları yasaklamakla, yani her çeşit hoşgörüyü, hak ve özgürlükleri bırakmakla olasıdır. Oysa, bütün bunlar demokrasi ilkelerine ters düşer. Kapalı, faşist ve dinsel bir devlet ne ölçüde hoşgörüsüz ise, böyle bir devlet de aynı ölçüde hoşgörüsüzdür, fanatiktir. *"Dine karşı düşünce, dinci düşünce gibi devlette ve toplumda değil, ancak bir filozofun sisteminde yer bulabilir. Ona katılma ve katılmamada insanlar özgürdürler."* [8] Laiklik, aradaki bu ince çizgiyi çok iyi ayarlamaya çalışır. Ayarlamanın kaçırılması, yani kantarın topuzunun bozulması durumunda, demokrasinin önemli ölçüde yara alması kaçınılmazdır.

d- Osmanlı Aydınlarının Yaklaşımına Karşın, Mustafa Kemal'le Laiklik Deneyimine Getirilen Ustaca Boyut

Osmanlı aydını ve ilerici kesimleri Tanzimat'la başlayan Batılılaşma çabaları döneminde din kurumunun etkisinde uzaklaşma zorunluluğunu duyarlar. Bu akım, Cumhuriyet Türkiyesi'nde *"çağdaşlaşma"* biçiminde yürür. Zaman zaman kesiklikler olsa da bu, *"dine dönüş"* hareketi olarak düşünülemez.

Türklerde laikliğin tarihi oldukça eskidir. İslam'dan önceki Türk devletleri ve toplumları laiktir. Acak İslamiyet'le birlikte devlet teokratikleşmiş, toplumsa *"dinci bir yapı"* kazanmıştır. Bu yapı; bilime, özgür düşünceye, akılcılığa, demokrasiye, hoşgörüye, çok yapılılığa, resmi mezhebin dışındaki dinsel-mezhepsel inançlara ve eğilimlere ödün vermez bir katılığa bürünmüştür.

İslamiyet'in *"zorunlu sonucu olarak kazanılan"* bu

8. Ülken (1974), s: 172.

dinci düşünce ve dinsel yapı teokratik devlet yapısının ana çekirdeğini oluşturunca, dini siyasal güçle özdeşleştirmiştir. Tehlike, bu evrede başlamıştır. Bu tehlikeyi görebilmek ve engellemek ancak Atatürkçü Cumhuriyet'in laik devrimleriyle mümkün olmuştur.

M. Kemal'in 1919'larda yarı-bağımlı bir toplum olarak alıp 1922'lerde bağımsız duruma getirdiği bu toplum, çağdaş uygarlığın bilincine varmıştır. Bu bilince ulaşmış toplumla M. Kemal din kurumunun elinden siyasal gücü almış; bir üst yapı kurumları olan hukuk, felsefe, bilim ve sanata özgürlükler kazandırarak dinin propaganda aygıtları olamalarını engellemiştir.(9)

Laiklik, Kemalizme/Atatürkçülüğe temel özelliklerini kazandırmış, yeni Türkiye'nin toplumsal-siyasal niteliğini belirleyen en önemli ilke olmuştur. Laiklik, Atatürk Türkiyesi'de siyasal yönü kadar, önemli ölçüde bir kültürel-düşünsel içerik de taşır. *"düşünsel (fikri) inkılâp"* kavramı, laiklik ilkeleriyle anlam kazanır.(10)

Laikliğin ulaştığı yeni boyut ve bu boyutun Türkiye uygulaması, XX. yüzyılın en büyük strateji ve taktik adamlarından olan ve bu yanıyla çağa yön veren Atatürk'ün mucizesidir.

Laikliğin Batı örneğinde, kilise despotizmi tam olarak yok edilememiştir. Ama, asalak bir zümre devre dışı bırakılmıştır.(11) Bunlar, Atatürk'e laiklik uygulamasında örnek oluşturmuşlardır. Başarısı, bu tür deneyimlerden ustaca yararlanmasından kaynaklanmaktadır.

9. Geniş açıklamalar için bkz: Prof. Bahri Savcı - "Cumhuriyet'in Tehlikede Kurumu: Laiklik", Yüzüncü Yıl Armağanı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bil. Fak. Yay. Ank. 1959, s: 191-212 arası.
10. Burhan Oğuz - Tarihsel Gelişimiyle Dünyada ve Türkiye'de Laiklik, Engin Yay. İst. 1996, s: 162.
11. Prof. Dr. Cahit Tanyol - Laiklik ve İrtica, Altın Kitapları Yay. İst. 1994, 2. basım, s: 21 v. d.

e- Atatürk'le Laikliğe; "Batıcılık" ve "Laisizm" Boyutunun Yerine, "Çağdaşçılık/Çağdaşlaşma" Boyutunun Kazandırılması

Atatürk, Osmanlı aydınlarından farklıdır. Onların ilerlemecilik ve demokrasi anlayışı, *"Batılılaşma"* bağlamında kalır. Atatürk, yalnızca Batı toplumlarını ölçü almaz. Onun ölçüsü *"uygarlık"*, bütün toplumların katkılarıyla oluşmuş *"çağdaş uygarlık"*.

Atatürk'ün ereği, bu "çağdaş uygarlığı" yakalamak ve bunun nimetlerini Türk toplumuna kazandırmaktır. Bu da; *"batılılaşma"* ile değil, *"çağdaşlaşma"* ile olur. Bu nedenle; Atatürk *"Batıcı"* değil, *"çağdaşçı"*dır. *"Çağdaşçılık"* ve *"çağdaşlaşma"*, *"Batıcılık"*ı da aşarak tümüyle bir ilerleme, gelişme ve kalkınma erekler.

Toplumbilimci Prof. Niyazi Berkes Atatürk'ün devrimindeki bu niteliği ve genişliği görerek, O'nun bu amacını Fransızca kökenli *"laisizme"* (laiklik) ile değil, *"secularizm"* karşılığı olan *"çağdaşlaşma"* ile karşılar. Gerçi, Aytunç Altındal gibi araştırmacılar Berkes'in bu adlandırmasına ve tanımlamasına katılmazlar.[12] Dahası Osmanlı'daki çok yapısalcılığı ve çok görünümlülüğü gözönüne alarak *"sekularizm"*, Cumhuriyet döneminde ise *"tekleşme"*ye ve *"ulusal bütünlük"*e gidildiği için *"laisizm"* ile anlamlandırılması gerektiğini ileri sürerler.[13] Mantıksal bulmadığımız bu değerlendirmeyi belirttikten sonra, katıldığımız ve Mustafa Kemal'in devrimci ve laiklik anlayışını karşılayan *"çağdaşlaşma"* terimini öneren N. Berkes'in açıklamasını vereceğiz. Prof. Berkes durumu şöyle dile getiriyor:

12. Aytunç Altındal - Laiklik, Anahtar Kitapları Yay. İst. 1994, 2. basım, s: 31.
13. Altındal (1994), s: 35, 56.

"...Din ve dünya işlerini ayırma sorunu Cumhuriyet döneminin laiklik ilkesi ile son görünümünü almıştır. Türkçe'ye Fransızca ***laicisme*** *biçiminde yazılan bir terimden geçen bu sözcük, İslam, Osmanlı, Türk din ve siyasa geleneğine yabancı bir terimdir. (...) Gerçekte, sorunun sadece din-devlet ayrımı davası olmaktan daha geniş bir davadır ki buna en uygun terim olarak* ***çağdaşlaşma*** *terimini daha yerinde buluyorum. Batı'nın bir kesiminde Fransızca'dan gelen laicisme'ye eş olarak kullandığı ve (...) Türkçe'ye girmemiş olan başka bir sözcük,* ***secularizm*** *sözcüğü, bu* ***çağdaşlaşma*** *sözcüğüne hem anlam, hem de köken açısından daha yakınıdır, hatta onun tam karşılığıdır."* (14)

Berkes, "çağdaşlaşma"ya; *"kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma"* gibi geniş bir anlam yüklemiştir ki, Atatürk'ün de bir bakıma yaptığı ve yapmaya çalıştığı budur.

Atatürk; sadece *"Batıcı"* ve *"laisizmci"* değildir. Olaya geniş bir perspektifte yaklaşan, ülkenin tüm boyutlarıyla gelişmesini amaçladığı nedeniyle *"çağdaşlaşmacı"*dır. Gelişmiş, kalkınmış, uygarlaşmış ve uygar dünya içerisinde yerini almış bir Türkiye ereklenir. Bu, ideal/ülküsel bir aşamadır. Örneği de sadece Batı toplumları değildir. O nedenle, Atatürk sadece *"Batıcı"* değildir. Bu açıdan; *"Laiklik"* gelişmiş, kalkınmış, uygarlaşmış toplum olmaya yetmez. Bu ereğin, sadece bir bölümünü karşılayabilir. Bu ereğin ve yapılanmanın karşılığı doğal olarak *"çağdaşlaşma"*dır.

Ama, alışılan bir durum vardır. Laiklik sözcüğü, sekülarizm sözcüğüne göre daha çok kullandığımız ve daha az yabancı olduğumuz bir sözcüktür. Çünkü laiklik, Cumhuriyet'le birlikte Türk toplumunun gündemine girmiş, eni-

14. Prof. Dr. Niyazi Berkes - Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yay. Ank. 1973, s: 15 v. d.

ne-boyuna tartışılmıştır. Bu nedenle, Türkiye'de kavram olarak tutunan, Atatürk'ün yaptıklarına ve yapmak istediklerine de ad olarak verilen *"laiklik"* kavramı olmuştur.

Sekülarizm kavramı, birçokları gibi dışarıdan gelmiştir. Laikliğin birçok öğesini içermekte ve laikliğe benzemekle birlikte, laiklik de değildir. Sekülarizm, özellikle Protestanlık'la birlikte anılan bir kavramdır. Ona paralel olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Oysa laiklik, Katoliklik'le birlikte anılmıştır. Sekülarizmde, din ile devlet ayrı ve özerk kurumlar olarak yaşama girerken; laiklik, dinin devletin denetiminde olması görüşünde direnir.(15)

2- Tarihsel Süreçte Laikliğin Kazandığı Toplumsal ve Sınıfsal Boyut

Laiklik üzerinde derin araştırmalar yapan Doğu Perinçek, laikliğin doğduğu sözcük olan Yunanca *"laikos"*un Türkçe *"halkın"* veya *"halka ait"* diye çevrilebileceğini belirtir. Ona göre, laikliğin sözcük olarak kökeninde *"halk"* vardır. Laiklik kavramı, tarihsel süreçte *"halklaşmak"* veya *"halkçılık"* anlamını kazanmıştır. Batı dillerinde laiklikle eş anlamda kullanılan *"seculaire"* sözcüğü de Latince *"seceulum"*dan kaynaklanmıştır. *"Çağ"* demektir. *"Secularizm"* ise, *"çağdaşlaşma"* anlamına gelmektedir.

Laiklik, tarihsel anlamını sınıf savaşımı içinde kazanmıştır. Laiklik, başından beri halkın sorunu ve istemi (talebi) olmuştur. Laiklik, ideolojik-kültürel düzleme ait bir sorundur. Dinsel ideolojiden kopuşu ifade eder. Ancak bu ideolojik-kültürel kopuşun; siyasal, toplumsal, ekonomik, fel-

15. Bkz: Mutay Öztemiz - Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları, Pencere Yay. İst. 1997, s: 13, 20.

sefik ve bilimsel boyutları olmuştur.

Laiklik, her toplumda halk katmanlarının feodal erki yıkma ve tasfiye sürecinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde de, ezilen dünya ülkelerinde de böyle olmuştur. Laikliğin siyasal boyutu, yalnız erkin (iktidarın) kaynağı sorununda değil, insan hak ve özgürlükleri sorununda da kendini göstermiştir. Böylece kendisini bir yönüyle *"ulusal egemenlik kuramı"*nda veya genel olarak *"demokratik kuram"*da, bir başka yönüyle *"insan hak ve özgürlükleri"*nde ortaya koyar.

Her ideoloji gibi, din de tarih boyunca belli bir egemen sınıfın toplumsal ve ekonomik sistemini meşrulaştırmıştır. Toplumun sınıflara bölünüşü ve efendi-kul ayrışmasıyla birlikte dinler de ortaya çıkmıştır. İnsanlar arasındaki sömürü ve bağımlılık ilişkisi dinlere de esin kaynağı olmuştur. Önce toplum yaşamında efendi-kul ilişkisi doğmuş, ama efendiler bu bağımlılığı Tanrı ile insan arasındaki ilişkide ülküselleştirmiş ve kutsallaştırmışlardır.

Laiklik, tarihin her döneminde ilerici bir rol oynamıştır. Ortaçağ toplumlarındaki efendi-kul ilişkilerini hedef alan toplumsal hareketlerin ideolojisi olması da doğallıkla bu niteliğinden kaynaklanır. Bu açıdan bakınca, laikliğin felsefi temellerini ortaya koyan bütün Aydınlanma filozoflarının derebeyliğe/feodaliteye karşı oluşlarının nedeni kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü, feodaliteye karşı savaşım laikliği yaratmıştır.

Bu nedenle; laikliğin görünürde dinlere yönelttiği eleştiri, toprak ağalığı/beyliğine yöneltilen eleştiriden başka bir şey değildir. Laiklik akımını, çıkışındaki *"toplumsal özgürleşme"* gereksinimi yönlendirmiştir.

Laiklik; düşüncenin, Ortaçağ prangalarından, dinsel

dogmalardan kurtulma açısından bilimsel ve felsefik bir boyut sergiler. Laikliğin, *"halkçı içeriği"* ve *"düşüncenin özgürleşmesi"* açısından bu geçerli olmuştur.

Laik araştırmacılık, sürekli olarak dinsel dogmayı sorgulamıştır. Bu durum, toplumsal gelişmenin ve özgür düşüncenin önünü açmıştır. Görüldüğü biçimiyle laiklik, felsefi ve bilimsel boyutuyla doğuşundan bu yana karşısında dinsel ideolojiyi bulmuştur. Bir başka deyişle laiklik, dinsel ideolojinin karşıtı olarak doğmuş ve gelişmiştir.

Kısaca laiklik; bütün toplumlarda, feodalizme ve feodalizme benzer yapıya karşı sınıf savaşımı içerisinde doğmuş ve derinleşmiştir. Özü ve niteliği gereği laiklik; siyasal, toplumsal, ekonomik, düşünsel ve bilimsel kurumların, ilişkilerin ve faaliyetlerin dinsel ideolojiden arınmasıdır.

Bir başka deyişle; Tanrısal ve dinsel alanla, toplum, ekonomi, siyaset, düşünce ve bilim alanlarının birbirinden ayrılması ve bu alanların Tanrısal ve dinsel alanın etkisinden uzak tutularak bağımsız ve özgür kılınmalarıdır.[16]

XX. yüzyıl toplumlarının amaçladığı siyasal düzen demokrasidir, başka deyişle demokratik yönetimlerdir. Laiklik, demokrasilerin temeli ve özüdür. Bir yerde laiklik, demokrasinin giriş kapısıdır. Laikliksiz demokrasi ve demokratik düzen olamaz.

Laiklikliği temel alan demokrasiler toplumca benimsenir ve bu tür demokrasiler toplumu kucaklar. Türü ve biçimi ne olursa olsun laikliği içermeyen ve laiklik üzerinde temellenmeyen demokrasiler, demokratik yönetim olmaktan erkence uzaklaşır, anti laik ve anti-demokratik bir yapı kazanırlar. Tarih bunun örnekleriyle doludur.

16. Geniş açıklamalar için bkz: Doğu Perinçek - Kemalist Devrim - 2, Din ve Allah, Kaynak Yay. İst. 1996, 5. basım, s: 133-144 arası.

3- Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Laiklik Süreci

Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratan güçlerin ve toplumsal-ekonomik öğelerin karşısına çıkanların konumlarına bakıldığında; bunların *"dinsel bir görüntü"* sergilediklerini ve *"köklerini Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısını yansıtan üretim ilişkilerinden"* aldıkları açıklığıyla görülür. Bir başka cepheden bakışla denebilir ki; Türkiye'de *"din ve siyasetin aynı potada kaynaştırılması"*nın nedenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun *"toplumsal ve ekonomik değişim sürecinde"* yatmaktadır.(17)

Din, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinde/gelişmesinde en büyük engel olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki dinsel akımları doğru değerlendirebilmek için Osmanlı'daki dinin egemen kılınan gücüne ve laikliğin buna karşı savaşım vererek gelişmesine çok iyi bakmak gerekir.

Türk toplumunda din örgütlenişi, diğer tek Tanrılı büyük dinlere karşın farklı gelişmiştir. Hıristiyanlık'ta din örgütlenişi daha çok dünyasallaşmıştır. Türk Müslümanlığında ise; devlet içindeki dinsel örgütlenme, devlete oranla daha ikincil konumdadır. Şeriat hukuku, kişiyi dünyasal eylemlerinde daha çok yönlendirmiştir. Osmanlı toplumunda Devlet Hukuku, Şeriat Hukuku ve Gelenek Hukuku gibi ayrı kaynaklardan gelen hukuk sistemleri birlikte yaşatılmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki İslamlık geleneğinde; dinsel gelenek karşısında laik gelenek, Hıristiyanlık'tan farklı biçimde gelişmiştir. Osmanlı'da din Hıristiyanlık'ta olduğu gibi kendine özgü, devletten ayrı ve bağımsız, onun yanın-

17. Dr. Ahmet Yücekök - Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek Yay. İst. 1971, s: 25 v. d.

da veya karşısında gelişmemiştir. Din, devletin gücü ve egemenliği altındadır. Özel kişi hukukuyla, kişilerin dinsel inanç eylemlerinin kuralları olarak kalmışlardır. Sistem; *"din-devlet birlikteliği"* üzerine kurulmuştur.[18]

Genel yaklaşımla laiklik; devletin din kurum ve kurallarından soyutlanması olarak alınırsa, *"bu doğru ve ilk adım"* Tanzimat dönemiyle başlatılır.[19] Yasa koyucu ve yasa yapıcıların koyduğu yasa ile dinsel yasa arasında zaten var olan çatlak, Tanzimat'la derinleşir. Tanzimat'ın yürürlüğe soktuğu yasaları, gerçek niteliği ile laiktir. 1846'da ***"Umumi Maarif Vekâleti"***nin kurulmasıyla, *"yeni bir laik çatı"* oluşturulur. Osmanlı'da laikliğin eğitime temel oluşu böylece başlatılır.

Laik veya çağdaşlaşmacı bürokrasi, XIX. yüzyılın başlarında artık toplumsal değişimi başlatabilecek bir güce ulaşmıştır. *"Avrupa Aydınlanma Despotizmi"*nin bir aralar kullandığı yönetsel kurumları ve ekonomik güdüleri Türkiye'ye getirilmesi ereklenen bir programla işe girişmiştir. Bu yolla yapılan değişiklikler, sonuçta ulemanın saygınlığını ve mevkiini tümüyle sarsar. XIX. yüzyılın ikinci yarısında merkezi karar verme sürecinin dışında tutulurlar. Sonunda yönetim, adalet ve eğitim sistemi içindeki *"marjinal rolleri dışında"*, her şeyden uzak tutulurlar.[20]

Osmanlı döneminde de olsa, Türkiye'nin öteki İslam ülkelerine göre farklı bir yapısı vardır. Tarihsel Türk kültürü dinsel değil, laiktir. Bu, kaynağını Ortaasya Türk yaşamında bulur. Alevi-Bektaşi toplumu bu laik kültürün ya-

18. Prof. Dr. Niyazi Berkes - Teokrasi ve Laiklik, Adam Yay. İst. 1984, s: 74 v. d. Ayrıca laikliğn Batı'daki gelişmesi, İslam ötesi tektanrılı dinlerdeki izlediği sürecin geniş bir incelemesi için bkz: Prof. Dr. Çetin Özek - Devlet ve Din, Adam Yay. İst.
19. Berkes (1984), s: 41.
20. Prof. Dr. Şerif Mardin - Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler - III.), İletişim Yay. İst. 1991, s: 44 v. d., 46 v. d.

şatıldığı en yoğun kesimdir.

Osmanlı Türkiyesi'nde içten içe beslenen, yaşatılan ve geliştirilen bir laik kültür damarı vardır.[21] Bu damarı, tarihsel ve kültürel kökenlerinden alan Alevi-Bektaşiler günümüze kadar taşırlar.

Biraz da bu laik ana damarın etkisiyle olacak ki; *"kültürel ikilik"* XIX. yüzyıl boyunca giderek artar. Saflaşma ve iki kültür arasında kıyasıya savaşım yaşanır.

Din ve Tanrı gibi *"tabu"*lar Osmanlı aydınlarınca tartışılır. Özgür düşünce, ülküselleştirilerek toplumun önüne erek olarak konur.[22] Bu gelişmeler Cumhuriyet'le gerçek amacına ve adına ulaşacaktır.

İttihat ve Terakki döneminde laiklik oldukça gündemdedir. Toplum, bu alanda hızlı bir değişim içine çekilir. İleri bir aydın kadrosu yetişir.

Cumhuriyet'in ilerici, aydın, çağdaşlaşmacı ve devrimci kadroları bu birikim içerisinden çıkar. Cumhuriyet'in köktenci (radikal) devrimlerini, atılımlarını bu birikimden gelen kadrolar M. Kemal gibi usta bir taktisyen ve stratejisyenin önderliğinde gerçekleştirirler.

21. Mardin (1991), s: 237.
22. Mardin (1991), s: 280 v. d., 283 v. d.

4- Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nin Dine ve Laikliğe/Çağdaşlaşmaya Bakışı

a- Atatürkçülük/Kemalizm Devriminin Kendine Özgü Niteliği

Kemalist/Atatürkçü devrim iki aşamalıdır. Bu aşamalar/evreler/dönemler birbirini titizlikle ve kararlılıkla izler. Birinci aşama/dönem; *"Siyasal Devrim"* dönemidir.

Bu dönem, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişiyle (19 Mayıs 1919) başlar, 3 Mart 1924'de Halifeliğin kaldırılışına dek sürer. Bu dönem, Osmanlı halife-padişahlığına ve emperyalizme karşı amansız bir savaşım verilir. Dönemin *"kilit sorunu"*; iktidar olma ve egemenlik kurma sorunudur. Siyasal devrim ön plandadır. Öncelik ve önem taşır. Toplumsal ve kültürel proğramın uygulanabilmesi için siyasal egemenlik gerekmektedir. Siyasal devrim, bu bakımdan bir anahtardır. Toplumsal dönüşümün kapısını açar.

İkinci aşama/evre/dönem, *"ideolojik hesaplaşma"* dönemidir. 1924'de Halifeliğin kaldırılmasıyla başlar. Bunu, diğer devrimler izler. Artık devrimin siyasal programı tamamlanmış, *"kültürel ve ideolojik hesaplaşma"* dönemi başlamıştır.

Bu dönem, din temelli kurumlara karşı kararlı mücadele verilir. Laik yasalar çıkarılır ve uygulamalara gidilir. Hukuk, eğitim ve kültür alanında laik düzenlemeler yapılır. Ekonomik kalkınmaya girilerek, mali anlamda bağımsızlaşmaya ve dışa karşı özgürleşmeye gidilir. Laiklik ve çağdaşlaşmacılık, tümüyle bu dönemin programlarıdır.[23]

23. Perinçek (1996), s: 15 v. d.

b- Atatürk'ün Din Anlayışı ve Dinci Çevrelere Bakışı

Atatürk'ün din anlayışı, XIX. yüzyılda egemen olan pozitivizmin din anlayışı çerçevesindedir. Korkuya dayanan ve korkuyu kaynak alan din anlayışından uzaktır. Doğa ve düşünce evreninin derinliklerindeki gizli ve insanı hayranlıklara boğan düzeni kavramayı amaçlayan bir din anlayışındadır. Evreni, canlı-cansız bütünlüğüyle algılamaya çalışır.[24] Dolayısıyla Atatürk'ün din ve laiklik anlayışı; olgucu, usçu, kaba özdekçi, doğacı, yaratancı bağlamda kalmış, esin kaynağını bu akımlardan almıştır.[25]

Atatürk, din olayına bir siyasetçi ve devlet adamı yaklaşımıyla eğilir. Çözüm arayışındadır. Yaşamdaki aksaklıklar ve toplumu yönlendirişteki dinin ve dinsel erk içinde olanların tutumu O'nu daha çok ilgilendirir.

Bu alandaki filozofik düşüncelerini sürekli geri planda tutmuştur. Bu nedenle, Ankara Hükümeti dini bir sorun durumuna getirmekten sürekli kaçınmıştır.[26] Onu en çok ilgilendiren dinin bir sömürme, kandırma, aldatma ve kullanma aracı olarak kullanılmasıdır. Yani, pratikteki yanıdır. En büyük kuşkusu; dinin kullanılarak toplumsal ilerlemelerin, gelişmelerin, devrimlerin karşısına düşürülmesidir. Atatürk'e göre; *"din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir din, ne de bir mezhebi kabule zorlayabilir. Din ve mezhep hiçbir zaman politika aracı olarak kullanılamaz."* [27]

24. Ozankaya (1995), s: 172; Baki Öz - Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu, Can Yay. İst. 1996, s: 101.
25. Baki Öz (1996), s: 106.
26. Yücekçk (1971), s: 76.
27. Doğu Perinçek (Der.) - Atatürk, Din ve Laiklik Üzerine, Kaynak Yay. İst 1997, 2. basım, s: 259

"Din simsarları", Atatürk'ün en çok tepkisini çeken kesimlerdir. Bu türlere, hiçbir zaman ve hiçbir koşulda ödün vermez. Ona göre; *"Softa sınıfının din simsarlığına izin verilmemelidir. Dinde maddi çıkar sağlayanlar iğrenç kimselerdir. İşte biz bu duruma karşıyız ve buna izin veremiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan insanlar, saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizlerin, asıl mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir."* (28)

Devrimlerin karşısına dikilen siyasal İslamcı, şeriatçı kesimi; *"ulusun kalbine atılmış zehirli bir hançer"* olarak görür. Atatürk, devrimlere ve çağdaşlaşmaya inananları bu tür çevrelere karşı kararlı savaşıma çağırır ve bunların *"tepelenmesini"* ister. Bu uygarlık ve çağdaşlaşma mücadelesinde, Atatürk öyle kararlıdır ki; herkes çekilse, tek başına kalsa bile *"yine savaşacağını"* belirtir. Bu türleri, *"yine tepeler ve yine öldürürüm"* der.(29)

Atatürk'ün bu alandaki kararlılığı, savaşımının ilk yıllarında 29 Nisan 1920 tarihinde çıkarılan ***"Hiyaneti Vataniye Kanunu"*** gibi yasa ve kararlarla başlatılır. Yasanın 1. maddesine göre; *"dini veya dinin kutsallığını siyasal amaçlara esas veya araç etmek amacıyla cemiyet kuranlar, bu cemiyetlere katılanlar, (...) Bu yolla devlet biçimini değiştirmek, bozmak, devlet güvenliğini sarsmak, bunun için halkın arasına ayrılık sokanlar (...) vatan hayinidirler. (...) Asılarak idam edilirler."* (30)

Din; tarihin her döneminde toplumları yanıltma, yöneticilerin kendi çıkarları doğrultusunda kullanma biçiminde

28. Perinçek (Der) (1997), s: 257.
29. Mustafa Kemal Atatürk - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay. Ank. 1959, C: II, s: 137-140 arası; Baki Öz (1996), s: 131.
30. Yasanın hükümleri için bkz: Ferit İlsever - Cumhuriyet Devrimi Kanunları, Kaynak Yay. İst. 1997, 3. basım, s: 113 v. d.

bir araç olarak kullanılabilmiştir. Bir bakıma, bir erk ve egemenlik aracı olmuştur. Bu durum, feodal dönemde olsun, kapitalist dönemde olsun aynı biçimde gerçekleşebilmiştir. Dinin çağdaş toplumda sömürü aracı olmasını ve devrime zarar vermesini engellemek için Atatürk önlemler almıştır. 1924 ve sonrası köktenci kararlar bu nedenlerle alınmıştır.

Toplumbilimci Ö. Ozankaya dinin çağdaş toplumda sömürülmesi ve sömürü aracı olarak kullanılması olgusunu değerlendirir. Ona göre, dinin yeni koşullar sonucu meşruluk temelleri sarsılan bir toplumsal düzenin ayrıcalıklı sınıfınca bu düzenin kutsallaştırılıp dokunulmazlaştırılması amacıyla kullanılışı feodal dönemde de, kapitalist dönemde de görülür.

Akıl, bilgi ve bilimsel düşünüş çağına girildikten sonra din sömürüsü; liberal-kapitalist toplum sisteminin yol açtığı çeşitli eşitsizlikleri saklamak veya haklı/meşru yasal göstermek ve uluslararası ilişkilerde sömürgeciliği haklı kılmak, kolaylaştırmak için yapılır.[31] XX. yüzyıl gibi akıl, bilgi, bilim, bilimsel düşünüş ve iletişim çağında çağdaş bir toplum kurmak çabası içerisinde olan M. Kemal tüm bu çekinceleri gözönüne alarak davranır.

Bu çekinceler, Atatürk'ü din konusunda dikkatli olmaya götürür. Uzun bir tarihsel deneyime sahip olan dinsel çevrelerin boş durmayacakları ortadadır. Devrimin en büyük ayakbağı, din olgusundan palazlanan çevrelerdir. Ellerindeki toplumsal, siyasal ve ekonomik etkinliği bırakmak işlerine gelmemektedir. Bu gücü de, dinden almaktadırlar. O nedenle, M. Kemal bu çevrelerin gücünü kırabilmek ve devrime ayakbağı oluşlarını önleyebilmek için, dini bu çev-

31. Ozankaya (1995), s: 82.

reler için bir sömürü aracı olmaktan çıkarır. Buna da, dinin toplum üzerindeki etkileyici gücünü kırarak başlar. Yetkililerin belirttiği gibi, *"dinselliği kaldırır."* (32)

c- Atatürk'ün Laikliğe/Çağdaşlaşmaya Yaklaşımı

Atatürk laiklik/çağdaşlaşma kavramıyla şunları amaçlar: Din artık toplumsal, siyasal, ekonomik, eğitsel, sanatsal kurum ve kuruluşlarıyla belirleyici olamaz. Toplumlar bu alanları bilimsel verilerin yardımıyla demokratik süreç içinde, değişmeye açık uzlaşmalar yoluyla çözümleyebileceklerine inanmaktadırlar.

Dinin alanları düzenleyen değişmez ve kutsallık niteliği taşıyan hükümleri; toplumsal ilerleme, toplumsal uyuşma, toplumsal dayanışma, toplumsal birlik ve toplumsal barışı sağlayamaz.

Yeni dönemde yaşamın bilimsel olarak bilinebilir alanları oldukça genişlemiştir. Bu alanda; özgür tartışmaya ve nesnel araştırma verilerine dayalı çözümler, çoğunluk kararına dönüştürülerek toplumsal dayanışma içinde uygulamaya geçirilebilinirler.

Bütün bunların yanı sıra; dinsel inançların zorlamasıyla düzen kurmada veya eski düzeni sürdürmede direnmek, tapınıma uygun değil uyumsuzluk, dayanışma değil çözülme, barış değil kavga, sürtüşme getirir.

Laik ortamda; sömürü, baskı, haksızlık ve yolsuzlukla savaşım ortamı ve olanağı vardır. Halkın yönetim ve erke sahip olup toplumsal yaşama yön verebileceği kanısı artık bu düzende ortaya çıkmıştır. Yasalar artık dinsel dogmala-

32. Carl Brockelmann - İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi (Çev.: Prof. Neşet Çağatay), TTK Yay. Ank. 1992, 2. basım, s: 370 v. d.

rın ürünü ve dinden yararlanan çevrelerin çıkarı doğrultusunda değil, toplumun geniş çevrelerinin gereksinimlerine karşılık verecek biçimde düzenlenirler.[33]

Atatürk çağdaşlaşmayı; bağnazlığa ve tutuculuğa ortam hazırlayan saltanat, halifelik ve medrese kurumlarını yıkarak, bunların yerine cumhuriyet, laiklik ve okulu geçirerek gerçekleştirmeye çalışır. Yeni Türkiye, bu üç kurum üzerinde kurulur.[34]

Atatürk laiklikle, bir *"düşünce devrimi"*ni amaçlamaktadır. *"Boş inançlardan arınmış", "bilim ve tekniğin ışığıyla olgunlaştırılmış"* bir toplumsal düzen amaçlar. Buna engel olacak *"din oyunu oyuncuları"*na ve *"zorbalık düşüncesi"*ne karşı ödünsüzdür.[35] Bunlara, hiçbir zaman olanak tanımayan kararlı bir önderdir.

Tutuculuğu ve bağnazlığı toplumun yaşamından çıkaran Cumhuriyet devrimi ve önderi M. Kemal, laikliği ve çağdaşlaşmayı devreye sokar. Laiklik; Kemalist devrimde *"amaç"* değil, *"araç"*tır. Çünkü, Kemalist devrimin programı; çağdaşlaşma, uluslaşma ve demokratikleşmedir. Laiklik hareketi, bu sürecin ideolojik düzlemdeki motorudur.[36]

1928'de *"devlet dini"* ibaresi Anayasa'dan çıkarılırken, TBMM Anayasa Komisyonu amacın; *"Demokratik Cumhuriyet"* olduğunu belirtir.[37]

M. Kemal'se 1937 yılında kendi eliyle yazdığı CHP program taslağında laikliği; *"ulusun çağdaş sosyallik yolunda ilerleyebilmesi için başlıca etken"* sayar.[38]

33. Geniş açıklamalar için bkz: Ozankaya (1995), s: 168 v. d.
34. Baki Öz (1996), s: 138.
35. Mustafa Kemal Atatürk - Söylev (Nutuk), TDK Yay. Ank 1966, 3. basım, C: II, s: 518, 655.
36. Perinçek (1996), s: 174.
37. Mahmut Goloğlu - Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ank. 1972, s: 236.
38. Perinçek (1996), s: 174.

Atatürk'te laiklik; bir Türk aydınlanması, bir toplumsal yeniden biçimleniştir. Bu Türk rönesansı, Atatürk'ün üstün iradesiyle gerçekleşmiştir.

Laiklikle; ulusçu, gelişmeci, kalkınmacı, dayanışmacı ve özgürlükçü düşünce Türk halkına kazandırılır. Mezhep ve tarikat sürtüşmesi son bulur. Toplum, feodallıktan kurtulmanın bilincine erer.

Ulusal sınırlara dönülerek ümmetçilikten kurtulunur. Doğunun mistik ve skolastik düşüncesi yıkılır; Batı'nın yapıcı, yaratıcı, eleştirici, araştırıcı düşünce sistemi alınır.

Böylece; toplumda, bir düşünce devrimi yaratılmış olur. Halk, yerleşmiş inançların ve geleneklerin ipoteğinden kurtulur. İnançta, vicdan özgürlüğü öne çıkar. Din özgürlüğünün yerini vicdan özgürlüğü anlayışı alır. Tek din ve tek mezhep sultası kırılır. Halk, vatandaş olma bilincine ulaşır. (39)

Atatürk'ün amaçları bunlardır. Laiklikle bunları yapar. Çağdaşlaşmanın yolunu böyle açar. Ülküsü olan, çağdaş Türkiye'yi böyle yaratır.

d- Atatürk'ün Getirdiği Akılcı Zihniyete Dayalı Devlet/Yönetim Anlayışı ve Şeriatın Elinden Kurtarılan Bireyin Özgürleştirilmesi

Atatürk'ün laiklik sistemi; Türk insanını sarıklı hocaların *"sahte rehberliğinden"* kurtarıp akıl rehberliğine ve böylece fikir ve düşünce özgürlüğüne yöneltmiştir. Yaşadığı dönem boyunca insan beyninin din adamının değil, akıl adamının elinde ve şeriat eğitimiyle değil, fakat laik insanlarla yoğrulmasını sağlamıştır.

39. Geniş açıklamalar için bkz: Baki Öz (1996), s: 137 v. d.

Bu sayededir ki; Türkiye'yi diğer bütün Müslüman ülkeler içerisinde en çağdaş, en ileri en uygar duruma sokacak bir kuşak yaratmıştır. Şeriat diye beyinlere sokulan şeyler; gerçekten insan zekasını köreltmeye, işlemez duruma getirmeye ve asıl kurtuluşu insan insana sevgisini yok etmeye yönelik şeylerdir.

Bunlar, akla değer vermiş gibi görünüp onu kullandırmayan yönetimin malzemesidir. Şeriat malzemesi ve eğitimi ile müspet ve çağdaş kafa yapısında, müsbet ahlâk anlayışında insan yetişmesi olanaksızdır.

Akılcı düşüncenin özgürlüğüne yer ve değer vermeyen, insan zekasına güven duymayan, akla aykırı ne varsa her şeyi *"gerçek"* diye gösteren İslami şeriat düzeni ve zihniyeti içerisinde aydın din adamı yetişemez. Olsa olsa, çıkanlar gerici din adamlarıdırlar. Din adamını, *"cahil"* ve *"çağdışı"* yapan şey doğrudan doğruya İslami şeriatın kendisidir.(40)

Atatürk'ün getirdiği akılcı zihniyete dayalı devlet ve yönetim anlayışı İslam dünyasında bir dönüm noktasıdır. Bunun sonucu olarak; kişinin insanlık amacını devletin kuruluş amacı yapan ilk İslam ülkesi, Atatürk Türkiye'si olmuştur. Atatürkçü anlayışta kişi, uygarlığın değer ölçüsü olarak görülmüştür. Kişi hak ve özgürlükleri ve ulus egemenliği adına istibdata karşı direnme ilkesine ilk kez Atatürk Türkiye'si ulaşmıştır.

Yine halifeliğin dayanak olduğu teokratik devlet sistemine son vererek, bu sistemin demokrasiye aykırı bir kuruluş olduğu düşüncesine varan, ayrıca ilk kez sivil iktidarın üstünlüğü ilkesinin yerleştiği Müslüman ülke yine Ata-

40. Prof. Dr. İlhan Arsel - Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları Din Adamları, İst. 1995, 2. basım, s: 30 v. d., 151 v. d.- 301 v. d..

türk Türkiyesi'dir. Din adına savaş öğesini, devletin amacı olmaktan çıkaran yine ilk Müslüman ülke Atatürk Türkiye'si olmuştur.(41)

e- Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi Kadrosunun Din ve Vicdan Sorunsalına Yaklaşımı

Akıl, bilgi, bilim ve bilimsel düşünüş çağı olan XX. yüzyılda, dinin egemen ve temel yönlendirici olması doğallıkla çağa ve değerlerine aykırıdır. Atatürkçü Cumhuriyet kadrosunun anlayışına göre, bu çağda artık *"dinlerin işi bitmiştir"*. Etkileri sınırlıdır. Egemenlik alanları daralmıştır. Yeni ve genç yönetici kadro, din olgusuna bu doğrultudan yaklaşır.

Meclis'te ve Atatürk'ün çevresinde; *"dinlerin işlerinin bittiği, görevlerinin tükendiği, yeniden canlılık ve yaşamsallık bulamayacak kurumlar olduğu"* dile getirilir ve Kemalist yönetim saflarında dinlere karşı *"güçlü bir rüzgâr"* estirilir. Bu görüşler en yetkili ağızlardan Meclis kürsüsünden dile getirilir.

Ayrıca 1931'de Atatürk'ün de katıldığı laiklik üzerine bir tartışmada; *"İslamlık devrini tamamlamış, yarar ve zararlarını ortaya koyarak eskimiş, ömrünü bitirmiştir. O kurumu ne korumaya, ne de yeniden bir aşı yaparak gençleştirmeye niyetimiz yoktur. Zaten böyle bir girişim, kurumuş eski ağaca yaşam kazandırmak gibi boşunadır"*, türünde görüşler ileri sürülür.(42)

41. Prof. Dr. İlhan Arsel - Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, İst. 1994, s: 579-584 arası.

42. Bunlar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun"un görüşmeleri sırasında Meclis kürsüsünden Hükümet adına dile getirdiği görüşlerdir. Görüşmelerin yer aldığı tam metin için bkz: TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 4, 24. I.- 11. III. 1934, s: 77. Ayrıca tartışmalar ve ileri sürülen görüşler için bkz: Perinçek (1996), s: 58 v. d.

Bu dile getirilen ifadeler, Atatürkçü Cumhuriyet yönetiminin ve köktenci kadrolarının din uygulamasına yaklaşımını ve tutumlarını yansıtmaktadır.

Cumhuriyet'in temel yaklaşımı; *"toplumsal ilerleme ve gelişme"*dir. Din de içinde olmak koşuluyla, toplumdaki her ilişki ve kurum bu yaklaşımla sorgulanır. Bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de bu gelişmenin karşısındaki başlıca engel dindir. Bu yaklaşım ve bakış kararlı bir tutum olarak, Cumhuriyet Türkiyesi'nin yasalarına yansıtılır. 17 Şubat 1926'da çıkarılan ***"Türk Medeni Kanunu"***nun dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in okuduğu *"Gerekçe"*sinde, bu yaklaşım şu sözlerle dile getirilir:

"Dinler, bütün toplumsal geriliğin başlıca nedenleridir. Yasaları dine dayanan devletler, kısa bir zaman sonra ülkenin ve ulusun isteklerini karşılayamazlar. Çünkü dinler, değişmez yargılar taşırlar. Yaşam yürür, gereksinimler sürekli değişir, din yasaları mutlaka ilerleyen yaşamın karşısında biçimden ve ölü sözcüklerden öte bir değer, bir anlam ifade etmezler. Değişmemek, dinler için bir zorunluluktur. (...) Esaslarını dinlerden alan yasalar; uygulanmakta oldukları toplumları, indikleri ilkel devirlere bağlarlar ve gelişmeye engel belli başlı etken ve öğeler sırasında bulunurlar." (43)

Yurttaşlar Yasası'yla (Medeni Kanun) uluslaşma, ulusal egemenlik, ulusal birlik ve bütünlük, dinin etkinliğinin ve dinle emperyalizm arasındaki doğrudan ilişkinin kırılması, bağımsızlık amaçlanır. Atatürkçü genç Cumhuriyet kadroları dine dayanmayı değil, vicdan özgürlüğüne dayanmayı Cumhuriyet devletinin esası olarak alırlar.

Yeni ulus-devlette; teokratik Osmanlı'nın dini esas alı-

43. Yasanın "Gerekçe" bölümü ve açıklamalar için bkz: İlsever (1997), s: 51, 53 v. d.,132 v. d.

şının tersine, *"vicdan özgürlüğü"* esas alınır ve yeni Türkiye toplumu bu anlayış üzerinde yapılandırılır. Bu, öteden beri yaşatılan tek din ve tek mezhep hegemonyasının kırılması için ve Türkiye'deki farklı din ve mezheplerin inanç sorununa, yeni devlette gönül rahatlığıyla yer edinebilmelerine çözüm olarak düşünülmüştür. Yurttaşlar Yasası'nın gerekçesinde Mahmut Esat (Bozkurt) Bey ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey Cumhuriyet'in bu ereğini dile getirirler. M. Esat Bey şunları söyler:

"Özellikle uyruğu çeşitli dinlere mensup devletlerde tek bir yasanın bütün toplumda uygulanma yeteneği gösterebilmesi için, bunun din ile ilişkisini kesmesi ulusal egemenlik için de bir zorunluluktur. Çünkü yasalar dine dayanırsa, vicdan özgürlüğünü kabul etmek zorunda olan devlete, çeşitli dinlere katılmış uyruğu için ayrı ayrı yasa yapmak gerekir. Bu durum çağdaş devletlerde temel koşul olan siyasal, toplumsal, ulusal birliğe-bütünlüğe aykırıdır."

Bu görüşlerde emperyalizm ile din ilişkisi kapitülasyonlar olayıyla örneklendirilir. Dinin, siyasetteki rolüne değinilerek eleştirilir. Şükrü Kaya, *"bağımsızlık"* ve *"laiklik"* ilişkisine değinerek şunları söyler:

"Gericiliği (irticayı) besleyen yasalar yürürlükteyken, biz bağımsız bir hükümet bile kuramayacak durumdaydık. Çünkü devletimizin yasa yapma özgürlüğü yoktu. Yasa yapma özgürlüğü olmayan bir devlete bağımsız bir devlet denebilir mi?..." (44)

Atatürk ve Cumhuriyet'in ulusçu, laik, çağdaşlaşmacı, ilerici, bağımsızlıkçı ve özgürlükçü kadrosu dinin yaşama yansıyan gericilik haline karşı ödünsüz bir varoluş-yokoluş savaşımı sürdürürler. Bu kadro; tarih boyu siyasallaşmış,

44. Konuşmaların metinleri için bkz: İlsever (1997), s: 58 v. d.

devlet erki içerisinde palazlanmış şeri/ortodoks İslam'a karşı M. Kemal'in önderliğinde cephe oluşturur.

Cumhuriyet ve devrimler bu kadronun kararlılığıyla gerçekleşir. Cumhuriyet'in ödünsüz kararlılığı zaman zaman Atatürk'ün sözlerine yansır.

Atatürk, bu zihniyetin arabozuculuğu ve devrim düşmanlığına karşı *"ulusun bütün bireylerinin"* bu gibilere *"şiddetle karşılık vermeleri"*ni ister.(45) *"İlerleme yolu"*nun önüne dikilmek isteyenlerin *"ezilip geçilmesi"*ni zorunlu görür. Dünyada bu alanda *"müthiş bir akımla"* ilerleme olduğunu, Türkiye'nin bunun dışında kalamayacağını belirtir.(46)

Devrimi benimsemeyen zihniyeti, *"darmadağın etmenin zorunluluğunu"* vurgular. Toplumun beynini paslandıran, uyuşturan düşünceler atılıp, yerine *"gerçeklik nurlarını yerleştirme"*nin Cumhuriyet devriminin işi olduğunu söyler.(47)

*"Karabağnazlık"*la savaşın her Cumhuriyet devrimcisinin görevi olduğunu, bununla onurlu savaşım yürütülmesini, karabağnazlık karşısında başverilebileceğini, ama eğilinmiyeceğini(48) büyük bir inançla dile getirir.

f- Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nin Tek Din, Tek Mezhep, Tek Tapınım Yeri Egemenliğini Kırışı

Atatürk; Türkiye'de aşiret, *"din ve mezhep bağı"* yerine, *"ulusal bağ"*ı geçirir. Türk toplumunu; aşiret, *"din ve*

45. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 142. Ayrıca bkz: Perinçek (Der.) (1997), s: 77.
46. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1961), C: III, s: 72. Ayrıca bkz: Perinçek (Der.) (1997), s: 80.
47. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 214. Ayrıca bkz: Perinçek (Der.) (1997), s: 92.
48. Perinçek (Der.) (1997), s: 240.

mezhep bağı" ile değil, *"ulusallık bağı"* ile birbirine bağlar.[49] Ümmet örgütlenmesi yerine, ulus örgütlenmesini getirir. Türk toplumunun Arapların *"boş lafları"*ndan kurtulup, dini asıl kaynağından öğrenmelerini sağlamak için Kuran'ı Türkçe'ye kazandırmaya çalışır.[50] Resmi ve tek tip tapınma (ibadet/ayin) zorunluluğunu kaldırır.

Toplumu; tek İslami tapınma biçimi sanılan, Sünni tapınma biçiminden kurtarır. Bunun yerine; vicdan özgürlüğünü ve bireyin dinini, mezhebini, tapınma biçimini, tapınma yolunu seçme veya bu hakkını kullanmama özgürlüğünü getirir.

Ona göre herkes; *"istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine özgü bir siyasal düşünceye sahip olmak, ait olduğu bir dinin gereklerini yapmak veya yapmamak hak ve özgürlüğüne sahiptir. Kimsenin düşüncesine ve vicdanına egemen olunamaz.(...) Türkiye Cumhuriyeti'nde her ergin kişi dinini seçmede özgür olduğu gibi, belirlediği dinin törenlerinde de serbesttir. Yani ayin özgürlüğü korunmuştur. Doğallıkla ayinler düzen ve genel kurallara aykırı olamaz. Siyasal gösteri biçiminde de yapılamaz. Geçmişte çok görülmüş olan bu gibi durumlara, artık Türkiye Cumhuriyeti'nin asla izni yoktur.(...) Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini yoktur."* [51]

Cumhuriyet Türkiyesi'nin yönetim anlayışında; laik devletin şu vaya bu dinin doğrultusunda yürünemeyeceği anlayışı temel doğru olarak alınmıştır. Bu nedenle, laik toplum olabilmek için; devlet ve toplum yaşamında *"dinsel et-*

49. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 237. Ayrıca bkz: Perinçek (Der.) (1997), s: 94.
50. Perinçek (Der.) (1997), s: 253.
51. M. Kemal 1930'larda okullar için (kendi elyazısıyla) yazdığı günümüzde "Vatandaşlık Bilgisi" adıyla okutulan ders kitabının ilk örneği olan kitabında bunları yazar ve savunur. Bkz: Prof. Dr. A. Afetinan - Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, TTK Yay. Ank. 1969, s: 56, 507. Ayrıca bkz: Perinçek (Der.) (1997), s: 213 v. d.

kileri" kaldırmak zorunlu görülmüştür.

Dinsel ve mezhepsel eğilimini seçmede, istediği dinsel mabede gidip-gitmemede birey serbest bırakılmıştır. Yani, Atatürkçü Cumhuriyet devrimiyle; cami merkezli ibadet yeri anlayışı bırakılmıştır. Alevi-Bektaşi toplumu için *"Cemevi"* ve diğer din ve mezheplerin ibadet yerleri de yasallık (meşruluk) çerçevesi içerisine girmiştir.

Bu anlayış, dinsel giysileri kaldıran yasanın çıkışı sırasında Muş milletvekili Hakkı Kılıç Bey tarafından açıkça dile getirilir. Ona göre; *"vicdanını bir ibedetle tatmin etmek isteyenler, istediği mabede gider. İslamlık'ta esas olan budur."* (52)

Durum onu gösteriyor ki, Kemalist devrim köktenci (radikal) kalmakta kararlıdır. Laikliğin, Türkiye toplumu için gereğine inanmıştır. Türkiye gibi çok öğeli (unsurlu) bir ülkede resmi din-resmi mezhep ile tek tip ibadethane biçimli dinsel dayatmacılığın acıları yüzyıllarca çekilmiş, fakat toplum memnun edilememiştir. Bu alanda, sürekli toplumsal sancılar yaşanmıştır.

Türkiye'de dinsel yaşam her ne kadar Sünni İslamlığa dayanıyor olsa da, Sünni İslamlığın kapsamadığı çok geniş bir Alevi-Bektaşi kesimi vardır. Ayrıca Türkiye'de Hıristiyan ve Museviler'den oluşan ve bu iki dinin bütün mezheplerini içeren gayrimüslimler de yaşamaktadır.

Gerek Alevi-Bektaşilerin, gerekse gayrimüslimlerin tapınım biçimleri ve tapınım yerleri Sünni Müslümanlardan tümüyle ayrıdır. Müslümanlığa dayanan tek din, Sünniliğe (Hanifiliğe) dayanan tek mezhep, camiye dayanan tek tapınım (ibadet/ayin) yeri anlayışı Osmanlı teokrasisini sürdürmekten başka bir anlam taşımayacaktır.

52. Konuşmanın metni için bkz: İlsever (1997), s: 110.

Cumhuriyet devrimi, bu anlayışı laiklik ve çağdaşlaşma çerçevesinde yıkmıştır. Kitlenin inançları doğrultusunda inanç biçimini yaşatması, tapınım yerini seçmesi özgürlüğü getirilmiştir.

Böylece ilk kez caminin yanında Alevi-Bektaşilerin tapınım yeri olan cemevi, gayrimüslimlerinse kilise ve havraları anlayışta kabul görmüştür. Kemalist devrimin ülkedeki inanç grupları için çözümü, bu insancıl ve demokratik yoldur.

Gerçi 20 Nisan 1924'de çıkarılan Anayasa; *"din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihat"* serbestliğini 75. madde ile korumuştur. Anayasa'nın bu hükmü tarikatların kaldırılmasından sonra bile -Prof. Lewis'in vurguladığı gibi- *"garip bir çelişki"* olarak yürürlükte kalmıştır. Bu hüküm, 1928 tarihinde ilgili yasanın bu tür hükümlerini ortadan kaldırırken, görüşmelerde gözden kaçmış olmalıdır. Ancak, bu tutarsızlık 5 Şubat 1937 Anayasa değişikliğiyle giderilir.[53]

Gerek 1924 Anayasa'sının 75. maddesi, gerekse 1928 ve 1937 değişiklikleri tek din, tek mezhep ve tek ibadet biçimi/ibadet yeri anlayışını yıkar. Bu alanda İslam dini dışındaki dinlere, Sünni mezhebin dışındaki İslami mezheplere, hatta 1924'lerde tarikatlara, bunların ibadet yerlerine ve ibadet biçimlerine serbestlik vardır. Tek din, tek mezhep, tek ibadet biçimi ve tek ibadet yeri anlayışının dışına çıkıl-

53. Prof. Dr. Bernard Lewis - Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev.: Doç. Metin Kıratlı), TTK Yay. Ank. 1984, s: 507; Prof. Dr. Gotthard Jaeschke - Yeni Türkiye'de İslamlık (Çev.:Hayrullah Örs), Bilgi Yay. Ank. 1972, s: 37.. 1924 Anayasası'nın 75. maddesi şöyledir: "Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez (kınanamaz). Asayiş, adabı muaşereti umumiyeye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü ayinler serbesttir". Bu hüküm, 13 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı anayasa değişikliğiyle şu biçimi almıştır: "Hiçbir kimse mensup olduğu felsefi içtihat, din ve mezhepten dolayı muaheze edilemez. Asayiş ve umumi muaşeret adabına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dini ayinler yapılması serbesttir". Anayasa metinleri için bkz: Doç. Dr. Servet Tanilli - Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İst. 1976, s: 80.

mış, çok seslilik getirilmiştir. Bu dinsel/inançsal yaşamda demokratiklik topluma daha Cumhuriyet'in başında kazandırılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet böylesi bir laiklik temeli ve anlayışı üzerine yapılandırılmak istenmiştir.

Kaldı ki; Cumhuriyet devriminin amaç ve ereği bu olamasına karşın, öteden beri devlet içerisinde çöreklenmiş olan şeri İslamcı, dinci, tutucu kadrolar el çabukluğuyla tapınım (ibadet) yeri olarak cami egemenliğini ve tek tip ibadet biçimi ve ibadet yeri anlayışını 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu ile 1925 yılında çıkarılan 677 sayılı tekke ve zaviyelere ilişkin düzenlemelere ve çok sonraki yıllarda ise 193 sayılı Gelir Vergisi Yasası ile 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Yasası'na yansıtmakta başarılı olmuşlardır.

Bilindiği gibi Köy Kanunu'nun 24. hükmü köyü tanımlarken; okul, otlak, yaylak gibi ortak yerler arasında dinsel ibadet yerlerinden yalnızca Sünni kesimin ibadet yeri olan *"cami"*yi sayar.(54) Böylece; genç Cumhuriyet'in daha başında karşısına, Sünni anlayış yüzyılların tortusu olan dinci kadrolarca dikilmiş olur.

Bu tür kadroların egemenliği Cumhuriyet tarihi boyunca sürmüştür. 1982 Anayasası 10. maddesiyle; çeşitli ırklardan, etniklerden, dinlerden ve mezheplerden olanların yasa önünde eşit oldukları anlayışını getirmesine karşın, çeşitli yasalar Anayasa'nın bu âmir hükmüne karşı işletilmektedir.

193 sayılı Gelir Vergisi Yasası ile 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Yasası'nda; *"vergi bağışıklığından yararlanan"* tek ibadethane camilerdir. Ayrıca camiler su, elektrik gibi

54. 1924 tarihli Köy Kanunu'nun bu açıdan değerlendirilmesi için bkz: H. Nedim Şahhüseyinoğlu - Alevi Örgütlerinin Tarihsel Süreci, İtalik Yay. Ank. 2001, s. 43.

giderlerinden de bağışıktırlar. Yerel yönetimlerce de hat safhada korunmaktadırlar.

M. Kemal, bu tür çevrelerin varlığının ve etkinliğinin bilincindedir. O nedenle bunları devrimin en bağnaz düşmanları olarak görmüş, üzerlerine gidilmesini, devrimin ve Cumhuriyet'in bunlara karşı korunmasını istemiş, gerekirse bunun için *"bir takım kafaların kesileceği"*ni,[55] böylelerine karşı toplumun yapacağı tek şeyin *"onları parçalamak olduğu"*nu[56] sürekli belirtmiştir. Çünkü, bunların ne yapıp yapıp -yukarıda görüldüğü gibi-, devrimden ödün koparacaklarını bilmektedir.

g- Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nin "Din Özgürlüğü"nün Yerine "Vicdan Özgürlüğü"nü Geliştirmesi

Kemalist devrim *"din özgürlüğü"*nden yana değil, *"vicdan özgürlüğü"*nden yanadır. Vicdanlara *"hükmedilemeyeceği"*nin bilincindedir. Dinsel alana ilişkin sorunların çözümünü vicdan özgürlüğünde arar.[57]

Kemalist devrim; *"din özgürlüğü"* adı altında dinci güçlere *"cemaatlaşma"* olarak *"bir toplumsal güç olma özgürlüğü"* tanıyıp da, Cumhuriyet devriminin karşısına çıkarmaz ve bu kesimlere bu olanağı tanımaz. Hoşgörünün sınırlarını bilinçlice çizer. Toplumun geleceği sürekli gözönünde tutulur ve bu alanda hiçbir savsamaya düşülmez. Geçmişin aymazlıklarından ders alınarak hareket edilir.

55. M. Kemal Atatürk - Söylev (Nutuk) (1966), C: II, s: 505.
56. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 88.
57. A. Afetinan - Medeni Bilgiler (1969), s: 56 v. d. El yazısı için bkz: 506 v. d.; Perinçek (1996), s: 305 v. d.

Ortaçağ kurumlarının kalıntılarının çağdaş Türkiye'de yaşamasına izin vermez. Çünkü, bu tür kurumlar *"gericilik kaynaklı"* ve *"cehalet damgalı"*dır. Bu tür kurumlara, *"dinsel düşünce ve inançlara saygı"* çerçevesinde bakılamayacağını M. Kemal bilir. Atatürk, *"dinsel düşünce ve inançlara saygı"* anlayışının uygulamada Cumhuriyet Devrimi düşmanlığının bayrağı olmaya dönüşeceğini bilmektedir.(58)

Atatürk'ün önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti daha kuruluşa adım attığı ilk yıllarında bu konuda duyarlı olmuş, salt eşitlik ilkesine dayanmıştır. Uluslararası sözleşmelerine de bu temel ilkesini yansıtmıştır.

1923 yılında yapılan ***"Lozan Barış Antlaşması"***nın 38. Maddesinde; Türkiye'de oturan herkesin, her insanın, her dinin ve her mezhebin inanç ve sistemli inanç gereklerini yerine getirme hakkının bulunduğu belirtilir ve devletin yapılanmasında temel ilke olarak görülür.

Buradaki *"inanç grupları"* arasına doğallıkla Türkiye'de yaşayan Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti gibi Türk devletlerinin kuruluşunda temel ulusal öğe olarak rol oynayan, bağımsızlık hareketinin, Kuvayi Milliye'nin çekirdeğini ve temel gücünü oluşturan Alevi-Bektaşiler de katılmış olmalıdır.

"İnanç grupları" ve *"inanç sistemleri"* arasında gerek inançta, gerekse tapınımda ayrım yapılmaması esas alınır. Bu durum, resmi din ve mezhep anlayışını doğallıkla ortadan kaldırır. "Sünnilik" mezhebi yıkılır. Buna bağlı olarak tek ibadet yeri sanılan cami egemenliğini ve tekliğini de yıkar.

Lozan Antlaşması'nın ilgili hükmünde bu doğrultuda şunlar söyleniyor:

58. Açıklamalar için bkz: Perinçek (1996), s: 163 v. d, 165 v. d, 167 v. d.

"Türk Hükümeti, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma (milliyet), dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümeti'nce ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek önlemler saklı kalmak koşuluyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır." (59)

M. Kemal çeşitli dönemlerde bu alanda sorulan sorulara verdiği yanıtlarında *"devlet dini"*nin olmayacağını, özgür bir ülkede ancak *"vicdan özgürlüğü"*nün doğal olacağını dile getirir.(60) Bu Kemalist anlayış, ***"Türk Medeni Kanunu"***nun *"Gerekçe"*sini okuyan dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey tarafından da ustaca dile getirilerek şöyle denir:

"Çağdaş uygarlığa bağlı devletlerin ilk belirgin niteliği, din ile dünyayı ayrı görmektir. Bunun tersi, devletin benimsediği din ilkelerini kabul etmeyen kimselerin vicdanlarının baskı altında tutulması olur. ***Din, vicdanlarda kaldıkça Devlet gözünde saygıdeğer ve dokunulmazdır.*** *Di-*

59. Lozan Antlaşması'nın metni için bkz: Prof. Dr. Seha L. Meray (Çev.) - Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar, Belgeler), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ank. 1973, C: II, Takım: II, s: 11.

60. M. Kemal, "İzmit Basın Toplantısı"nda Kılıç Hakkı Bey'in bu tür bir sorusuyla karşılaşır. Bkz: İsmail Arar - Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, Cumhuriyet Yay. İst. 1997, s. 60, 104. Ayrıca bkz: Doç. Dr. Seçil Akgül - Halifeliğin Kaldırılışı ve Laiklik (1924-1928), Turhan Kitabevi Yay. Ank., s: 115.

nin kural olarak yasalara girmesi, tarihin akışı içinde çoğunlukla taçlı devlet başkanlarının, zorbaların, güçlülerin keyif ve isteklerini doyurma aracı olması sonucunu doğurmuştur." (61)

Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nin din ve vicdan olayına gerçek bakışı, bu pasajda tüm açıklığıyla ve somutluğuyla, hiçbir siyasal örtülemeye gerek görülmeden dile getirilmiştir.

Kemalist devrim, laik ve çağdaş toplumun temellerini atar. Çıkardığı yasalarla ereklenen bir toplumsal yapı ve düzenin yaşayabilmesi güvence altına alınır.

1924 yılı, bu alanda bir başlangıç olur. Köktenci adımlar atılır. Halifelik, şeri yasalar, şeri ve evkaf yönetimi kaldırılır. Eğitim, çağdaş ve ulusal bir düzeye ulaştırılır. Medreseler, tarikatlar, tekkeler, türbe ziyaretleri, 1934'den itibaren dinsel sanların kullanılması kaldırılır. Dinsel giysiye, ancak dinsel görev sırasında izin verilir.

1938 yılında çıkarılan ***"Cemiyetler Kanunu"***yla din, mezhep ve tarikata dayanan dernekler (cemiyetler) ve dinsel propaganda yapmak amacıyla siyasal partiler kurulması yasa dışı sayılmıştır.

1926'da çıkarılan ***"Türk Ceza Kanunu"***nun 163. maddesiyle, dini *"siyasa aracı"* olarak kullanma eylemi yasaklanmıştır. Aynı yasanın 241. maddesi din görevlilerinin işlevini yürütürken devlet yasaları ve kurumlarına karşı söylev ya da dinsel öğreti konuşmaları yapmaları cezalandırılma konusu olmuştur.

Din eğitimi yapan okulların; eğitim-öğretimi yasaklanmamasına karşın, Atatürk'ün döneminde bu tür eğitim-öğretim kurumları açılmamıştır. İlköğretim yasası ve Ana-

61. Metin için bkz: İlsever (1997), s: 138.

yasa bu tür okullar açma işini belirli koşullarda sınırlandırmıştır.

1928'de Latin yazısının alınması sırasında, izinsiz olarak Arap yazısının eğitim-öğretimini yapan öğretim kurumları yasaklanmıştır.

Konan hukuksal kuralların tümünün amacı dinin; *"kazanç", "siyasal çıkarlar", "ahlâka"* veya *"sağlığa aykırı"* işler için sömürülmesini önlemektir. Yalnızca İslamlık, Hıristiyanlık, Musevilik gibi tarihsel dinler *"yasaların koruması altında"*dır.

Bu dinlerin kutsal yerlerine, kurullarına, emlakına ve tarihsel kişilerine her çeşit saldırı eylemi ceza ile karşılık bulur. Dinsel tapınımlar üzerine konulan tek sınırlama; yurttaşlar yasası, ceza yasası ve belediye yasalarına aykırı eylemler biçiminde olmasını gerektiren kurallardır.

Cumhuriyet döneminde hukuk çerçevesi içerisinde din üzerinde üç alanda bir kısıtlama vardır:

- *Birinci yasaklama:* 1938'de Cemiyetler Kanunu'na göre, mezhep ya da tarikatlara dayalı dernekler kurulamayacaktır. Bu yasa, cami yapımı ve onarımı alanında dernek kurulmasını yasaklamaz. Sünniliğe dayalı cami anlayışı egemenliği azçok korunmuştur. Buna karşılık, Sünnilik ve Alevilik-Bektaşilik zemininde tarikatların kurulmasını yasaklar. Bu alanda oluşan dernekleşmeyi yasa dışı bulur.

- *İkinci yasaklama:* Belirli bir dinsel kesimden destek sağlayarak, siyasal parti kurulması yasaklanmıştır. Din ve mezheplere dayanan parti kurulmasına bu yasa izin vermez. Bununla siyasal partilere dayandırılmış din akımlarının yasaklanması da amaçlanır.

- *Üçüncü yasaklama:* 1949'da Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle pekiştirilmiştir. *"Anayasanın laiklik ilkesi-*

ne aykırı" olan, *"devletin sosyal, ekonomik, politik, hukuksal düzenlemelerini bir bölümüyle de olsa din esaslarına göre değiştirme"*ye giden eylemler suç sayılmıştır.(62)

h- Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'nı Kuruşundaki Amacı ve Bu Kurumun Dinin Yeniden Düzenlenmesindeki Rolü

Kemalist devrim Cumhuriyet tarihi boyunca Sünni mezhebine dayanan tek mezheplilik ile tapınma yeri olarak camiye dayanan tek tapınma yeri anlayışının ve geleneğinin kolay kolay yıkılamayacağını anlamış ve buna ilişkin önlemler geliştirmiştir.

Bu önlemlerin ilki ve en önemlisi, 1924'de ***"Diyanet İşleri Başkanlığı"***nın kurulmasıdır. Başkanlığın adı bilinçli olarak *"din işleri"* değil, *"diyanet işleri"* olarak belirlenir. Çünkü, *"din işleri"*; dinsel yaşamın her alanına karışmayı çağrıştırmaktadır. *"Diyanet işleri"* ise, sınırlılık taşır.

Ad, ideolojik bir savaşım sonunda belirlenmiştir. Bu kurumun, yaşamın her alanına karışmasına izin verilmez. Amaç, laik devlet olarak; halkın üzerinde maddi ve manevi otoriteye sahip *"ruhban sınıfı"*nı dağıtmak, böyle bir otoritenin yeniden oluşmasının yollarını tıkamak ve din alanının yönetimini devlet olarak denetim altında tutmaktır. Diyanet İşleri Başkanlığı; ülkedeki bütün cami, mescit, tekke ve zaviyelerin imam, hatip, şeyh gibi yöneticilerini atama ve işten uzaklaştırılmaları ile yetkili kılınmıştır.(63) Yani, sadece bürokratik işlemle yetkili ve görevlidir.

62. Geniş açıklamalar ve değerlendirmeler için bkz: Berkes (1973), s: 473 v. d.; Öztemiz (1997), s. 32 v. d.

63. Diyanet İşleri Başkanlığı yasasının metni için bkz: Prof. Dr. Gotthard Jaeschke -Yeni Türkiye'de İslamlık (Çev.: Hayrullah Örs), Bilgi Yay. Ank. 1972, s. 57 v. d. Yasa maddeleri ve uygulamaları içinse bkz: İlsever (1997), s: 21 v. d., 24 v. d.

Diyanet İşleri Başkanlığı, doğrudan başbakanlığa bağlıdır. Kurumun başkanı, başbakanca belirlenir. Atamasını, Cumhurbaşkanlığı yapar. Böylece; din görevlilerinin eğitim, aylık, atama işleri devletin denetiminde yürütülür.(64)

Cumhuriyet yönetiminin; dinin eğitim, hukuk ve devletle ilişkileri açısından getirdiği en önemli yasa ve kurum Diyanet İşleri Başkanlığı Kanunu ve kurumudur. 3 Mart 1924'de çıkan bu yasa, Anayasa'daki *"devlet dini"* hükmünün kaldırılmasından ve Türk Medeni Kanunu'ndan önceki bir düzenlemedir.

Bu yasa, İslamsal kuralları *"inanç"* ve *"tapınım"* olarak iki alanda toplar. TBMM, inancı tümüyle yasama yetkisi içine alarak, *"şeriat"*ı hukuk alanının dışına çıkarır. Bununla birlikte inanç ve tapınımlarla (ibadet/ayin) ilgili işlemlerin yönetimi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev alanına bırakılır.

Bu kurumun görev ve yetkileri yasayla belirlenir. Kurum, dinsel ve mezhepsel eğilimleri denetim altında tutar ve *"şeriata sapma"* eğilimlerini engeller. Görev ve yetkiler, bu kurum üyelerine ruhani nitelik ve yetkisi kazandıramaz. Bir inançsal öğretinin ve mezhebin yandaşı olunamaz. Bir dogma, felsefe ve mezhep benimsenilerek, inananlar bunlara zorlanamaz. İslam dinini yorumlama yetkileri yoktur. Fetva mercileri/makamları değillerdir. Devlet yasalarını ve tüzüklerini din açısından yorumlama, değerlendirme yetkisine sahip değillerdir. Kurum, kamu görevi yapar.

Atatürk'ün Diyenet İşleri Başkanlığı'nı kurdurmasındaki amaçlarından biri; ülkemizi *"cahil din adamları"*nın pençesinden kurtarıp, *"bilgili din adamları"*nın eğitimine vermekktir. Atatürk bu olaya geniş anlamıyla bakmıştır.

64. Öztemiz (1997), s: 26.

Türkiye'de Atatürk'ün eliyle yapılmak istenen sadece dinle devleti bir birinden ayırma olan laisizm değil, tümüyle kalkınma ve gelişmeyi amaçladığından sekülarizmdir.(65)

1924'de Diyanet, dinsel yaşamın siyasete/devlete karışmasını önlemek için bir denetim makanizması olarak kurulmuştur. Atatürk döneminde bu kuruluş, esası ve gerekçesinde amaçladığı niteliğini korur.

Fakat, özellikle 1950'lerden sonra durum değişir. Buna paralel olarak Diyanet de nitelik değiştirir. Dinle siyaset iç içe girer. Devlet dini, din de devleti/siyaseti yönlendirir. Laiklik ve Atatürkçü Cumhuriyet ve devrimler yaralar alır. Bugünkü Diyanet'e, bu 1950 sonrası nitelik egemendir. Diyanet, Sünni mezhebe bağlı kimi tarikatsal eğilimlerin elindedir.

Diyanet, oluşturulurken Alevi-Bektaşi toplumu etkin olamaz. Bunun etkisiyle de olacak ki; bu kurumun kuruluş biçimi ve yasasında, Alevi-Bektaşi toplumuna gelecek çizecek hükümler koydurulamaz. Bunda doğallıkla, Alevi-Bektaşi toplumunun bu dönem başsız oluşunun da etkisi vardır.

Çelebi Cemalettin Efendi, M. Kemal'le kısa bir dönem çalışabilmiş, 1921 yılında ölmüştür. Yerine aynı etkinlikte, özellikle M. Kemal ve kadrosuna etki edecek biri de gelmemiştir.

Cumhuriyet'in ilk dönem yapılanışında, köktenci devrim yasalarının getirilişinde Alevi-Bektaşi toplumu içinde böyle bir etkin liderin olmayışı, Alevi-Bektaşiler için talihsizlik olmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilk başkanı Rıfat Börekçi Efendi'nin *"özel buyruğu"*yla 7 Mart'tan (1924) itibaren camilerde okunan hutbeler *"Halife-i Müslümin"* adına değil,

65. Arsel (1995), s: 230.

"Cumhuriyet Hükümeti ve İslam milleti" adına okunur.(66) Kaldı ki; bu ilerici adım zamanımıza doğru gelindikçe ters tepmiş, Kemalist devrimin amacının dışında gelişme göstermiş, Sünniliğin ve camiciliğin temsilcisi konumuna düşmüştür.

İkinci önemli adım ise Haziran 1928'de dini düzenleme tasarısı ile atılır. Prof. Fuat Köprülü'nün başkanlığındaki bilim kurulu bir proje hazırlar. Projeye göre; toplumsal kurumların tümü bilimselleştirilecek ve ulusallaştırılacaktır. Din, bir toplumsal kurum kabul edildiğinden, bu ölçülere çekilecektir. Tapınım yerleri, sağlıklı ve uygar mekânlar durumuna getirilecektir. Çağdaş müzik aletleri konulacaktır. Tapınım dili, Alevi-Bektaşilerin yüzyıllardan bu yana uyguladıkları gibi Türkçe olacaktır. Dinsel konularda bilgi veren görevliler eğitilecek ve yetkinleştirilecektir.(67)

Ne var ki; tasarı zamansız bulunur, hazırlayıcılarının Darülfünuncular ve ilahiyatçılar olması nedeniyle kadro da uygun bulunmaz ve bu tasarı uygulanma olanağı bulamaz. Çalışmalar sonuçsuz kalır ve zamana bırakılır.

5- Cumhuriyet Türkiyesi'nde Laik Atılımlar

Türkiye'de laiklik açısından 1924 yılı bir dönüm, bir başlangıç, bir sıçrayış yılıdır. Bu yıla Cumhuriyet toplumunun yazgısını temelden değiştirerek düzenleyecek, Türk toplumuna yeni ufuklar açacak, yeni gelecekler hazırlayacak, onu çağa taşıyacak, gelişmiş uygar toplumlar arasına

66. Hasan Hüseyin Ceylan - Cumhuriyet Döneminde Din-Devlet İlişkileri, Risale Yay. İst. 1991, 7. basım, C: I, s: 218.
67. Bu tasarı ve tam metni için bkz: Jaeschke (1972), s: 40 v. d;.Gültekin (1987), s: 288 v. d.; Prof. Dr. Bernard Lewis - Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev.: Doç. Metin Kıratlı), TTK Yay. Ank. 1984, s: 409 v. d.; Baki Öz (1996), s: 133 v. d.

sokacak köktenci kararlarla, yasalarla, atılımlarla girilir. Çağdaş Türk toplumunu yaratmak amacıyla daha sonraki laik düzenlemeler bu kararlardan ve yasalardan temel bularak yapılırlar.

1924 yılının köktenci (radikal) yasaları şunlardır:

- 7 Şubat 1924'de yabancı okul binalarının içindeki dinsel işaret ve simgelerin kaldırılması.
- 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Evkaf ve Şeriye Bakanlığı'nın kaldırılması ve yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması.
- 429 nolu yasayla 3 Mart 1924'de Genelkurmay'ın Bakanlar Kurulu'nun dışına çıkarılması.
- 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Eğitim-Öğretimin Birleştirilmesi Yasası (Tevhid-i Tedrisat Kanunu).
- 3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı Halifeliği kaldıran ve Osmanlı hanedan üyelerinin ülke dışına çıkarılmasını kabul eden yasa.
- 8 Nisan 1924 tarih ve 469 sayılı yasa ile Şeriye Mahkemeleri'nin kaldırılması.

Bu önemli yasal atılımları, daha sonraki yıllarda aynı etkide ve amaçta olan şu yasalar izler. Bu yasalar tümüyle, Cumhuriyet'in laik ve çağdaşlaşmacı çerçevesini oluşturacak niteliktedirler.

- 25 Kasım 1925 tarih ve 671 sayılı şapka giyilmesini zorunlu kılan yasa.
- 30 Kasım 1925 tarih ve 676 sayılı dinsel kisve giyilmeyeceğine ilişkin yasa.

- 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı tarikat, tekke ve zaviyeleri kapayan, türbedarlıklar gibi bir takım görev ve sanları yasaklayan yasa.

- 26 Aralık 1925 tarih ve 698 sayılı takvimde tarih başlangıcını değiştiren, Hicri Takvim yerine Milad Takvimi'ni getiren yasa.

- 17 Şubat 1926 tarih ve 743 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun çıkarılması.

- 28 Mayıs 1927 tarih ve 1057 sayılı yasa ile padişah-halifeliğe ilişkin tuğra, arma, resim ve övücü sözlerin devlet binalarından kaldırılması.

- 1 Kasım 1928 tarih ve 1535 sayılı yasa ile Türk (Latin) yazısının kabul edilmesi.

- 21 Haziran 1934 tarih ve 2525 sayılı soyadı yasasının çıkarılması.

- 26 Kasım 1934 tarih ve 2590 sayılı yasa ile efendi, bey, paşa gibi sanların kaldırılması.

- 3 Aralık 1934 tarih ve 2596 sayılı yasa ile kimi giysilerin giyilemeyeceğinin benimsenmesi.

- 25 Temmuz 1951 tarih ve 5816 sayılı Atatürk aleyhine işlenen suçlara ilişkin yasa ile Atatürk ve Türk Devrim Yasaları'nı korumaya yönelik yasanın düzenlenmesi.

Görüldüğü gibi bu yasalarla toplumun; eğitim, din, hukuk ve kültür alanına düzenleme getirilir. Dinin bir sömürü ve aldatma aracı olarak kullanılmasını önlemek için bireylerin giyimlerine kadar inilir. Şeriat mahkemelerinin yerine laik ve çağdaş mahkeler kurulur.

Toplumu çeşitli kamplara bölen eğitim-öğretimin önüne geçilir ve *"ulusal birlik"* esası getirilir. Ordu, din politikasının dışına çıkarılır.

Vakıflar ulusa aktarılarak, şeriatçı kurumlaşmaya ağır bir darbe indirilir. Dinin yönetime ilişkin işleri, bir kamu kuruluşu/devlet dairesi olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanır.(68)

1924 yılı, bu açıdan bir laiklik ve çağdaşlaşma yılıdır. Laikleşme için ciddi adımlar bu yıl atılır. Bu hareket doğrudan şeri siyasal İslam'a, yani resmi/ortodoks İslam'a, daha açık bir deyişle o günden beri Selçuklular'dan beri merkezi Türk devletinin resmi mezhebi olan Sünniliğe ve Sünni İslamsal kurumlara karşıdır. Sünni İslamsal kurumların devlet yönetiminde ve kurumlarındaki yönlendirici etkisini kırma amaçlanmıştır.

Bu adım, Halifelik kaldırılarak atılır. Prof. Bernard Lewis'in belirttiği gibi; M. Kemal *"Hilafeti kaldırırken, İslami ortodoksluğun donanımlı güçlerine ilk açık saldırıyı"* yapar.(69) Aynı gün çıkarılan diğer yasalarla, bu saldırı inanç ve kararlılıkla sürdürülür.

1924 Anayasası; *"din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihat"* serbestliğini 75. madde ile korur. Anayasa'nın bu hükmü tarikatların kaldırılmasından sonra bile, *"garip bir çelişki"* olarak yürürlükte kalmıştır.

Bu hüküm, 1928 tarihinde yasanın bu hükümlerini değiştirilirken, gözden kaçmış olmalıdır. Ancak, bu tutarsızlık 1937 Anayasa değişikliğiyle giderilir.(70)

1924 Anayasası'ndan; Türkiye Cumhuriyeti'nin laik karakterini yansıtan değişikliklerin yapılabilmesi için, orta-

68. Bu konulara ilişkin yasa metinleri, gerekçeleri ve amaçları için bkz: Kemal Arıburnu - Milli Mücadele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar, Ank. 1957, C: I.-II.; Bahir Mazhar Erüreten - Türkiye Cumhuriyeti Yasaları, Cumhuriyet Yay. İst. 1999; Hicret Hürkan - Türk İnkılâp Kanunları, Ank.; İlsever (1997), a. g. e.; Ozankaya (1995), s: 207 v. d.

69. Lewis (1984), s: 264.

70. Lewis (1984), s: 507; Jaeschke (1972), s: 37. Ayrıca anayasa metinleri için bkz: Doç. Dr. Servet Tanilli - Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İst. 1976, s: 80.

mın gerekli olgunluğa ulaşması beklenmiştir. Anayasa; bunun ancak o günkü koşullarda çerçevesini çizmiş, bir ölçüye dek yasal olanağını yaratmıştır.

1924'de Türkiye'nin gerçek bir anayasaya ulaşmasıyla, 1928'de bu anayasanın laikleştirilmesi arasında geçen dört yılda, ülkenin toplumsal yapısını laikleştirecek devrimler gerçekleştirilir. Bu süre içerisinde rejimin daha köklü bir biçim alması sağlanmıştır.(71)

Atatürk döneminde anayasadan *"dinsel deyimler"* tümüyle çıkarılır. Bu durum, 8 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı anayasa değişikliğiyle gerçekleşir. Sonra da, 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı yasayla laiklik ilkesi *"temelli bir biçimde"* anayasaya yerleştirilir.(72) Türkiye'de Cumhuriyet'le başlayan laiklik çabaları 1937'de *"resmi kimliği"*ni bulur.(73)

1924 devrimci atılımları Türkiye'nin toplumsal ve siyasal tarihinde önemli adımlardır. Böylece başlatılan süreçle laiklik anayasaya girer. Dinsel yaşayışla ilgili, dinsel kurallar da ortadan kaldırılır.

1927 sonlarında artık Türk devletinin dinsel hiçbir yanı kalmamıştır. Yalnız anayasaya göre, *"Türk Devleti'nin dini İslamdır"* hükmü hiçbir anlam taşımamaktadır.

10 Nisan 1928'de gerekli değişiklikler yapılır. Laik ifadeler konulur. Türkiye böylece, modern ve laik devletler arasına girer.

5 Şubat 1937'de anayasanın 1. hükmüne *"Türk Devleti'nin laik olduğu"* yolunda bir tümce eklenerek, bu tarihsel gelişimin son evresi de kapanır.(74)

71. Akgün, s: 235.
72. Jaeschke (1972), s: 133.
73. Altındal (1994), s: 65.
74. Oğuz (1996), s: 139.

CHP Meclis Grubu 5 Nisan 1928 tarihli toplantısında *"Türkiye Devleti'nin dini, dini İslamdır"* hükmünü kaldıran değişikliği onaylar. CHP programına konulan bu *"devrimsel ilkeler"* 1937'de anayasa hükmüdür. 16. maddede milletvekillerinin, 26. maddede de cumhurbaşkanının and içim biçimi değiştirilerek, dinsel özden kurtarılır.

Ayrıca 26. maddede *"Meclsisin ahkâmı şeriyenin tenfizi"* ile görevli olduğu sözü kaldırılır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Anayasası teokratik düzen kalıntılarından arındırılmış, vatandaşların dinsel inançları yüzünden sömürülmeleri önlenmiş, toplum laik bir yapıya kavuşturulmuş olur.(75)

Böylece yeni Türkiye, amacına adım adım ilerlemiştir. Devletin ve siyasetin *"dinin etkisinden tümüyle kurtulması"* gerçekleşmiştir. Bu ülkünün 1937'de anayasaya girmesiyle *"dünyasallık süreci"* en üst düzeye ulaşmıştır.(76)

1924 Anayasası devlete resmi din biçmekle teokratik bir yapı gösterir. Teokratik-laiklik çatışmasında çelişik bir durum yansıtır. Yanlız aynı yıl yapılan köktenci laik değişikliklerle, Anayasa sağlanmaya çalışılan çağdaşlaşmacı-laik yapılanmanın gerisinde bırakılır.

Zaten 1923'den itibaren Meclis'te bir ***"İslam Araştırmaları Kurulu"***nun çalışmaları başlatılarak; İslamlık ile Batı felsefesinin ilişkileri, Müslüman ulusların dinsel tapınım gelenekleri, toplumsal, ekonomik ve demokrafik yapısı araştırılmaya çalışılacaktır.

Yalnız, bu çalışma; bir yerde tasarı olarak kalır. Fakat bu tasarılar, 1924 köktenci atılımların en az düşünsel ve bilinçsel zeminini oluşturur. Anayasa'ya laiklik kuralı doğru-

75. Erüreten (1999), s: 22; Akgün, s: 241.
76. Jaeschke (1972), s: 95.

dan konamaz ama, devlet laik bir yapıya yönelir. Bu köktenci yasalarla, Anayasa'nın teokratik görüntüsü ortadan kaldırılmaya ve havadan bırakılmaya çalışılır.

Devlet, laikleşme sürecine hızlı adımlarla girer. 1928 değişikliğiyle Anayasa'da devletin dinine ilişkin ibarenin çıkarılmasıyla, çelişkili kurallar ve Anayasa metnindeki tutarsızlıklar giderilir. Anayasaya laik kurallar konamaz ama, pratikte laiklik en güzel dönemini yaşar.

Yine bu değişiklikte, tarikatlar konusu gözden kaçırılmıştır. Bu gözden kaçış, 1937 değişikliğiyle giderilir. 1937'de artık laiklik, bir anayasa hükmüdür. Böylece laiklik süreci, en az anayasal olarak tamamlanmış olur.(77) *"Tarikatlar"* ibaresi de Anayasa'dan bu dönem çıkarılır. Böylece bu alandaki Anayasa'ya aykırılık da giderilmiş olur.(78)

77. Berkes (1973), s: 524; Öztemiz (1997), s: 22 v. d., 27 v. d.., 123.
78. Dr. Bülent Dâver- Türkiye Cumhuriyeti'nde Lâyiklik, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ank. 1955, s: 162

BÖLÜM: II

TÜRKİYE'DE TARİKATSAL GELİŞİM VE BOZULMA SÜRECİ

1- Türkiye'de Tarikatların Doğuşu ve Tarihsel-Toplumsal Rolleri

a- Tarikatların Ayırıcı Yanları ve Özellikleri

"Yol", "tutulacak, izlenecek yol" anlamına gelen tarikatlar birer *"tasavvuf okulları"*dır. Genelde, İslam çerçevesi içerisindedirler. İslam'ın bütün mezheplerinde tarikatlar vardır.

Mezhepler, *"kendi kendilerine yeten"* kurumlardır ve İslam dininin ana kollarıdır. Tarikatlar ise, bu ana kol olan mezhepler içerisinde çıkar ve o mezhep temelinden yükselir, gelişir, dal-budak salar.

Sünni mezheplerde bilinen açıklığıyla tasavvuf düşüncesi pek yoktur. Oysa, Alevilik-Bektaşilik ve tarikatsal eğilimler tümüyle tasavvufi düşünceye dayanırlar.

Gerek Sünni, gerekse Alevi tarikatlar *"mezheplerle sınırlı"* kalmamış, mezheplerin verdikleriyle yetinmemiş, bu ana kolların kapsamlarının dışına taşmışlardır.(79)

79. Yaklaşım için bkz: İsmet Zeki Eyuboğlu - Bütün Yönleriyle, Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi, Der Yay. İst. 1997, s: 41 v. d.

b- Tasavvufi Tarikatların Doğuşu ve Kökeni

Tasavvufun kaynağına ilişkin pekçok yer gösterilir. Böyle olmakla birlikte İslami çerçeveli tarikatlar, İslam dini çerçevesinde, Müslüman ülkelerde doğarlar. X. yüzyıldan itibarense tasavvufi tarikat akımı olarak biçimlenir ve sistemleşirler.

Anadolu'da varlık gösteren Türk toplumunu; Horasan-Türkistan-Maveraünnehir-Harzem-Deylem bölgesinden kaynağını ve tasavvufi özünü alarak sistemleşen tarikatlar etkiler ve kucaklarlar.

Bu tarikat akımlarının bir bölümü, XII. yüzyıldan itibaren Ortaasya'dan Asya'nın diğer yörelerine ve Anadolu'ya olan Türk/Türkmen göçüyle gelir. Bir bölümüyse daha sonraki yıllarda Osmanlı ülkesine taşınırlar.

Asya ve Türk/Türkmen kökenli tarikatlar Anadolu'da Alevi-Bektaşi toplumunun temel inancı olurken, yine Asya ve Türk/Türkmen kökenli tarikatlardan Nakşibendilik gibi ancak pek azı Anadolu'da Sünni toplumunun inancı olur.

Sünni toplumu, çoğunluk Arap toplumlarından kaynaklanan Kadirilik gibi birçok tarikatlara bağlanırlar.

Nakşibendilik, Kadirilik gibi Sünni tarikatlarsa katı şeriatçıdırlar. XIX. yüzyılın başlarından itibaren siyasal olayların arka penceresini oluşturmaktadırlar. Milli Mücadele'de; birçok gerici, tutucu, bölücü ve karşı-ulusçu ayaklanmalar çıkarırlar.

c- Tarikatların Ortodoks ve Heteredoks Olarak Yapılanışı

Alevi tarikatların tümü Hz. Ali'ye, Sünni tarikatlarsa Halife Ebubekir'e dayanırlar. İnançsal ayrım zaten burada da kendini ortaya koyar.

Alevisiyle, Sünnisiyele tarikatların hemen hemen hiçbiri yüzde yüz ortodoks İslam'a bağlı kalmamış, onun kural ve ilkeleriyle kendini sınırlamamıştır. Hepsi de belli ölçülerde, Kur'an'dan uzaklaşma gösterirler. Hepsi de, İlkçağ çok tanrılı inançlarından önemli ölçüde kalıntılar taşırlar.

Hepsinde de kaynaklandığı ve kucakladığı toplumların kültür ve eski inançlarından izler vardır. Biraz da disiplinsizce doğuş ve yaygınlaşma özelliklerinden olsa gerek, yüzlerce tarikat kurulmuş ve kollara bölünerek çoğalmışlardır.(80)

İslamlık'ta tasavvuf, dinin siyasal erkçe uygulanan sert kurallarına ve yine siyasetçe uygulanan din gelişimine karşı doğmuş, tepki niteliğinde gelişmiştir. Kendine özgü bir din kurallaşması yaratmıştır. Tarikatlar bunlardan biridir.

İslamlık'taki tasavvuf ne Hıristiyanlık örneğinde olduğu gibi dünyasal yaşamdan kopuk *"manastır Hıristiyanlığı"*dır, ne de salt *"dinin dünyasallaşması"*dır.

İslamlık'taki tasavvufi tarikat örgütlenmesi, kişilerin kendi istemleriyle olmuştur. Kimi kez de bu biçimleşmede mesleksel kümelenme etkeni rol oynamıştır. Özellikle, Ahilik'teki yapılanış böyle olmuştur. Siyasal erk, kurulu düzen ve kural koyucu olanlara karşı iç duyguların sesi dinlenilmiştir.

80. Yorum ve değerlendirme için bkz: Eyuboğlu (1997), s: 399 v. d.

Bu açıdan tarikatlar, şeriatla kurulu bir din kurumları değildir. Geçmişte de tarikat birimleri devlet hizmetindeki ulemanın kural biçimciliklerine ve şeriatçılık eğilimine karşı birer kurum olma konumunda olmuş ve toplumca da öyle değerlendirilmişlerdir. Doğallıkla; doğuş ve yapılanış dönemindeki nitelikteki tasavvufi tarikatları, günümüze doğru yaklaştıkça türeyen sahte tarikatlardan ayırmak gerekir.(81)

d- Ortaasya Türk Kültürünün ve Şamancı İnancın Türkiye'deki Tarikatların Ayrımlaşmasında Belirgin Rolü

Türk tasavvufi tarikatlarının kökeni/kaynağı Ortaasya Türk toplulukları ve bunların inançları, kültürleri ve gelenekleridir. Ortaasya Türklerinin İslamiyet'e girdikten sonra da koruyarak çeşitli değişiklikler içerisinde Batı'ya getirdikleri Şamanilik, hatta Budizm ve Maniheizm tasavvufi tarikatların oluşmasında temel etken olmuşlardır.

Dinin halk düzeyinde yaşayan bu tür kalıntıları, İslamlık'ta hemen hemen her yerde görülür.(82) Ortodoks İslamlık bu tür gelişmeyi pek hoş karşılamayıp sert tepki göstermesine karşın, bu yollu gelişmeler Türkmen-Alevi çevrelerde rahat yaşama olanağı bulmuştur.

Bütün bunların yanı sıra; dervişlerin ve tarikat çevrelerinin kurumlaştırdığı *"halk İslam"*, devlet ve yönetim çevresinin kurumlaştırdığı *"resmi İslam"*dan daha hoşgörülü ve daha liberaldir. Daha, Türk/Türkmen toplumunun yapısına uygundur.

"Şaman" denilen dinsel önderler, Türklerin İslamiyet'e

81. Berkes (1984), s: 17 v. d.
82. Lewis (1984), s: 15.

girişiyle ortadan kalkmamıştır. İslamiyet'le birlikte Şamanilik Türk toplumlarında geri plana atıldıysa da; *"yeni bir yapılanmaya kendisini uyduramayanların dini olarak yaşamaya devam etmiş"*tir.

Türkmen toplumu, liderlerine bakarak İslamlığı benimsemişlerdir. Buna karşın, *"Şamancı alışkanlıklardan gelme tortular"* çoğunluk bunlar arasında kalmıştır. Bunların varlığı, Selçuklu ve Osmanlılar döneminde de sürmüştür.

e- Sünni Tarikatların Heteredoksiden Uzaklaşarak Ortodoksiyle Bütünleşip Yönetim Makanizmasında Yer Alması ve Bu Durumun Tasavvufi-Tarikatsal Alanda Yozlaşmaya Yol Açması

Geniş görüşlülüğün yarattığı ortamla Ortaasya Türkleri'nin İslamlığı benimsemesini kolaylaştırmış olan tasavvufi tarikatlar, eski ile yeni arasında bir *"teğet noktası"* oluşturmuşlardır. Böylece daha önceki alışkanlıklar, gelenekler ve kültürel-inançsal izler bu yeni *"patrimonyal İslamsal düzen içinde"* varlığını sürdürmeyi başarmıştır.

Heteredoks Müslümanlık, mistisizm ve sufi/tasavvufi tarikatlar arasında gerçekten bir ilişki noktası vardır. Osmanlılar kimi noktalarda yanlı olsalar da, dinsel kurumların tümünü bir çatı altında toplamayı amaçlamışlardır.

Selçuklu ve Osmanlılar heteredoks Müslümanlık, mistisizm ve sufi tarikatlarının genelini *"siyasal yıkıcılık özelliği taşıyan yapılarla birlikte"* aynı şemsiye altında düşünmüştür.[83] Fakat asıl suçlanan, kendilerine karşı gördükleri

83. Mardin (1991), s: 85 v. d.

Alevi-Bektaşi tasavvufi eğilimlerdir. Bu eğilimlere karşı, sürekli şiddet uygulanmıştır. Bu yönde sürdürülen bir siyasal yapılanış; Alevi tasavvufi tarikatsal eğilimleri güçsüzleştirirken, Sünni olanlarının korunmasına ve devlet içinde güçlenmesine yol açmıştır. Giderek Osmanlı sivil-asker bürokratları ve halife-padişahlar birer Sünni tarikatın üyesi olmuşlardır.

Sünni tarikatların Milli Mücadele'nin ve Cumhuriyet'in karşısına çıkışları; bu, yüzyıllardan beri kayırılışları sonucunda güçlenmelerine, devlet aygıtıyla bütünleşmelerine ve giderek çıkış kaynağının liberalliğinden uzaklaşarak köktendinci (fundamantalist) bir nitelik kazanmalarına neden olmuştur.

Sünni tarikatlar dahi çıkış konumları gereği heteredoks eğilim göstermeleri gerekirken, ortodoksluğa yakın davranarak devletin gözüne girmeye çalışmaları anlamlıdır.

Bu tür tarikatlar karşıt görüşlerini açıklığıyla ortaya koymaktan kaçınmış, Osmanlı çatısı içindeki yerlerini korumaya çalışmışlardır. Bu tür tasavvuf tarikatları teolojik ve siyasal sorunlarda suskunluk göstererek ya da ilgilenmeyerek yollarını seçmişler, giderek ayin ve ilahi ya da şiir ve sanat alanlarına yönelerek yetinmişlerdir. Mevleviliğin gösterdiği ikilikli tutum bu son duruma en açık örnektir.

Bu yöneliş onların saygınlığını arttırmış, toplumun çeşitli sınıfları arasında yer almalarına, özellikle esnaf, bürokrasi ve asker kesimleri arasına girmelerine olanak tanımış, popülerleşmelerini sağlamıştır. Böylece tarikat, devletle din arasındaki birlikteliğin bir diğer simgeleme aracı olmuştur. Giderek Sünni tarikatlar yalnız ulemayı değil, üst düzeydeki devlet adamlarını, dahası padişahları bile içlerine alabilmişlerdir.

Bu gelişmenin sonucu olarak; Osmanlı yönetimi sonraki dönemlerinde tarikatları devletin *"yarı resmi dayanakları"* olarak resmileştirmiş, törenlerde ulemanın yanında *"Dedegan"* ve *"Meşayih"* olarak yer vermişlerdir.

Devlet, ulema ve Sünni tarikatlar arasında uzun zaman ortaklık yaşanmıştır. XVII. yüzyılda modern dünyayla karşılaşma sırasında bu kesimler arasında din ve devlet sorunları üzerinde ilk kez çatışma doğmuştur. 1800'lü yıllara varmadan önce zaten ulema ile tarikat önderleri arasında bozulmalar başlamış, çağa uyum gösterilememiştir.

Koçi Bey ile Kâtip Çelebi bu duruma ilişkin hayli bilgi verir, ulemayla tarikat önderlerinin arasındaki saçma tartışma konularının gülünçlüğünü örneklendirirler. Durum onu gösterir ki, ulema giderek *"dünyasallaşırken"*, ve yönetimlere ortak olurken, tarikatlarsa *"dünyasal gerçeklerden"* gittikçe uzaklaşmışlardır.

Tarikatsal alandaki bozulmanın sıkıntısını XIX. yüzyılda Bektaşilik çeker. Ulemayla birleşen Sünni tarikatlar yönetim kadrolarını da yanlarına alarak ve Yeniçeriler bahane edilerek Bektaşi tarikatı kapatılır. Sünni tarikatlar ve Sünni ulema aralarındaki sürtüşmeyi Bektaşiliği harcayarak, yani devreden çıkararak gidermeye çalışır.

Oysa, yitiren bir yerde tüm tarikatlar olmuştur. Bu, heteredoks İslam'ın ortodoks İslam karşısında konum ve güç yitirmesidir. Bu olaydan sonra, tarikatlar eski konumlarına bir daha ulaşamazlar.

Yalnız ilki II. Abdülhamit, diğeri de 1950'den itibaren bir canlanma olur. Fakat bu iki dönemdeki canlanma da, bir tasavvuf canlanması olmaktan çok, siyasal bir nitelik gösterirler.(84)

84. Geniş açıklamalar ve değerlendirmeler için bkz: Berkes (1984), s: 64-70 arası.

Abdülhamit şeri İslamsal çevrelerle tarikatsal çevreleri hizmetinde çok iyi bir biçimde kullanabilme ustalığını göstermiştir. Panislamizmi de kendi siyaseti doğrultusunda kullanmıştır. Ulema ve ortodoks İslamcı çevrelerle, halk İslam'ı olan tarikatsal çevreleri karşı karşıya getirmiş, aralarında kendi özel siyaseti yararına denge kurmuş, iki çevreyi buluşturmuş, sufi tarikatların güç yitirmesine göz yummuştur.(85)

Bu durum biraz da Osmanlı'daki dinsel yapının dışavurumu ve toplumsal yapıya yansıması sonrasında devlet denilen makanizmanın kendi etkinliğini sürekli kılabilmek için aldığı önlemin bir sonucudur.

Osmanlı'da din, bir toplumsal denetim kurmanın aracına sahiptir. Bunu, yönetim çevreleri çok iyi değerlendirebilmişlerdir. Dolayısıyla yitiren tasavvufi tarikatsal çevreler olmuştur. Bu da, toplumsal yapılarından kaynaklanan bir sonuçtur.

Osmanlı'da toplumun görecel farklılaşmasında dinin büyük rolü olmuştur. Resmi ve halk dini arasındaki bölünme nedeniyle bir işlev ayrılığı doğmuştur. *"Resmi din"* kurumu üst katmanların siyasal-ideolojik temelinin genelini oluştururken, *"derviş dini"* veya tasavvufi tarikatlar alt katmanlarda daha çok cemaati güçlendiren ve kimlik oluşturan bir süreç olarak işler görmüşlerdir.

Bu iki akımı içeren din, Osmanlı toplumunda bütünleşmeye giden tek yolu yaratmış gibi görünüyor olmasına karşın, *"resmi din"* ya da *"halk dini"* olarak özünde iki almaşıklık (alternatif) içerir. Bu ikisi İslamlığın pek çok yönünü paylaşmalarının yanı sıra, aynı zamanda birbirlerinden belirgin ölçüde ayrılırlar. *"Halk İslam"*, toplumsal yapı-

85. Mardin (1991), s: 93.

larla uzlaşmada *"merkezi İslam"*dan çok daha liberal bir yapı sergilemiştir.(86)

XVIII.-XIX. yüzyıl Osmanlı üst katman kültüründe İslamsal inançların tasavvuf yoluyla bir tür hümanizmaya çevrildiğinin belirtileri vardır. Büyük bir olasılıkla Osmanlı toplumunun *"Batılılaşma"*sında bu eğilimler etkili olmuştur.(87)

Toplumbilimci Arnold Leder Tanzimat'la başlayan ve Cumhuriyet tarihi boyunca süren bu süreci *"merkez-çevre kuramı"*yla açıklamaya çalışır. Ona göre, Batı kültürü yönetici seçkinleri ve aydınları etkilemiş, fakat eşrafın ve köylülerin kültürü üzerinde hemen hemen hiç rol oynamamıştır. *"Resmi İslam"*la *"halk İslam"* arasındaki ayrılığın merkez-çevre arasındaki farklılaşmanın önemli bir bölümünü oluşturmasına karşın, İslam'ın her iki yanınca da benimsenmiş, bunlar arasında aynı zamanda bir *"bağlantı noktası"* sağlanmıştır.

Dinci otoriteler, laikleşme eğilimine giderek tepki gösterirler. Seçkin yönetici-aydın merkezi kesimleri, ortodoks İslam'a uymayan inanç ve pratiklere uymakla suçlarlar. Böylece ortodoks İslamcı çevrelerle aydın ve asker-sivil yönetici çevreler arasındaki bağlantı kopar. Merkez-çevre arasındaki bu yeni kültürel bölünme sonucunda; ortodoks İslam'ın bir bölümü, yani aydın ve asker-sivil bürokrat bölümü kendini "çevre"nin yanında bulur.(88)

Milli Mücadele ve Cumhuriyet devrimlerini yaşama geçirme döneminde bu iki güç karşı karşıya gelir. Ortodoks İslamcı dinsel çevreler eski düzenin sürmesinde direnirken, halk İslamcı-laik aydınların ve asker-sivil yönetici çevrele-

86. Mardin (1991), s: 158-162 arası.
87. Mardin (1991), s. 274.
88. Kuram ve değerlendirme için bkz: Mardin (1991), s: 132 v. d.

rin kendi aralarında oluşturdukları birlikteliğe dayanan güçse laikliğe ve çağdaşlaşmaya dayanan yeni düzenin yapılandırılması için savaşırlar. Cumhuriyet dönemi boyunca bu iki gücün ve toplumsal kesimlerin savaşımı yaşanır.

XIX. yüzyılda Avrupa sömürgeciliğine karşı tarikatlar az-çok tepki içerisindedirler. Rus Kafkasyası'nda Nakşibendiler, Kuzey Afrika'da Sünusiler, Sudan'da Hetemiler, Türkiye'de ise özellikle ulusal bağımsızlık yıllarında Bektaşilerle Mevleviler bu tür hareketlerin tabanını oluşturmuş, yer yer önderlik etmişlerdir.

II. Abdülhamit'in Panislamik siyasetine Bektaşilerle Mevleviler gibi *"daha saf Türk"* tarikatlar ilgi duymamalarına karşın, Arapçı ve şeriatçı bir nitelik gösteren Rüfai, Şazili, Kadiri ve Nakşibendi gibileri bu alanda kendi aralarında bile etkin olma yarışına girmişlerdir.

Bu saflaşma ve tavırlaşma; bu iki küme tarikatların II. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde birbirlerinden ayrı tavır göstermelerine neden olmuştur.

Bektaşilerle Mevleviler bu hareketlerin belkemiğini oluştururken, diğerleri *"Hilafet ve şeriat hükümranlığı"*ndan *"her türlü sapma"*ya karşı koymuşlardır. Ulusal bağımsızlığı ve Atatürkçü Cumhuriyeti de *"Hilafet ve şeriattan sapma"* olarak değerlendirdiklerinden, tutumlarıyla emperyalizmle işbirliğine girip, ülkeye ihanet konumuna düşmüşlerdir. Bu nedenle 1924 laik düzenlemeler; dervişlere/halk İslam'a/tasavvufi tarikatlara karşı olmayıp, ulemaya/ortodoks İslam'a karşı yapılmış olmasına rağmen, laikliğe karşı en tehlikeli direnç ulemadan/ortodoks İslami çevrelerden değil, Arapçı/şeriatçı/hilafetçi/Sünni tarikat çevrelerinden gelmiştir.(89)

89. Geniş değerlendirmeler için bkz: Lewis (1984), s. 403 v. d.

Bu direnci yaratanların çoğunluğu Nakşibendi çevrelerdir. Milli Mücadele yıllarındaki Bayburt'ta Şeyh Eşref, Bolu ve Gerede'de Kör Ali Hoca, Düzce'de Ahmet Hoca ve yakın yöredeki Hendek olayları, Yozgat'ta Şeriye hakimi Hafız Şahap, Konya ve Bozkır'da Şeyh Zeynel Abidin Hoca, Biga'da Ahmet Anzavur ve Gavur İmam olayları v.b. ile Cumhuriyet başlarındaki İslami şeriat temsilcilerinin birlikteliğiyle Kürt devleti kurmak isteyen Şeyh Said bu tür Sünni İslami tarikat çevresinden besisini almış, tabanı ve önderi bu tür çevreler çıkarmıştır.

Bu durum, 1950'lerden itibaren iktidarların oy avcılığı nedeniyle kayırmacılığını görmüş ve giderek sürüyle *"tarikat şebekeleri"* doğmuştur. Hepsi de laikliğe, çağdaşlaşmaya, Atatürkçü Cumhuriyet devrimine, demokrasiye ortak düşmanlık içindedirler.

2- Tekkelerin Kurulması ve Toplumsal, Siyasal, Kültürel, Dinsel Rolleri

a- Mutasavvıf Dervişlerin ve Tekkelerin Kuruluş Döneminde Olumlu Rolleri, Anadolu'da Türk Uygarlığının Yeşermesine Katkıları ve Toplumsal Gelişmedeki Rolleri

Türkler İslamlık'la Ortaasya'da tanışmışlardır. İlk karşılaştıkları yerler ülkelerinin sınırları olmuştur. O nedenle, inançları o günlerden şimdilere dek *"sınır İslamlığı"*nın ve sınırlarda yaşayanların *"savaşçı ve sade dininin"* kendine özgü niteliğini korumuşlardır.

Türkler'in İslamiyet'e kazandırılmasında gezginci dervişler ve sufiler/mutasavvıflar asıl rolü oynamışlardır. Türk

sınır halkının İslamlığı, İslamlığın *"anavatanı"*ndakinden farklı bir nitelik kazanmıştır.

Onların İslamlığına başından beri sınır boylarının kültürel ve geleneksel özellikleri dolmuştur. Onların eğiticileri, din öğretmenleri kentlerin ilahiyatçı ve medreselerinkinden oldukça değişik bir inanç öğreten Türk dervişler, gezgin zahitler ve mutasavvıflardır.

Medreselerin oldukça ayrıntılar üzerinde duran, kılı kırk yarıcı tekelci Sünniliği onlara uymamıştır. Onlarınki, ilk Müslümanların eski ateşi ve doğruluğuyla dolu militan bir inançtır. İmanı; *"savaş narası"*, akidesi *"silah çağrısı"* olan bir *"savaşçılar dini"*dir. Bu, bir *"Türk Müslümanlığı"*dır. Asya'dan Anadolu'ya kadar özellikle Eski Türk toplumunun boysal yaşantısını yansıtır.

Bu yeni inanç oluşumu, Türk/Türkmen çevrelerde toplumun inanç biçimi olarak o günlerden günümüze kadar niteliğini sürdürmüş, Arap etkenli Sünni Müslümanlığın karşısında *"Alevilik"* olarak kimlik kazanmıştır.

XI.-XII. yüzyıllarda Anadolu'ya Türk/Türkmen göçleri sırasında getirilen inanç da budur. Yine bu inancın Anadolu'ya getirilmesinde, bölgede topluma kazandırılmasında, bir sistem olarak kurumlaşmasında alperenler, gaziler, Horasan erenleri, mutasavvıf dervişler asıl görev yapmışlardır. Bugünkü Anadolu ve Balkanlar'da Alevilik bu çevrelerin olağanüstü çabalarıyla olası duruma gelmiştir.(90)

Mutasavvıf dervişler genellikle Asya'da iken bir tasavvuf okulundan yetişmiş kimselerdir. Anadolu'ya da belli bir hazırlıktan sonra ve belli bir misyonla gelmişlerdir. Gelirken özellikle boylarıyla birlikte, onların başında, onları yöneten bir konuma sahiptirler.

90. Geniş açıklama ve değerlendirme için bkz: Lewis (1984), s: 11 v. d.

Ünlü tarihçimiz Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın *"kolonizatör Türk dervişleri"* dediği bu *"Horasan Erenleri"* birlikte getirdikleri Türk boylarını Anadolu'nun uygun buldukları yörelerine yerleştirmişlerdir. Kendileri birer *"tekke/dergâh"* kurup başlarına geçmişlerdir.

Boy veya oymak bu tekkenin çevresine yerleştirilmiş, tekke bu topluluğun inanç, kültür, iş-üretim, yönetim ve eğitim merkezi olmuştur. Tekke ve dervişler bizzat iş yaşamına girip üretim yaparak ve bir sanatı (zenaatı/mesleği) icra ederek topluma örnek olmuş, Asya'dan gelen konar-göçer Türk/Türkmen boyların yerleşik yaşama geçmelerine, üretim yapmalarına, kentselleşmelerine önderlik etmişlerdir.

Anadolu bu tekkeler ve Türkmen topluluklarınca bayındırlaşır ve bilinen Anadolu uygarlığı Selçuklular döneminde o günün dünyasında öncelikli yerini alır. Bu uygarlığın yaratılmasında özellikle bir Alevilik yolu olan Ahi dergâhlarının önemsenecek yeri vardır.

Prof. Kissling tarikatları; *"tasavvufun örgütlenmiş biçimi"* ve din toplumbilimi bakımından *"örgütlenmiş bir İslamsal alt-din"*, buraların pratikteki kurumları tekkeleri ise; *"bekâr ve erkek dernekleri"* veya *"erkek birlikleri"* olarak niteler.(91)

Özellikle Alevi mutasavvıf derviş tekkeleri/dergâhları Anadolu Türk/Türkmen halkının birer inanç, kültür, eğitim, iş, üretim, sanat, dayanışma ve yönetim merkezleridir. Emekçi, eşitlikçi ve yardımlaşma-dayanışma esasına dayanan bir karakter gösterirler.

91. Prof. Dr. Hans Joachim Kissling - "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarikatların Sosyoloji ve Pedegoji Açısından Rolleri (Çev.: Turgut Akpınar)", Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 20, s: 57-61 arası. Ağustos 1985.

Anadolu Türk uygarlığı, bu merkezlerin çalışmalarıyla doğmuştur. Anadolu'yu uluslararası ticarete bu dergâhlar açmış, önemsenecek bir ekonomik ve kültürel canlanma yaratmışlardır. Tarihçilerin çözmekten aciz kaldıkları Osmanlı'nın *"aşiretten imparatorluğa dönüşümü"*nü bu eğitim-üretim merkezleri olan dergâhlar sağlamışlardır.

Kısaca dergâhlar, Türk tarihinde oldukça olumlu ve önemli bir yere sahiptirler. Türk tarihinde olumlu görev yapmışlardır. Ta ki, bozuluncaya kadar...

M. Kemal'in de tekkelere/dergâhlara bakışı bu doğrultudadır. Mevlana'ya ilişkin bir değerlendirmesi sırasında *"tekkelerin birer Türk kurumu olduğu"*nu, kuruluşlarında *"olumlu"* roller oynadıklarını, yozlaşma ve bozulmalarının zamanla *"ömürlerini tamamlayıp, zararlı duruma gelmeleri"*nin bir sonucu olduğunu açıkyüreklilik ve gerçekçi bir tarihsel yaklaşımla dile getirir.(92)

Özellikle Sünni tarikat ve tekkelerin 31 Mart olayından beri ortaya koydukları olumsuz tutum, Milli Mücadele yıllarında işi düşmanla işbirliğine kadar götürüşleri M. Kemal'i bu tarihsel Türk kurumlarının oldukça *"yozlaştıkları"* ve *"zararlı"* duruma geldikleri kanısına götürecek, *"Söylev/Nutuk"*unda belirttiği gibi 1922'lerden itibaren tasarladığı reformlardan biri de tarikat ve tekkelerin kaldırılması olacaktır.(93)

92. Atatürk'ün bu konudaki değerlendirmesine ilişkin tam metin için bkz: Perinçek (Der.) (1997), s: 263.

93. Mustafa Kara - Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, Dergah Yay. İst. 1990, s: 323 v. d.

b- Osmanlı'nın Son Yüzyıl Aydınlarının Tasavvuf, Tarikat ve Tekkelerin Çağsallığına İlişkin Kuşkuları ve Bu Kurumların Kaldırılmasına İlişkin Görüşleri

Şeriatçı-Sünni tarikat ve tekkelerdeki *"yobazlık-gericilik"* düzeyindeki yozlaşma Osmanlılar döneminde ünlü Kadızadeliler'le (XVII. yüzyıl) ortaya çıkar. Kadızadeliler'in sergiledikleri bu görünüm sonucu tarikat ve tekkelerin kapatılması istemleri başlar.Bu istekler, içerik bakımından daha zenginleşerek ve daha yoğunlaşarak İttihat ve Terakki'nin egemen olduğu dönemde birçok aydın tarafından savunulur.

Osmanlı'nın son yüzyılında asker-sivil yöneticiler, aydınlar, düşünürler, yazar ve şairler tasavvuf hareketine karşı genelinde ılımlı yaklaşmışlardır.

Hemen hemen hepsinin de çeşitli düzeylerde yakınlık duyduğu bir tarikatı vardır. Padişahlar bile tarikatlardan birine bağlanmışlardır.

Bu durum, bir bakıma dönemin siyasal ve inançsal modasıdır. Hatta hükümetler ve siyasal kurumlar olan örgütlerle partiler bu genel tarikatsal eğilimlerden çıkar ummuş, yararlanmanın ve kullanabilmenin yollarını aramışlardır. Çünkü bu kurumlar, halkı yönlendirmenin bir aracı olarak görülmüştür.

Öyle ki; son dönemler İttihat ve Terakki Partisi Bektaşilik, Hürriyet ve İtilaf Partisi Melamilik, padişah ve saray çevresi ise Nakşibendilik, Halvetilik ve Kadirilik gibi tarikatlarla doğrudan işbirliği içerisine girerek tavır sergilemişlerdir.

Bunun sonucu olarak; hiçbir zaman dervişlere, derviş dergâhlarına ve derviş hareketlerine karşı çıkılmamış, tari-

katların elinde bulunan kamuoyu bunların aracılığı ile kullanılmak istenmiştir.

Doğallıkla bu gelişmeler ve siyasal çevrelerin istismarı; tasavvufi ve tarikatsal kurum ve çevrelerinin yozlaşmasına, bozulmasına, giderek çağdaş gelişmelerin gerisinde kalmasına neden olmuştur.

Tasavvufi kurumların *"siyasete aracı kılınarak"* böyle bir yozlaşmaya çekilmesi, kimi modern düşünen aydınları düşündürmüş, eleştiri oklarını bu kurumlara çevirmelerine neden olmuştur.

Bu eleştirilerin çoğunluğu bu tür derviş kurumlarının yozlaştığı, gelişen dünyaya adım uyduramadıkları, siyasal çevrelerce çıkar uğruna kullanıldıkları ve giderek birer *"gericilik odakları"*na dönüştükleri doğrultusundadır.

Bilindiği gibi, 1925'de Cumhuriyet yıllarında bu kurumların kaldırılması yine aynı gerekçelerle olacaktır. Demek ki, tasavvufi kurumlar Osmanlı'nın son yüzyılında siyasal çevrelerin istismarına uğramış ve özüne ters bir mecraya çekilmişlerdir. Bu durum da, tasavvufi kurumlar olan dergâh ve tarikatların o bilinen sonunu hazırlamıştır.

İmparatorluğun sonlarına doğru aydınlar ve siyasiler bu kurum üzerine eğilerek eleştirmiş ve çözüm önermişlerdir. En yoğun eleştiriler ve çözüm önerileri, XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki yıllarda yapılır.

Bu bağlamda; Yeni Osmanlılar'ın önde gelen adlarından Ali Suavi (öl. 1878) İslam ülkelerinin dünya uygarlığının gerisinde kalışının tek sorumlusu olarak derviş tekkelerini görür.

Ünlü yazarlardan Yunus Nadi 1913'lerde Mebuslar Meclisi'ndeki konuşmasında tekke ve zaviyelerin birer *"tembellik yuvası"* olduklarını ve kapatılmalarının gerekli

olduğunu savunur.(94)

Kılıçzade Hakkı Bey aynı yıl ***"İçtihat Dergisi"***ndeki yazısında bu tür kurumların toplumu İslam ve Kur'an'dan uzaklaştırdığını, softa ve dervişlere *"savaş açma"*nın kaçınılmaz olduğunu yazar.(95)

Şemsettin (Ertuğrul) Bey Mebuslar Meclisi'ndeki ***"Meclis-i Meşayıh"***a ilişkin konuşmasında dergâhların geçmişte olumlu görevler yaptığını, yanlız giderek tarihsel fonksiyonlarına ters düştükleri ve zararlı kurumlar durumuna geldiklerine dikkatleri çeker. Tekkelerin tarihsel hizmetlerinden uzaklaşarak, *"miskinlik kaynağı"*na dönüştüğünü belirtir.

Ülkedeki tekkelerin çoğunun söndüğünü, işlerliğini yitirdiğini vurgulayarak, varolanların düzeltilmesini, buraların birtakım *"masallar dinlemekle zaman geçiren"* kimselerin yuvası olmaktan çıkarılmasını ve *"çağdaş bilgiler verecek merkezlere dönüştürülmesi"*ni ister.

Meşihat Müdürü Bahri Efendi, *"irfan kaynağı"* olan tekkeleri *"duraganlıktan kurtarma"*nın zorunluluğunu vurgular.

Dönemin ünlü yazarlarından Celal Nuri (İleri) Bey (öl. 1939) tasavvufun dini ve dili çığırından çıkardığını, din için bir *"esrar ve morfin"* görevi yaptığını, dimağı felç ettiğini, *"medrese haşiyeciliği kadar, tasavvufi eserlerin de beyni vampir gibi kemirdiğini"* ateşli bir biçimde savunur.(96) ***"İçtihat"*** ekolünün önderi Dr. Abdullah Cevdet, tekke ve türbelerin kapanmasını ister.

Ayan Meclisi başkanı Ahmet Rıza Bey tekke şeyhlerini *"Zühd-ü takva perdesiyle fikir ve niyetini örten ve halkın*

94. Kara (1990), s: 269 v. d.
95. Kara (1990), s: 270 v. d.
96. Kara (1990), s: 272 v. d.

cahilliğinden ve saflığından yararlanmaya çalışan ikiyüzlüler ve münafıklar..." olarak niteleyerek bir raporunda onlara karşı cephe alır.(97)

"Sırat-ı Mustakim", "Sebil'ur Reşad" ve "Beyanü'l Hak" gibi İslamcı dergiler ortodoks İslam'a dönüş açısından hareket ederek, derviş ve tasavvuf kurumları olan tekkelerin çöküşü konusunda Batıcılar gibi düşünürler. Yalnız çözüm konusunda ayrılırlar. Kaldırılmalarından değil, düzeltilmelerinden yanadırlar.

Düşünce ve siyaset adamlığı Cuhuriyet döneminde de süren ve bir aralar başbakanlık yapan ünlü tarihçi Mehmet Şemseddin (Günaltay) Bey, Osmanlı'da tarikatların çöküşüne vurgu yapar ve kaldırılmasını gerekli görür.(98)

M. Şemseddin Bey, çalışmadan yaşamını sürdüren tekke erbabını yedirip-içirmenin ibadet sayılamayacağına vurgu yaparak, böyle bir durumun *"Peygamber döneminde"* olmadığını belirtir. *"Öncekiler, insanları aydınlatıp onlara yol göstermeye önem verdilerse, sonrakiler de milletteki yaşama ve çalışma ruhunu o ölçüde öldürmüşlerdir. Acaba tekkelere milyonlarca lira bağışlayan (vakfeden) hayırsever insanlar, ilim ve irfandan yoksun sırt üstü yatan tembel insanların karınlarını doyurmak amacını mı gütmüşlerdir?"*, diye sorar.

Türbeye ve ziyaret yerlerine inancı bir bakıma *"tapma"* olarak yorumlar ve İslam'a aykırı bulur. Bu tür inançların mistisizm (tasavvuf) yoluyla eski Hind dinlerinden ve Hıristiyanlık'tan İslamiyet'e sızdığını belirtir.(99)

97. Prof. Dr. Şerif Mardin - Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İletişim Yay. İst. 1983, s: 135.
98. Prof. Hilmi Ziya Ülken - Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Selçuk Yay. İst. 1966, C: II, s: 651 v. d.
99. Mehmet Şemseddin (Günaltay) - Hurâfattan Hakikate, Hurâfeler ve İslam Gerçeği (Haz.: Doç. Dr. Ahmet Gökbel), Marifet Yay. İst. 1997, s: 278-290 arası.

Bu dönem en aşırı dincisinden en ılımlısına kadar şu kanaate ulaşmışlardır ve düşüncelerini şu kısa tümceyle dile getirmektedirler: *"Çağımız tarikat çağı değildir..."*

Varılan ikinci bir ortak nokta da Şeyh Muhyiddin Efendi'nin 3 Ocak 1896 tarihinde II. Abdülhamit'e yazdığı mektubunda dile getirdiği tesbittir. Şeyh Efendi şöyle diyor:

"Bu tasavvuf ehlinin duasına sakın inanmayınız. Onların ne postunda, ne taç ve hırkasında feyz ve bereket kalmıştır." (100)

Dönemin ünlü düşünce adamı Ziya Gökalp ***"Peyâm"*** da yayınlanan yazılarında bu kurumların Türk toplumunun geçmişinde *"olumlu"* rol oynadıklarını, artık bozularak gelişmelerin önünde ayakbağı olduklarını, bu nedenle *"düzeltilmeleri (ıslahat)"*nin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu üzerinde durur.(101)

Genellikle ***"İçtihat Dergisi"*** yoluyla; tekke ve zaviyelerin kaldırılması, medreseler yerine çağdaş okulların açılması, evliya türbeleri ve ziyaret yerlerinin yasaklanması, şeriatın miskinliği özendirici etkisinin giderilmesi, Kur'an ve Hadislerin Türkçe'ye çevirilmesi, hutbelerin Türkçe ve çağın gereklerine göre okunması, mezheplerin yeni bir mezhep içerisinde birleştirilmesi, latin alfabesinin alınması, kadınların toplumsal konumlarının düzeltilmesi... gibi konular gündeme taşınarak tartışılır ve böylece ta o günlerden, *"Cumhuriyet'e bu düşüncelerle öncülük"* edilir.(102)

100. Geniş bilgi için bkz: Ülken(1966), C: II, s: 65 v. d.; Mustafa Kara- "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvufi Tarikatlar", Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst. 1985, C: IV, s; 986- 990 arsı; Kara(1990), s: 71, 265 v. d., 311 v. d.

101. Kara(1990), s: 268.

102. Bu görüşlerin geniş bir açıklaması için bkz: Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur- Türk İnkılâbı Tarihi, TTK Yay. Ank. 1952, C: II, Kısım: IV, s: 439- 456 arası.

1925'lere kadar tarikat ve tekkelerin düzeltilmesi (ıslahı/reformu) denenir. Yeniden *"Müslüman insan tipi"* bu kurumlar yoluyla yetiştirilmeye çalışılırsa da, kurumlardaki bozulma ve siyasetin aracı durumuna gelmeleri, gericilik yuvalarına dönüşmeleri ve işi bir bölümünün *"vatan hainliği"*ne kadar götürmesi kaldırılmalarını kaçınılmaz kılar.

c- XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'de Tarikat ve Tekkelerin Nicel Konumu

Tarikat ve tekkeler öteden beri bir ağ gibi sararak çoğalmışlardır. L. Massignon'un yazdığı, T. Yazıcı'nın geliştirdiği ***"İslam Ansiklopedisi"***indeki *"Tarikat"* maddesine göre, İslam ülkelerinde 392 tarikat vardır.(103) Bunların önemli bir bölümü Türkiye'de örgütlenmiştir ve yüzyıllardan beri faaliyet göstermektedirler.

Tarikatlarla birlikte birer uygulama merkezleri olan tekkeler de o ölçüde yaygınlaşmıştır. 1840'lı yıllar ölçü alınarak yapılan bir çalışmaya göre, İstanbul'da çeşitli tarikatların 258 tekkesi vardır. Doğallıkla Bektaşi tekkelerine bu listelerde yer verilmemiştir.(104)

Bandırmalızade Ahmet Münib'in 1908 yılında İstanbul tekkelerine ilişkin verdiği listeye göre; Bayrami, Bedevi, Cerrahi, Celveti, Gülşeni, Halveti, Kadiri, Mevlevi, Nakşibendi, Rüfai, Sadi, Sinani, Sünbüli, Şabani, Şazili gibi Sünni tarikatların 306 tekkesi vardır.(105)

Aynı kaynakta Tahsin Öz, 1910'lara ait İstanbul ve ya-

103. Louis Massignon (Geliştiren: Tahsin Yazıcı) - "Tarikat" , İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. 1974, C: XII/1, s: 1-17 arası.
104. Liste için bkz: Kara (1990), s: 424-435 arası.
105. Liste için bkz: Semavi Eyice - "İstanbul", İslam Ansiklopedisi, Mil. Eğ. Bak. Yay. İst. 1969, C: V/2, s: 1214/77 v.d.

kın çevresi için 155 tekkenin adını verir.[106]

Tarihçi Reşat Ekrem Koçu *"İstanbul Ansiklopedisi"* nin 8. cildinde XX. yüzyıla girerken İstanbul kentinde çeşitli tarikatların 307 merkezi, yani tekkesi olduğunu saptar. Ona göre; bu tekkelerden 4'ü Bayrami, 8'i Bedevi, 22'si Celveti, 14'ü Cerrahi, 3'ü Gülşeni, 13'ü Halveti, 57'si Kadiri, 5'i Mevlevi, 65'i Nakşibendi, 35'i Rüfai, 23'ü Sadi, 3'ü Sinani, 23'ü Sünbüli, 25'i Şabani, 3'ü Şazeli ve 4'ü Uşşaki tarikatlarına bağlıdırlar.[107]

Mezhepler ve tarikatlar tarihçisi E. Behnan Şapolyo, çeşitli tarikatların İstanbul'daki tekkelerinin adlarını ayrıntılı bir liste biçiminde verir.

Kapanış yıllarına gidiş sürecindeki tekkelere ilişkin bu liste konumuz açısından önemlidir. Şapolyo'ya göre İstanbul'da; 95 Nakşibendi, 69 Halveti, 65 Kadiri, 40 Rüfai, 34 Sadi, 31 Celveti, 26 Sünbüli, 24 Şabani, 14 Bektaşi, 12 Cerrahi, 9 Bayrami, 8 Bedevi, 6 Uşaki, 6 Gülşeni, 5 Mevlevi, 3 Sinani, 3 Şazeli tekkesi vardır.[108]

Alman bilim adamlarından Prof. Otto Spres, 1911 yılını ölçü alarak özellikle Bektaşi dergâhları için bilgi verir. Ona göre, bu tarikata bağlı 14'ü İstanbul'da olmak üzere ülke çapında 1500 dergâh bulunmaktadır.[109]

Biz de Osmanlı topraklarının tümü üzerinde, sadece Bektaşilik tarikatına ilişkin dergâhları konu alan bir araştırmamızda, Selçuklu'dan günümüze kadar çeşitli dönemlerde varlık sürdüren 500'ün üzerinde Bektaşi dergâhı saptadık ve inceleme konusu edindik.[110]

106. İsl. Ans. C: V/2, s: 1214/77.
107. Ahmet Güner - Tarikatlar ve Toplum, İst. 2001, s: 45- 56 arası.
108. İstanbul tekkelerinin ad olarak listesi ve dökümanlar için bkz: Enver Behnan Şapolyo - Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yay. İst. 1964, s: 460-472 arası.
109. Yakup Kadri Karaosmanoğlu - Nur Baba, (Baskıya hazırlayan: Atilla Özkırımlı), Birikim Yay. İst. 1977, s: 280 (Kitabın sonuna konulan ekler).
110. Bkz: Baki Öz - Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergâhları, Can Yay. İst. 2001.

Ülke öteden beri gelen çeşitli eğilimlerle bir tarikat ve tekke ağıyla donanmıştır. Tarikatların kapandığı tarihte yalnızca İstanbul'da 13 tarikat ve 438 tekke vardır.[111]

Şark İstiklâl Mahkemesi'nin doğudaki tüm tarikat ve tekkeleri kapatması, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin de bu kapama işine Hükümet'in eğilmesini istemesi üzerine 2 Eylül 1925 tarihli kararname ile 773 tekke ve 905 türbe hemen kapatılmıştır.

28 Kasım 1925 tarih ve 8493 sayılı genelge ile kapatılan tekkelerin işlemlerinin yürütülmesi Milli Eğitim Bakanlığı'na bırakılmıştır. Bakanlık ilgililere dört genelge daha göndererek türbe ve tekkelerdeki eser, belge ve değerli eşyalara *"titizlikle sahip çıkılması"*nı istemiş ve bunun üzerine 9 binin üzerinde eser ilgili yerlerde toplanarak koruma altına alınmıştır.[112]

Bu resmi ve gayri resmi rakamlar arasında çelişkiler vardır. Doğal görüyoruz. Amacımız sadece, tarikat ve tekkelerin kapatılmaları dönemindeki nicel ve sayısal durumlarını göstermede bir kanı yaratmaktır.

3- Sivil Toplum ya da Demokratik Kitle Örgütlenmesi ve Tarikatların Bu Tür Nitelik Taşıyıp-Taşımayacağının Değerlendirmesi

Bugünden geçmişe doğru bakıldığında Atatürk'ün tarikat ve tekkeleri kapatışının önemi ve gerekliliği daha iyi anlaşılmaktadır. Tarikatların kaldırılması ümmetten ulusa, kulluktan vatandaşlığa geçişin en somut göstergelerinden biridir. Bütün bunlardan ve tarikatların kapatılışından sonra

111. Ozankaya (1995), s: 254.
112. Bkz: Kara (1990), s: 334; Baki Öz - "Tarikat ve Tekkelerin Kaldırılması", Teori Dergisi, Sayı: 91, s: 27, Ağustos 1997.

yüzyıla yakın bir zaman geçmesine karşın, devlet içinde palazlanan Sünni tarikatlar ülkemizin siyasal yapısı başta olmak üzere, sosyo-ekonomik yapısı üzerindeki etkilerini giderek yoğunlaştırmışlardır.

Sünni tarikatlardan Nakşibendilik, Süleymancılık, Nurculuk ve bunların alt kolları sistemi adeta kuşatmış durumdadırlar. Kimi partilerin seçim kazanmalarında ve yönetime gelmelerinde, bu tarikatlar temel etkendirler.

Bu tür tarikatsal eğilimlerden yararlanmayı Demokrat Parti başlatmıştır. Bu durumu gelenek haline getirmiştir. Said-i Nursi'yi bu alanda koz olarak kullanmışlardır.

AP, ANAP, DYP gibi merkez sağ, MHP ve Refah-Fazilet partileri gibi aşırı milliyetçi ve dinci sağ partilerse bu işi doruğa çıkarmış ve temel olarak bu tür çevrelere dayanmışlardır. Bu tür tarikatsal kesimler, bu siyasal örgütlerin ve partilerin arka bahçesi olmuştur.

Turgut Özal örneğinde görüldüğü gibi, ülkemizde Cumhurbaşkanlığı'na kadar yükselecek olan kimselerin siyasete girerken bu tür *"tarikatlardan icazet almaları"* ve ondan sonra işe koyulmaları, kendi ölülerini Süleymaniye Camii'nin mezarlığı gibi özel yerlere Bakanlar Kurulu'nun kararlarıyla defin etmeleri... bu tür tarikatların 1925'lerde belleri kırılmasına karşın dinci bürokrasi ve siyasetçiler yoluyla gizlice korunmaları nedeniyle ne ölçüde güçlü ve etkin olduklarını, *"laik"* geçinen devleti yönettiklerini gösterir.

Tarikatlar, dinden ve dinin temel ilkelerinden kaynaklanırlar. Özünde edilgenliği, çile çekmeyi, bu dünyanın sorunlarından uzaklaşarak ülküselleştirilen (idealize edilen) öbür dünyaya yönelik olarak yaşamayı savunurlar.

Böyle olmasına karşın uygulamada aşırı dünyalık, ya-

ni servet edinme peşindedirler. Bu tutumlarıyla, asıl gibi gösterdikleri felsefelerine ters düşerler. Bireysel özgürlük ve eleştirel aklın belirleyiciliğinde yurttaş kimliği yerine, *"kollektif cemaat kimliği"*ni koyarlar. Tarikat şeyhinin kişisel söylemlerinin dışına kesinlikle çıkamazlar. Şeyhe ve tarikat ilkelerine mutlak bir inanç ve bağlılık sergilerler.

Günümüzde düşünce üreten kimi çevreler *"demokrasi adına"* konuşarak, bu tür tarikatsal yapılanmaların *"sivil toplum örgütleri"* veya *"demokratik kitle örgütleri"* olduğunu, *"demokrasilerin onlarsız olamayacağını"* savunurlar.

Oysa, ne Osmanlı'da ne de Cumhuriyet Türkiyesi'nde tarikatlar hiçbir zaman sivil toplum örgütleri olmamışlardır. Zaten olmaları da olası değildir. Sivil örgüt olamayışları şu özelliklerden kaynaklanmaktadır:

Tarikat düşüncesinin kaynaklandığı İslamiyet, diğer tek tanrılı dinlerin tersine, maddesel yaşamın belirlediği *"dünyasal ve kamusal bir alan"* olan *"devlet"*i yönetme çabasında olarak evrensel bir totalitedir.

Tüm totalitelerde olduğu gibi; kamusal alanda farklılıkların oluşması, benzemezliklerin günyüzüne çıkması, çok seslilik, çok düşüncecilik, çok görüşlülük, çok inançlılık gibi demokratik oluşumları *"şeriat"* söylemiyle engelleyerek kendisini *"tekçi (monist) bir ideoloji"* olarak meşrulaştırır ve içselleştirir. Oluşumun kaynağı tanrısal esin (vahiy) olduğundan; düşüncenin yerini inanç, aklın yerini vahiy ve bilimin yerini dinsel kurallar alır.

Bu oluşum çerçevesinde tarikatlar; Osmanlı Devleti'nde egemen Sünni ideolojiyi taşrada meşrulaştırıcı bir işlev görmüşlerdir. Devlet bir bakıma kendisi bir *"alt kültür alanı"* oluşturarak, tarikat düşüncesinde somutlaşan *"cemaat kimlikleri"*nin alabildiğine oluşumuna göz yummuş-

tur. Gerçi devletleşmenin yeterince oluşmadığı ve Anadolu'da Moğol yıkımından sonra Bektaşilik, Ahilik ve Mevlevilik gibi tarikatlar toplumu bir arada tutan *"dayanışmacı bir yaklaşım"*ı benimsemişlerdir.

Osmanlı resmi devlet ideolojisi kurumsallaştıktan sonra bu tür değişik tarikatlara serbest yaşam alanı tanımamış, kendi ülküselleştirdiği (idealize ettiği) tarikatları, yani Sünniliğin koşullarına çekmeye zorlamıştır.

Amacı tarikatların; *"mükemmellik ve değişmezlik önkabulüne göre oluşturulan"* egemen Osmanlı devlet ideolojisini geniş kamu yığınları üzerinde içselleştirici bir işlev yürütmeleridir. Buna gelemeyen Alevi temelden doğan tarikatların Osmanlı'nın kıyımına uğrayışı bu nedenledir.

Devlet, kendi resmi ideolojisi (dini, mezhebi ve tarikatı/tarikatları) dışındakilere yaşama hakkı tanımamıştır. Buna karşın devlet kendi ideolojisini yayan Sünni tarikatları ise her zaman korumuş, gelişmelerine, kurumlaşmalarına olanak tanımıştır. Bunun için de, o tür kendine yakın yasal düzenlemeleri duraksamadan uygulamıştır.

Vergi vermek ve asker almanın dışında kamusal alanın sürekli uzağında tutulan reaya ve geniş kamu yığınları için tarikatlar; böylesi bir düzene karşı olma yerine, saygıyı ve otoriteye bağlılığı, çıkış noktaları aynı olmakla birlikte değişik yollarla kurumlaşmışlardır.

İşte bu nedenlerden dolayıdır ki tarikatlar; sivil toplum örgütlerinde gördüğümüz devlete ve otoriteye karşı birer baskı öğesi olmaktan çok, otoriteyi ve egemen ideolojiyi içselleştiren ve onu sürekli yeniden üreten bir öğe olmuşlardır. Bu nedenle; tarikat bağlamındaki sivil kabul edilen örgütler demokratik öz sergileyememiş, birer demokratik kitle örgütü niteliği gösterememişlerdir.

Oysa, Alevilik zemininde doğan tarikatların konumu çok farklıdır. Onlar devletle ve siyasal erkle (otoriteyle) içselleşememiş ve devletin resmi ideolojisinin üreticisi olamamışlardır. Devlet karşısında sürekli bağımsız ve sivil kalmışlardır.

Yüklendikleri ve taraf oldukları toplumsal ve ideolojileri nedeniyle, devlete karşı birer muhalif kuruluşlardır. Kırımlarına yol açmasına karşın, siyasal erke karşı zamam zaman bir baskı öğesi olabilmişlerdir.

Bu nedenle Alevi tarikatlar Sünni tarikatlardan özünden ve temelinden nitelik, konum, yapılanış ve etkinlik olarak ayrıdırlar. Bu nitelikleri nedeniyle birer sivil kuruluş, birer sivil toplum örgütleridirler. Toplumsal yapıda demokratikleşmeye katkı sundukları ve yön verdikleri için aynı zamanda birer demokratik kitle örgütleridirler.

Bir Alevilik yolu olan Ahiliğin Anadolu'daki Moğol kırımı karşısındaki direnişi en belirgin örneklerden biridir. Alevi örgütleri ve birimleri Selçuklu'dan ve Osmanlı'dan günümüze bu özelliklerini korumuşlardır.

Sünni tarikatlar siyasal erkle bütünleşme alanında uluslararası boyut kazanmasına karşın, -ki, günümüzde Fethullah Gülen'in başını çektiği tarikatçılık bunun en belirgin örneğidir-, Alevi- Bektaşilik ve Alevi eğilimler günümüzde halen siyasal yönetimlerce resmen kabul edilmemişlerdir. Halen halkın inanç eğilimleri ve kurumları olarak varlığını sürdürmektedirler. Aleviler bu yanlarıyla, sınıfsal düzlemde halkçı ve halk katmanlarının temsilcileri olmuşlardır.

Bütün bu nedenlerle, Sünni tarikatlar öteden beri hiçbir zaman *"sivil toplum örgütleri"* veya *"demokratik kitle örgütleri"* olmamışlardır. Alevilik ve bu zeminden doğan Bektaşilik gibi tarikatlar geçmişte ve günümüzde konum-

ları; nitelikleri ve yandaş oldukları toplumsal katman ve ideolojileri gereği *"sivil toplum örgütleri"* veya *"demokratik kitle örgütleri"*dirler.

Cumhuriyet *"aydınlanma geleneği"*nden gelen tutarlı bir çağdaşlaşmacı yaklaşımla ulus-devlet akılcılığı, bilimi ve bağımsızlığı erekleyen toplumsal devrimler yoluyla ilerleme ve gelişme düşüncesini benimsediği ve bunu gerçekleştirebilmek için *"aydınlanmış"* bireyler ve vatandaşlara/ yurttaşlara gereksinim duyduğu için tarikatları kaldırmak gereğini duymuştur.

Artık Cumhuriyet'in yarattığı yeni Türkiye'de *"vahiy değil, bilim tek yol göstericidir. İnancın yerini akıl, egemen Sünni İslam ideolojisinin yerini laiklik almıştır. Laiklik, tüm Cumhuriyet devrimlerini kapsayan bir ilke olarak meşrulaştırılınca; şeyhler, dervişler, müritler yerine eleştirel aklı ve bilimi temel alan özgür bireyler yetiştirilmek amaçlanmıştır."*

Devrimlerin önderi M. Kemal Türkiye'nin çağdaşlaşmasının önünde dört temel engel görmektedir. Bunlar; toplumsal açıdan tarikatlar, hukuksal açıdan şeriat, siyasal açıdan saltanat-hilafet ve dış etken olarak emperyalizmdir. 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu konuşmasında durumu değerlendirir ve devrimin önündeki bu engellerin kaldırılacağı programını bildirir.

Tarikat ve tekkelerin kaldırılmasından 75-80 yıl sonra bugün tarikatlar alanında söylem geliştiren kimi çevreler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulama alanına konulan bu yöntemi *"pozitivist-elitist bir yaklaşım"* olarak değerlendirerek sivil toplum düşüncesinin gelişimini engellediğini ve günümüzde tarikatların uluslararası düzeye doğru tırmanan önlenemez yükselişinin temelini bireysel özgürlük ve

kimliklerin tarikat düşüncesinden *"kollektif bilince erişme"* olgusuna dayandırırlar.

Oysa bu gelişimin ardında yatan temel etken, Türkiye'de devletin ve ona yön veren siyasal iktidarların 1950'lerden bu yana başlangıçta uygulanan radikal laiklik anlayışından tümüyle uzaklaşarak kendi iktidarlarının meşruiyet alanını yeniden siyasal İslam'a dayandırmak istemeleridir.

Ülkemizde siyasal İslam'ın ve tarikatların yükseliş sürecine Türkiye yakın geçmişinin son 15-20 yıllık döneminde devlet toplumsal muhalefeti alabildiğine sınırlamak ve engellemek için dini ve dinsel düşünceleri bir *"dalgakıran"* gibi görmüş ve bu alanda devletin doğal rehberliğini üstlenen tarikatların gelişimini alabildiğince desteklemiştir.

Bu gelişim oldukça yükselmiş, Fethullacılar örneğinde görüldüğü gibi Amerika'nın desteğinde ve özendirmesinde *"ılımlı İslam projesi"*ni Kafkasya ve Ortaasya ülkelerine yayarak Rusya'nın bölgede egemenliğini kırmak için büyük ekonomik yardımlar yapılmıştır.

Kısaca; Alevi zemininde doğanların dışındaki Sünni tarikatlar, hiçbir dönemde sivil toplum veya demokratik kitle örgütleri olmamışlardır.

Varlık nedenleri devletin, ya da siyasal iktidarların benimsedikleri dünya görüşleriyle aynı doğrultudadır. Geniş kamu kesimlerini pasivize etmenin doğal araçlarıdırlar. O nedenle bunları halk kesimlerinin kucaklamalarına bakarak *"sivil"* ya da *"demokratik"* görmek ve böyle nitelemek yanlış olur.(113)

113. Alevi kuruluşların dışında Sünni tarikatların bir "sivil" veya "demokratik kitle örgütü" olup-olmayacaklarına ilişkin bir değerlendirme için bkz: Yrd. Doç. Dr. Oktay Gökdemir - "Tarikatlar Sivil Toplum Örgütleri midir?", Cumhuriyet Gazetesi, 19.12.1996.

BÖLÜM: III

TARİKAT VE TEKKELERİN KAPATILIŞ NEDENİ

1- Tarikat ve Tekkelerin Kapatılışına Uzmanların Yaklaşımı

Tekkeler, neden ve niçin kapatılmıştır? Konunun can alıcı noktası burasıdır. Tarikatlar ve tekkeler uzmanı Dr. Mustafa Kara haklı olarak soruyu değiştirerek, konunun daha ana damarına inerek sorar: *"Tekkeler niçin geriledi, çürüdü ve görevini yapamaz duruma geldi?"*

Dolayısıyla bu sorunun yanıtını verebilmemiz durumunda, tekkelerin kapatılışının nedenini bulmuş, soruyu ana kaynağından çözmüş olacağız. M. Kara, tekkelerin kapatılışına biraz da -kendi dünya anlayışı çerçevesinde kinayede bulunarak- birçok neden sayıyor.

Bunlar, şöyle sıralanabilir.[114]

- Tekkeler yetkisiz ve yeteneksiz kimselerin elinde kalmıştır.
- Hoşgörü halkası denetlenememiştir.
- Batıcılığı amaçlayan bir toplumda ancak bu kadarıyla barınabilmiştir.
- Etkinlik yerine, edilgenlik yeğlenmiştir.
- Şeyhlere aşırı sevgi ve bağlılık, tekkeleri *"aşırı"* bir noktaya düşürmüştür.

114. Bkz: Kara (1990), s: 359 v. d.

- Akıl, bilgi ve bilim çağının içinde oluş tekkelere böyle bir son hazırlamıştır.

- Tekkelerin ahlâksızlıkları rahat konuşulup, tartışılıp eleştirilmektedir.

- Tekkeler de, eski kurumlardan oluşları nedeniyle kapatılmışlardır.

- Yeni çağda şeyhlerin değil, uygarlığın ışığına gereksinim duyulmaktadır.

- Toplumsal kurum ve kuruluşlar da insanlar gibi doğar, büyür, olgunlaşır ve ölürler. Bir toplumsal kurum olan tekkeler de bu gerekirciliği doğal olarak yaşamış ve yıkılmışlardır.

2- Tarikat ve Tekkelerin Cumhuriyet Döneminin Başlarında Kapatılışının Toplumsal, Siyasal, Ekonomik, Kültürel ve İnançsal Nedenlerinin Bir Değerlendirmesi

Yukarıda belirtilenlerin hepsi, tarikat ve tekkelerin kapatılışını hazırlayan birer nedenlerdir. Doğallıkla, biri ya da ikisi tekkelerin yıkılışını hazırlamamıştır. Bunların bir bakıma tümünün diğer nedenlerle birlikte bir araya gelmesi, tekkelerin kapanmasına tarihsel ve toplumsal bir ortam oluşturmuştur. Bu ortamda artık tekkelerin kapanması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Oysa; Türkiye'deki tekkeler/dergâhlar geçmişte dini anlama, anlatma ve tanıtmada, toplumsal dirlik ve düzeni sağlamada, toplumsal güvenlik merkezi olmada, ileri ekonomik düzen yaratmada olağanüstü başarılar sergilemişlerdir.

Şimdiyse ne oldu da tekkeler kapatılmanın eşiğine

geldi? Bu çürüyüşü, çöküşü hangi tarihsel-toplumsal süreç ve hangi tarihsel-toplumsal-siyasal koşullar hazırlamıştır?

Öyle görünüyor ki, dinin pratik yerleri olan tekkelerin siyasallaşması, dini aracı olarak kullanmak isteyen kesimlerin buraları yönlendirmesi ve siyasal üsler olarak kullanması, tekkelerin ve tasavvuf kuruluşlarının eğitime-düşünceye-inanca dayanan birer tasavvuf kurumu olmaktan çıkıp, birer yoz gericilik kurumu olarak çağdaş gelişmelerin, ilerici-gelişmeci düşüncelerin, bilimin ve ülke bağımsızlığının karşısına dikilmesi, toplumu zaman zaman ve yer yer ayaklandırarak yahut bu tür yıkıcı eylem içinde yer alarak yeni düzenin karşısına düşürmeleri, iş ve üretimden oldukça uzaklaşmaları... 1924 laikleşme süreci içerisinde tekkelerin kapatılmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Toplumbilimci Prof. Niyazi Berkes bu oluşumun kuramsal çerçevesini şöyle çizer:

"Laiklik ilkesinin iki yanı vardır. Bu iki yanın biri çağdaş bir rejimde din sorununun bir aydınlanma sorunu olması; öteki çağdaş ahlâk ve kültür gelişmesi sorunu olmasıdır. Biri daha çok bireysel, öteki daha çok toplumsal olmakla birlikte bu iki yan birbirinden tümüyle ayrı değildir; çünkü bireylerin aydınlanması toplumsal bilince; ulusal bilincin gelişmesi bireylerin aydınlanmasına etki eder. (...)

Atatürk'ün başlangıç noktası, Meşrutiyet döneminde gördüğümüz 'İslam dini akli ve tabii bir dindir' görüşüdür. Bu açıdan bakınca dinin toplumsal rolü konusunda paradokslu bir durum olduğunu gördü. Toplumsal bir felaket karşısında, adı bile olmayan bir toplumu bir ulus çabasını fedakârlıklarına itmede, dayanışma yaratmada, dinin bir rolü vardı.

Fakat yine görüyordu ki, şeriat ya da tarikat giysisi

altında din, ulusal çabayı baltalayan bir güç de olabilir. (...) O, İslamlığın akıl dini olduğu teorisinde yetersiz iki yan bulunduğunu (görüyordu):

a) İslamlık akla yakışan bir din olabilir; fakat din aracılarının elinde kişiyi köleleştiren, siyasal çıkar güçlerinin elinde sömürten bir araç da olabiliyordu.

b) İslamlık akıl ve aydınlık dini ise, anlamsız eylemlerle, anlamı bilinmeyen bir dil aracılığıyla yaşayan bir din nasıl akli bir din olabilirdi?

İslamlık tekke ve takunya giymek, sakal-bıyık işi, namaz seccadesi, oruç gösterileriyle yürüyen bir din ise, Ziya Gökalp'in belirttiği gibi bu taassupla riyakârlığın bir bileşimi olmuyor muydu?

İslamlık akıl dini ise, anlamı bilinmeyen sözlerle yaşanan bir din nasıl akla seslenebilirdi. Ancak aracıların tekeli altındaki bir anlamı ile yaşayan bir dinde halk bunları manevi yaşantının doğal bir biçimi sanıyor, kafasına bir sömürü ağının kurulduğunu bilmiyor. Bu tür manevi yaşantı içinde olan halk nasıl çağdaş bir ulus olabilirdi?

Görülüyor ki; soruların sonucu sadece bir kişi kafası aydınlanması işi olmaktan çıkıp, toplumsal bilinç, yani dil ve kültür sorunlarına varıyor."

Genç Cumhuriyet; Osmanlı'dan toplumsal, sınıfsal, kültürel ve inançsal dağılmışlığa uğramış bir toplum devir almıştır. Deforme olmuş bir toplumdur bu. Birlik ve bütünlüğü engelleyecek her türlü etmen vardır. İmparatorluk yapısına özgü bu durum, çağdaş yapı olan ulus-devletin oluşmasının en büyük engelidir.

Atatürk, ulusal birlik ve ülke bütünlüğünü sağlayabilmek, ulus-devlet olgusunu yaratabilmek, her türlü toplumsal ve sınıfsal ayrılığı ortadan kaldırabilmak için, böyle bir

toplumsal birliği sağlamada engelleyici bir etken olarak gördüğü tarikat ve tekkeleri kapatma gereğini duymuştur.

M. Kemal, tarikatlar da dahil olmak üzere toplumu ayıran, parçalayan her öğeyi ulus-devletin yaratılmasına engel görmüş ve bu engeli ortadan kaldırmaktan tereddüt etmemiştir. Toplumsal birliği ve gelişmeyi sağlama konusunda hiçbir özveriden kaçınmamıştır. Bu konuda, kendisi ve kadrosu oldukça kararlıdır.

1935'lerde kendisine tekkelerin kapatılışının nedenleri sorulduğunda, bu kaygıyı, toplumsal birliği ve ulus-devleti yaratmadaki amacını dile getirecektir. Bu doğrultuda şunu demiştir:

"Türk ulusunun ulusal birliğini kurmak için kapattım. Artık zümre, sınıf, tarikat ayrılığı kalmamıştır. Türk ulusu bir vücut olarak yaşayacaktır." (115)

3- Atatürk'ün Tarikat ve Tekkelerin Kapatılışına Yaklaşımı ve Bu Kurumların Kapatılmasını Zorunlu Görüşü

M. Kemal olaya; gericiliğin, bağnazlığın, çağdışılığın, yani *"irtica"*nın yok edilişi, toplumun bu tür ayakbağlarının elinden kurtarılıp; ekonomik, kültürel ve bilinç olarak çağdaşlaşması, kalkınması olarak bakmaktadır.

Gericiliğe/ *"irtica"*ya hiçbir zaman olanak tanımayacağını, onurla *"kan dökülerek"* de olsa savaşılacağını,(116) ulusumuzu gericiliğe (irticaya) yöneltmek isteyenlere dünyayı *"zindan edeceğini"*, halka düşen görevin onları *"par-*

115. Atatürk'ün bu sözü için bkz: Şapolyo (1964), s: 332.
116. Atatürk'ün 22. Ocak. 1922'de Bursa'da Şark Sineması'nda halka konuşmasından. Bkz: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 68 v. d.; Arı İnan - Düşünceleriyle Atatürk, TTK Yay. Ank. 1983, s: 95.

çalamak" olduğunu,[117] bu tür gericilik merkezlerinin Türk Devrimi'nin *"bağrına saplanmış kara saplı hançer"* olduğunu, tek başına da kalsa *"onlarla savaşacağını"*,[118] bu *"irtica kaynakları"* ve *"cehalet damgaları"*na, Türk toplumunun sabır edip, onların kurumlarının çalışmalarına izin vermeyeceğini,[119] bunların Türk ulusu için *"mezar oluşturacak durumların ortaya çıkmasında sürekli etkin oldukları"*, *"ulusumuzun önünde açılan kurtuluş ufuklarında aralıksız yol olmasına engel olmaya çalışanların hep bu kurumlar ve kurumların üyeleri oldukları"*, bunların *"ulusun bağrında yaptıkları yıkımı"* görmek gerektiğini, *"bunların varlığını hoşgörüyle karşılayanlarla"* Menemen'de Kubilay'ın başı kesilirken, *"ilgisizlikle seyreden ve dahası alkışlamaya cesaret edenlerin biri olduğu"*nu...[120] belli bir inanç ve kararlılıkla dile getirir ki, bunlar M. Kemal'in Türk Devrim anlayışını yansıtan, ona çerçeve ve perspektif çizen görüşleridir.

Tarikat ve tekkeler özellikle Milli Mücadele günlerinden itibaren içine düştükleri yozlaşmayı en açık biçimiyle ortaya koymuşlar, emperyalizmin aracı rolünü üstlenmiş, devrimin karşısına kara bir güç olarak dikilmişlerdir. Genç Cumhuriyet devrimine yaşama olanağı vermek istememektedirler. Şeyh Said olayı gibi gerici ve bölücü ayaklanmaların merkezi gücünü oluşturmuşlardır. Asıl ve tarihsel görevlerinin oldukça dışında bir görevle donanmışlardır.

Doğallıkla bu tür kurumların Atatürkçü Cumhuriyet

117. Atatürk'ün 31 Ocak 1923'de İzmir'de halka konuşmasından Bkz: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 88; Arı İnan (1983), s: 96.
118. Atatürk'ün 20 Mart 1923'de Konya gençleriyle konuşmasından. Bkz: Atatürk'ün Söyelev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 146. Ayrıca bkz: Baki Öz (1996), s: 131.
119. A. Afetinan - Medeni Bilgiler (1969), s: 56. Atatürk'ün elyazısıyla olan kısmı, s: 472; Perinçek (1996), s: 309.
120. Menemen olayı üzerine Atatürk'ün 9 Şubat 1931'de Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan demeci için bkz: Perinçek (Der.) (1997), s: 235.

devrimince kaldırılması kaçınılmazdır. Yıkıcı ve bölücü siyasetlere alet oluşlarının yanında; geçmişlerindeki iş-üretim-ekonomi etkinliklerini de oldukça yitirmiş, toplumun başında sömürgen ve asalak gruplar durumuna dönüşmüş, tekkelerse birer tembellik ve miskinlik yuvaları olmuşlardır. Kısaca, tarikat ve tekke türü kurumların kaldırılmasının nedenleri bu genel çerçevede görülebilir.

4- Tarikat ve Tekkelerin Kapatılmasının Çağın ve Çağdaşlaşma-Laikliğin Bir Zorunlu Sonucu Olması

Atatürkçü Cumhuriyet yönetimi, din ve dünyanın birbirinden ayrılması ilkesinin gerektirdiği yaklaşımla devrimlere başlamıştır. Yeni devrimlerin temelinde laiklik ve çağdaşlaşma vardır. Din vicdanlara bırakıldıktan sonra; toplumsal yaşamda, insan ilişkilerinde, ondan kaynaklanan ve toplumu baskı altında tutan kurum ve ilişkilere izin verilmesi doğallıkla düşünülemez.

Tekke, zaviye v. b. de böylesi kurumlardandır. Bu kurumların varlığını sürdürmesi durumunda; eğitim-öğretimin birliği, yurttaşlar yasası, şeri yargı ile şeri ve evkaf yönetimlerinin kaldırılması gibi atılımlar doğallıkla havada kalırdı. Tekke, zaviye ve tarikatların kaldırılması laikliğin ve çağdaşlaşmanın bu en temel yasa ve uygulamalarına zemin yaratmıştır.

Tarikat, tekke ve zaviye örgütlenmesi; *"safsata ve dogmalar temelinde"* bir araya getirdiği insanları *"yaşamdan, bilimden ve gerçek gereksinimlerden"* koparark *"katı kurallarla"* Ortaçağ'a bağlamıştır.

Bu kurumlar başlarındaki şeyhler, dervişler yoluyla

geniş kamu yığınlarını *"feodal baskı altında"* tutmuşlardır. Bu kurumlar içe dönük yapılarıyla her türlü yeniliğe karşı olmuşlardır. Çoğu kez *"hazır kıta"* özellikleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal gelişmelere ve toplumsal ilerlemelere müdahale için kullanılmışlardır.

Aynı özelliklerini Ulusal Bağımsızlık Savaşı ve Cumhuriyet yıllarında da göstermişlerdir. Bu kurumlar, aynı zamanda başlarındaki dinsel otoriteye *"çıkar ve sömürü olanağı"* da sağlamışlardır.

Bütün tarikatlar, kendi yollarının doğrultusunda tarih boyu dayatmışlardır. Tarikat, tekke ve zaviyeler bu yanlarıyla, çok önemli bir *"toplumsal rekabet ve bölünme etkeni"*dirler.

Osmanlı yönetimi bu durumdan yararlanarak halkı parçalamış, toplumsal bütünleşmeye izin vermemiş, 1826 Yeniçeriliğin kaldırılmasında Sünni ulema ve tarikatların Bektaşiliğin yok edilmesinde birliktelik oluşturma örneğinde görüldüğü gibi tarikat çevreleri birbirine düşürülmüş ve tüm bunların sonucu olarak yüzyıllar boyu halk üzerinde egemenlik sürdürülmüştür.[121]

Cumhuriyet yönetimi parçalanma etkeni olan bir tarikatsal yapıyla ulusal birlik ve bütünlüğü nasıl sağlayacaktır? Ulusal birliği sağlamanın karşısında en büyük engellerden biri tarikat etkenidir. Bu bakımdan da olsa, kaldırılmaları bir zorunluluktur.

Tarikat, tekke ve türbelerin kapatılmasında eski ile yeninin veya Osmanlılık'la Cumhuriyetçilik'in hesaplaşmasının da etken olduğu gözden ırak tutulmamalıdır.

Cumhuriyet devrimi yeni bir düzen, yeni bir toplumsal yapı ve yeni bir anlayış gösteriyor. Buna ayakbağı olacak

121. Bkz: İlsever (1997), s: 67 v. d.

eski düzen, yapı ve anlayışın kurumlarını ortadan kaldırması bir zorunluluktur. Bütün devrimler bunu yaparlar. Yoksa eskinin kurumları, devrimin getirdiği kurumların yerleşmesine izin vermezler ve devrim gerçekleşmez.

Kapatılan yerler arasında padişah türbelerinin olması, halkın eskiyle bağını kesmesi açısından önem taşımaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tarikat ve tekkelerin kapatılması sırasında örgütüne gönderdiği 2413 nolu genelge bu savımıza kanıt olacak niteliktedir.

XX. yüzyıla gidildikçe tarikat ve bunların merkezleri olan tekkeler, halkın ziyaretleriyle umut bağladıkları türbeler birer akıl dışı uygulamalar ve aldatma/aldatılma odaklarına dönüşmüşlerdir.

Halk buralarda maddi ve parasal sömürülmenin yanında, manevi ve inançsal bakımdan da sömürülmekte ve aldatılmaktadır. İnanç, buralarda birer hurafeler yumağına dönüşmüştür.

Bu tür merkezlerin şeyhleri, pirleri *"keşif ve keramet sahibi evliyalar"* sayılıyor, *"gaibten haber verdiklerine", "şeytana ve cinlere hükmettiklerine", "hayvanların kemik artıklarını okuyarak onu canlı duruma getirdiklerine", "Ramazan ayında süt çocuğu iken bile -oruç gereği- anne memesi emmediklerine", "kızdıkları kimseleri bin yıllık uzaklığa fırlatıp yeniden geri getirebildiklerine", "Tanrı ve Peygamber'le görüştüklerine"...* inanılmaktadır.[122]

122. Ozankaya (1995), s: 254.

5) Tarikat ve Tekkelerin Siyasallaşarak Amaç Dışı Kullanılması Olgusunun Kapatılışlarına Neden Olması

İslamlığın genel karakterinin bir sonucu olarak dinle siyaset bölünmez bir bütünlük ve iç içecilik gösterir. Kimi cami ve mescitler, türbeler üzerinde, kimileriyse tekkelerin yakınına kurulmuşlardır. Böylece siyasetle kutsallık iç içe girmiştir.

Mescitler, camiler, tekkeler ve türbeler çoğu kez amacının dışında kullanılmış, *"kutsal yerler"* olarak halka kabul ettirilerek buralardan yararlanılmış, bu tür dinsel merkez, kurum ve yerler siyasallaştırılmıştır.(123)

Genç Cumhuriyet, bu dinsel yerlerin tehditi altındadır. Bunların bir kanadının kapatılması doğallıkla önlemden başka bir şey değildir.

Atatürkçü Cumhuriyet devrimi ortodoks İslama karşı saldırıyı 1922'lerden itibaren tasarlar. Ama ilk ciddi saldırıya 1924 köktenci devrimleriyle geçer. Tepki, ortodoks İslam'dan değil, tarikatsal çevrelerden, yani popüler/halk İslami çevrelerden gelir.Oysa, Türk ulusunun *"amansız kahrına hedef seçilen"*(124) ortodoks İslam'dır, yani ulema ve şeri İslamcı çevrelerin yer aldığı İslami kesim ve kurumlardır. Çünkü; M. Kemal *"Türkiye'de, din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok yüksektir. Bu gibi oyunlar varsa, kendilerine başka yerlerde sahne arasınlar"* (125) anlayışındadır.

123. Cami ve mescidlerin İslam'da amacının dışında kullanıldığına ve siyasallaştırıldıklarına ilişkin bol örnekler içeren bir araştırma için bkz: Prof. Dr. Cavit M. Baysun - "Mescid", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. 1971, C: VIII, s: 1-86 arası.
124. Atatürk'ün 31 Ekim 1924'de Cumhuriyet'in yıldönümü nedeniyle yaptığı konuşmasından. Bkz: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1961), C: III, s: 75.
125. Atatürk'ün 31 Ekim 1924 tarihinde Cumhuriyet'in yıldönümü konuşmasından. Bkz: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1961), C: III, s: 76. Prof. Dr. Enver Ziya Karal- Atatürk'ten Düşünceler, Milli Eğitim Bak. Yay. Ank. 1981, s: 75.

Siyasal din ve şeriat çevrelerinin, *"din ve şeriat oyuncularına"* olanak tanımama kararlılığındadır.

Ona göre, bunlar devrimin ve genç Cumhuriyet Türkiyesi'nin düşmanıdır. Kaldı ki, genç Cumhuriyet'in düşmanlığını bunlar yerine halk İslamcı, yani tarikatçı çevreler üzerlerine çekeceklerdir.

Tarikat ve tekke türü kurumların kapatılması ve yasaklanması siyasal dinci çevrelerin temsilcilerinden ve ideologlarından H. Hüseyin Ceylan'ın sandığı gibi *"dine karşı ve düşman olma"*nın ve devrimlerin *"kanla gerçekleştirilmesi"*nin bir sonucu[126] değildir. Bu, sağcı çevrelerin ağızlarına sakız ettikleri Atatürk ve Cumhuriyet karşıtlığının bir dışa vurumundan başka birşey değildir.

Oysa, gerçek çok farklıdır. Bu tür çevreler başından beri padişah-halifecidirler. Emperyalizmin yerli uzantıları olmuşlardır. Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nı engellemişlerdir. Devrimlere karşı cephe almışlardır.

Bunların da başını özellikle ülkenin doğu bölgesinde yaygın olan Sünni mezhepli Nakşibendi tarikatı çekmektedir. Kadiri ve Halidi tarikatları da bunların en yakın bağlaşıklarıdır.

1925 Kasım'ının sonlarında şapka yasasının çıkması üzerine Nakşibendiler ülkenin çeşitli yörelerinde bozucu çalışmalar yapmış, özellikle Erzurum'da ayaklanmalar düzenlemişlerdir.[127] Bu olaylar; Meclis'in gündemini oluşturmuş, tartışmalara yol açmıştır.[128] Şeyh Said olayına temel olan Nakşibendi tarikatı, -diğer Sünni tarikatları da yanına alarak- bu tür olaylarda başrollerde oynamıştır. ***"Takrir-i Sükun Kanunu"*** bu nedenle düzenlenmiştir.

126. Bkz: Ceylan (1991), C: I, s: 216 v. d.
127. Bkz: (İsmet İnönü) - İsmet Paşa'nın Söylev ve Demeçleri (1946), C: I, s: 140 v. d.
128. Meclis görüşmeleri için bkz: İlsever (1997), s: 85 v. d.

Şeyh Said olayı, ülkeye o kötü döneminde çok olumsuz koşullar yaratmıştır. 206 köy ve 8758 ev yıkılmıştır. Bu olay, Türk ordusuna 50 bin dolayında asker kaybına yol açmıştır. 60 milyon para harcanmıştır. İki yandan 5 bin insan ölmüştür. Bu olay, Musul gibi petrol kaynağı bir ilimizin İngiltere'ye kaptırılmasına neden olmuştur.[129]

Bu tarikatların faaliyetleri yasaklanmalarından sonra da kesilmez. Daha sonraki yıllarda, 1930'larda kurulan ***"Serbest Cumhuriyet Partisi"***inde yoğunlaşarak, bu liberal partiyi şeri İslamcı-Nakşibendi bir çizgiye çekmeye çalışırlar. 1931'de kanlı *Menemen Olayı*'nı çıkarırlar.

Bu olay üzerine Meclis ve Bakanlar Kurulu görüşmeleri Nakşibendi ve öteki Sünni tarikatların kaldırılmalarının isabetli bir karar olduğunu bir kez daha kanıtlar. Bu görüşmelerde İçişileri Bakanı Şükrü Kaya 31 Mart Olayı'nın önderinin Şeyh Vahdettin'in Nakşibendi olduğunu, Bayburt ayaklanmasında Nakşibendilerin askerleri öldürdüklerini belirtir.

Meclis Başkanı Kâzım Paşa Bitlis'teki büyük ayaklanma ile Bozkır ayaklanmasını Nakşibendilerin çıkardığını dile getirir. Tekkelerinin okul yapılmasını ya da yakılmasını önerir. Mustafa Kemal *"bu tarikatın özellikle yok edilmesini"* ister. Kâzım Paşa, bu tarikatın *"bir yılan olduğu"*nu, *"yok edilmesi gerektiği"*ni belirtir.

Sonuç olarak, olayın; *"gerici nitelikte düzenli ve politik olduğu"* belirlenir. Genel nitelikte mi, yoksa bölgesel mi olduğunun araştırılmasına karar verilir. Suçluların yoğunlukta olduğu bölgelerin *"temizlenmesi"* ve *"halkın dağıtılması"*, idam cezalarının yerine getirilmesi için hemen Mec-

129. Bkz: Doç. Dr. Ergün Aybars - İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927), Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1982, s: 125 v. d.; Prof. Dr. Mete Tuncay - Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Yurt Yay. Ank. 1981, s: 136.

lis'in onayından geçmesi istenir. Tarikatın kadın üyelerine de göz yumulmaması belirtilir. Şeyhliği ve müritliği sürdürenlere cezalar getiren yasal düzenlemelerin yapılması kararlaştırılır.[130]

Bu durum da gösteriyor ki, devrime açıkça düşmanlık eden Sünni-şeri İslamcı tarikat kurumları ve çevreleri kimi devlet içinde palazlanan şeri İslamcı bürokratlarca korunmuşlardır. 1925'de kapatılmalarına karşın, 1930'larda hâlâ ayakta dimdik durmaktadırlar. Menemen olayı, bunun en açık kanıtıdır.

Kapatılmasına hiç gerek olmayan, dahası Cumhuriyet devriminin tek destekçisi Bektaşi tarikatı ise, 1925'de kapatılmış, ancak 1964'lerde turizme açılabilmiştir. Tüm mal varlığı ve tarihsel değeri olan eşyalarıysa şeri-Sünni bürokratlarca öç (intikâm) alınırcasına darmadağın edilmiştir.

Şeri-İslamcı Sünni tarikatlarsa yıkıcılıklarını ve Atatürkçü Cumhuriyet'e düşmanlıklarını hiç ara vermeksizin sürdürmüşlerdir. Dahası; 1970'li yıllara gidilirken Nurculuk, Süleymancılık ve Ticanilik gibi yeni oluşumlarla ve daha güçlenmiş olarak varlıklarını sürdüreceklerdir.

Doğallıkla durumun böyle bir sürece girmesinde; devlet içinde Osmanlı'dan beri palazlanan ve bir türlü etkinlikleri yeterince kırılamayan şeri İslamcı, Sünni bürokrat ve kadroların varlığı temel rol oynamıştır.

Türkiye'de tarikat ve tekkeler Doğu Anadolu'da baş gösteren Şeyh Said Ayaklanması'nda rol oynadıkları gerekçesiyle önce Doğu (Şark) İstiklâl Mahkemesi, onu izleyen günlerde ise Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce kapatılırlar.

Bu kararlar, tarikat ve tekklerin kapatılmasının yolunu

130. Bkz: Goloğlu (1972), s: 130 v. d.; Kara (1990), s: 354 v. d.

açar. 30 Kasım 1925 gün ve 677 sayılı yasayla ülkede tüm tarikat, tekke ve türbeler kapatılır, açılmalarına yasak getirilir.

BÖLÜM:-IV-

ŞEYH SAİD OLAYININ TARİKAT VE TEKKELERİN KAPATILMASINDAKİ ROLÜ

1- Olayın Nedenleri ve Hazırlanış Aşaması

XIX. yüzyıldan itibaren Batılı sömürgeci devletler ulusların geleceklerini belirleme hakkını destekleme görüntüsü altında Doğulu ulus, etnik ve dinsel grupların yaşamına karışmaya başlamışlardır. Bu insancıl görünümlü duygular, bir siyasal amacı gizliyordu. Bu da, sömürgecilikti.

Böylece 1880'lerden itiberen Kürt etniğinin yoğun olduğu bölgelerde de Batı'nın kışkırtması ve desteğinde feodal Kürt çevreleri hareketlendirilir ve olayların adına da *"ulusal Kürt hareketi"* denir. Şeyh Sait olayı, bu hareketin halkalarından biridir.

Kürt ayaklanmalarının tümü feodaldır. Feodalizmin üst katmanları içerisinde yer alan sivil kanadı oluşturan ağalarla, dinsel kanadı oluşturan şeyhler bu hareketlerin tümüne önderlik etmişlerdir. Toplumsal yapıları olan aşiretçilik, bu hareketlerin tümüne damgasını basar. Olayların çoğu aşiret/aşiretler bağlamında yürütülmüştür. Katı dinci yapıları da hareketlere damgasını basmıştır.

Batılı dinsel ve siyasal misyonerler 1850'lerden itibaren *"Kürdistan"*ın çeşitli yörelerinde cirit atmakta, bölgenin dinsel, aşiretsel ve etniksel farklılığından yararlanarak kendi uyduluklarında *"bir Kürdistan yaratma"*ya çalışmaktadırlar.

Osmanlı'nın Batı sömürgeciliği karşısındaki aymazlığı, burada da yaşanmıştır. Osmanlı bölge yöneticileri, bu Batılı misyonerlerin çalışmalarını kolaylaştırıcı önlemler alarak bir bakıma ulusal bütünlüğün bozulmasına ortam hazırlamışlardır.(131)

Hareketlerin tümümde, Sünni nitelikli Şafii mezhebi ve Nakşi tarikatının izi ve önderliği vardır. Şeyh Ubeydullah'tan Şeyh Said'e kadar gerçekleşen olayların tümünde, dinsel (mezhepsel/tarikatsal) kişilerin önderliğinde bir ulusçuluk türüne yol açan bir siyaset izlenmiştir.

II. Abdülhamit'in, Ermeni ve Alevi aşiretlerini etkisiz kılmak için Sünni Kürt aşiretlerine dayanma biçimindeki siyaseti ileride güçlü bir Kürt hareketinin doğmasına olanak verir.

1891-1914 yılları arasında Hamidiye Alayları, güçlü bir Kürt hareketinin doğmasında kaldıraç görevi yapar. Kürt ulusçuluğunun yükselişinde önemli bir aşamayı oluşturur. 50 binin üzerinde silahlı ve yetişmiş bir elemana sahip olurlar.

Balkan savaşları sırasında, çağdaş savaş deneyimi edinirler. Türk ve Balkan ulusçulukları örneklerini tanıma olanağı bulurlar. Devletler arası siyaseti tanırlar. Sünni Kürtler arasında dayanışma kurulur. Pek çok Kürt genci, önderlik olanağı yakalar.

Hamidiye Alayları yoluyla pek çok Kürt askeri, askeri teknoloji ile donanım bilgisi ve bunları kullanabilme yeteneği edinir.(132)

131. Batılı misyonerlerin bölgede yaptıkları yıkıcı, bölücü, ulusal-etniksel kimliğine ters düşüren ve bölgeyi Batı sömürgesi haline getirmeye yönelik çalışmalarıyla ilgili raporları için bkz: Mehmet Bayrak(Haz.) - Alevilik ve Kürtler, Özge Yay. 1997.
132. Geniş açıklamalar için bkz: Robert Olson - Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı (Çev.: Bülent Peker - Nevzat kıraç), Özge Yay. Ank. 1992, s: 33 v. d.

Kürt ulusçuluğunda, Doğulu özellik ve kendine özgülük belirgince görülür. Ulusçu düşünceler tarikatlara ve tekkelere sızmış, dinsel-mezhepsel yapıyla bütünleşmiş, ağalar, aşiret reisleri ve dinsel/tarikatsal önderler olan şeyhler bu görüşlerin ateşli savunucuları olmuşlardır.

Tarikat ve şeyh yetkisinin damgasını taşıyan tekkeler, Kürt ulusçuluğunun birer yuvaları ve örgütlenme merkezleri olmuşlardır. Kürt kitleleriyle de yakın ilişkidedirler. Modern ve laik devlet olma karşısında, geleneksel İslami devleti savunmaktadırlar.

Devletten; zaman zaman Kürt özerk yönetimi, Kürtçe eğitim, bölgeye Kürt memur atanması, yasaların şeriata göre düzenlenmesi, kadı ve müftülerin Şafii mezhebinden olmaları, vergilerin şeriata uygun alınması, bireysel çalışmada bağışık tutulanlardan alınan vergilerin Kürt illerinin bayındırlık işerine ayrılması gibi isteklerde bulunulmuştur. Bu yollu istekler, özellikle Şeyh Sait olayı öncesinde de yinelenmiştir.(133)

Devlet içinde deneyim kazanan Kürtler örgütlenirler. 1921'lerde Erzurum'da kurulan, Şeyh Said olayında da temel rol üstlenen ***"Kürt İstiklâl Cemiyeti" (Azadi)*** 1924 Ağustos'unun başlarında ilk kongresini Diyarbakır'da yapar. Temel istekler, bir kez daha yinelenir. Şeyh Said; eski Hamidiye komutanlarını, ağa ve şeyhleri bir ayaklanmaya kazanmaya çalışır.(134)

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 yılında Türk toplumunun yaşamına ivedilikle kazandırdığı çağdaşlaşmacı ve laik devrim uygulaması; bu uygulamalar içerisinde şeri yasaların kaldırılması, şeri mahkemelerin yerine çağdaş ve

133. Olson (1992), s: 38 v. d., 74 v. d.
134. Olson (1992), s: 72 v. d.

laik mahkemelerin kurulması, eğitim-öğretimin birleştirilmesi, dinsel alanı denetim altına almak için Diyanet'in kurulması ve dinci-tutucu kesim için bardağı taşıran son damla olarak Halifeliğin kaldırılması...[135] bu yeni durumun yarattığı koşullar dine tutuculuk ve bağnazlık ölçüsünde bağlı olan Kürt ulusçularına propaganda olanağı sağlar.

Böylece, Milli Mücadele'nin başından beri sürdürülen Türk-Kürt kardeşliği propagandası da etkisini yitirir. Başını Mustafa Kemal ve çağdaşlaşmacı kadrosunun çektiği Ankara Hükümeti'nin uygulamalarını *"dinsizlik"*le suçlama olanağı yakalanır. Bu durum, Kürt kesiminin ulusal istekleriyle bütünleşir. Bu istekler, Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde *"ayaklanmalar"* biçiminde patlak verir.

Bilindiği gibi İngiltere Hükümeti'nin Türklere karşı Kürtleri diplomatik, siyasal ve askeri bir araç olarak kullanma siyaseti, 1924 Beytüşebap olayından bir süre önce tasarlanmış ve yaşama geçirilmiştir. İngiltere, Kürt özerkliği ve bağımsızlığını amaçlayan her türlü hareketin yanında yer almış, desteklemiş ve yönlendirmiştir.[136]

Kürt hareketlerine katkısı nedeniyle, Şeyh Said devletçe zan altındadır ve izlenilmektedir. 1924 Aralık'nın sonlarında Hınıs'tan ayrılarak Çapakçur, Palu, ve Lice-Hani yöresine geçer. Zaza bölgesinde kendini daha güvende duyumsamaktadır.

4 Ocak 1925 günü önde gelen ağa, şeyh ve Hamidiye miralaylarından Selim Zırkan'ın da bulunduğu aşiret başkanlarıyla Kırkan Köyü'nde toplanılarak strateji belirleme-

135. Bruinessen, bu oluşumda Halifeliğin kaldırılışını oldukça önemser. Bkz: Martin van Bruinessen - Ağa, Şeyh ve Devlet (Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi) (Çev.: Remziya Arslan), Özge Yay. Ank., s: 334, 350.

136. Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz: Olson (1992), s: 83 v. d.

si yapılır. Burada bir fetva yayınlanır. Fetvasında; M. Kemal ve arkadaşlarının; *"Kur'an'ın ahkâmına aykırı hareket ettikleri", "Allah'ı ve peygamberi inkâr ettikleri", "İslam'ın halifesini sürdüklerinden yasal hükümet olmadıkları", "bu yönetimin yıkılmasının müslümanlara farz olduğunu", "Cumhuriyet'e bağlı olanların mal ve canlarının alınmasının şeriata göre helal olduğu"*nu bildirir.(137)

Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, Suriye'de koyun sürüleri satarak ayaklanmanın parasal giderini sağlar. Daha sora İstanbul'a giderek ***"Kürt Teali Cemiyeti"*** başkanı Seyyit Abdülkadir ve M. Kemal karşıtı dinci-halifeci Türk ve Kürtlerle görüşmeler yapar. Bu görüşmeler ve oğlunun verdiği haberler Şeyh Said'i umutlandırır ve ayaklanma isteği pekişir. Çevresine; bu *"kafirlere başkaldırmanın gerektiğini"* anlatır.

Şeyh Said, Ocak ayı boyunca hazırlıklarını sürdürür. Cephelerini ve komutanlarını belirler. Ayaklanmanın patladığı güne kadar çevreyi dolaşır, görüşmeler yapar. Yeni fetvalar verir, bildiriler yayınlar. M. Kemal ve Hükümeti, *"dinsizlik"*le suçlar. *"Kafir siyasetleri"*ni eleştirir.

Şeriat ilkerini esas alan dini, egemen kılmak için yola çıktığını belirtir. Kürt toplumuna *"zulüm yapıldığı", "Ermenilere yapılan kıyımın Kürtlere de yapılacağı"* kışkırtması dile getirilir. *"Bağımsız bir İslam Hükümeti kurmak düşüncesinde"* olduğunu açıklar. Bildirinin altını birçok ağa ve şeyh imzalar.(138)

Gittiği yerlerde *"Mehdi olarak"* karşılanır. Darahini'de *"Emir el-Mücahidin"* sanını alır. Şeyh Şerif'le buluşarak,

137. Azadi ayaklanmacı önderlerine karşı Türk yönetiminin değerlendirilmesi için bkz: Olson (1992), s: 140 v. d. Yayınlanan fetvanın metni için bkz: Mehmet Şerif Fırat - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ank. 1970, s: 199; Aziz Aşan - Şeyh Sait Ayaklanması, İst. 1991, s: 11.
138. Bildirinin tam metni için bkz: Aşan (1991), s: 37.

Elazığ'a saldırı kararı verir. Hareketin başında II. Abdülhamit'in oğlu Selim Efendi'nin bulunduğu, şehzadenin 30-40 bin kişilik bir birlikle Elazığ ve Diyarbakır üzerine yürüdüğü söylentisi yayılır. Oradan Ergani'ye geçer. Olay, düşünülenden önce patlak verir. Olay, uzun bir zamandan beri yürütülen bir tasarının, amacın, çalışmanın ve hazırlanışın sonucudur.

2- Olayda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Rolü

Bağımsızlık hareketinin sonlarından itibaren siyasal gelişmeler hareketin kadrosu içerisindeki görüş ayrılıklarının kalın hatlarıyla ortaya çıkmasına neden olur.

Halifelik olayına daha ılımlı bakan ve sürmesinden yana olan çevreler farklı demokrasi ve yönetim anlayışlarını, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurarak ortaya koyarlar ve Mustafa Kemal'e karşın ayrı bir siyasal çizgi izlerler.

Kâzım Karabekir'lerin başını çektiği bu muhalif hareket giderek padişah-halifeci ve İslamcı çevreleri içerisinde toplar.(139)

Doğudaki Nakşibendiler ve şeyhleri, M. Kemal ve devrimlerine karşı olarak bu partide yoğunlaşırlar. Kürtler, çoğunluk bu partiye kayarlar.(140) Parti, devrim karşıtlarına ve gericilere umut verir. Parti içerisinde Cumhuriyet'e, laikliğe, Türk devrimlerine karşı sesler yükselir. *"Karşı devrimciler"* ve Kemalist düzeni *"gavurluk"* sayanlar çoğalırlar.(141)

Doğu İstiklâl Mahkemesi, 25 Mayıs 1925 günü görev

139. Metin Toker - Şeyh Sait ve İsyanı, Cumhuriyet Yay. İst. 1998, s: 124.
140. Toker (1998), s: 60.
141. Toker (1998), s: 29 v. d.

bölgesi içindeki parti şubelerini kapar. 3 Haziran günüyse, Bakanlar Kurulu TPCF'nı kapama kararı alır.[142]

Dini istismar eden ilkeler, düşünceler ve çalışmalar laikleşme ve çağdaşlaşma sürecindeki Türkiye'de kabul edilemezdi. Parti de bu gerekçelerle kapatılmıştır. O günkü siyasal çekişmeler ve sürtüşmeler içerisinde kuşkulanılmasına karşın, Kâzım Karabekir Paşa'nın, Şeyh Said olayıyla ilişkisi bulunamamıştır.[143]

3- Ayaklanma Dönemi ve Karşılıklı Savaşım

Şeyh Said, gereken ön çalışmaları ve hazırlıkları yaptıktan sonra kalabalık bir toplulukla birlikte o zamanın Genç ilinin Ergani ilçesine bağlı Piran Köyü'ne gider. Kardeşi Abdürrahim, burada oturmaktadır. Geniş bir ailedirler. Çok zenginlerdir. Çevresindekilerin tümü aşiret reisi, Nakşibendi ve Kadiri şeyhleridir. Başlarında yeşil sarık sarılıdır. Piran Köyü'ne konuk olurlar.

Jandarma köye gelerek gruptan kanun kaçağı olanları götürmek ister. Şeyh Said, zaten Beytüşebab olayından itibaren tedirgindir. Yeteri kadar hazırlık yapılmamıştır. Olayı başlatmayı zamansız bulmaktadır. Ortamı yatıştırmak isterse de, başaramaz. Kanun kaçakları verilmez ve jandarmayla çatışmaya girilir. Ayaklanma, tasarlanandan önce başlamış olur. Tarih, 1925 yılının 13 Şubat günüdür.

İlk sıralar ayaklanmacı güçlerin sayısı 15 bin dolayındadır. Bunların karşısında yer alan Hükümet birliklerinin askeri gücü ise 25 bindir. Yalnız, 12 bini silahlı askerdir. Fakat, 1 Nisan'dan itibaren, Hükümet güçleri 52 bin kişiye

142. Bkz: Uğur Mumcu - Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925), Tekin Yay. İst. 1991, s: 161 v. d.; Hıdır Göktaş - Kürtler, İsyan - Tenkil, Alan Yay. İst. 1991, 2. basım, C: 1, s: 77.
143. Bkz: Burinessen, s: 362.

ulaşır. Bunun yaklaşık 25 bini silahlıdır.[144]

Yerel etkinlikleri olan kimselerin komutasında/başkanlığında beş cephe kurulur. Şeyh Said ise, bir savaş konseyinin başındadır ve başkomutan konumundadır. Konseyinde; bölgenin en etkin ağaları, aşiret başkanları ve şeyhleri yer alır.[145]

Öncelikle, telgraf telleri kesilerek haberleşme önlenir. Piran'dan çıkılır. Kendisine Butyanlı, Mıstanlı, Tavaslı ve Silvanlı aşiretleri hemen katılırlar. Çarpışma kararı alınır. Hanililer, Türk yetkilileri ve valiyi ilçeden kovarlar. Bir posta arabası soyulur.

16 Şubat'ta Darahani'ye gidilir. Ziraat Banksı'nın kasasına el konulur. Bingöl'ün Genç ilçesi alınarak, geçici bir süre için hükümet merkezi ve başkent yapılır. Şeyh, Modan aşiretinden Faki Hasan'ı hükümet başkanlığına atar. Şeyh Said, Diyarbakır cepkesinin komutanlığını yapar. Çapakçur cephesi komutanı Şeyh Şerif, çatışmaya girmeden Palu'yu 20 Şubat'ta alır.

Böylece, Elazığ yolu ayaklanmacılara açılır. 21 Şubat'ta 14. Süvari Alayı'nın Hani'de, 2. Süvari Alayı'nınsa Cüzi'de pusuya düşürülerek tutsak edilmeleri ayaklanmacılara moral verir ve cesaretlendirir. Elazığ saldırısı, 24 Şubat sabahı başlatılır. Kentin savunmasını üstlenen 17. Tümen Komutanı Albay Osman, önemli ölçüde yitik vererek çekilir.

Kürt ayaklanmacıları kente saldırırken Kur'an yapraklarını süngülerine takmışlardır. Yenilgi başgösterince vali ve memurlar kaçarlar. 300 dolayında Kürt kente girer. Elazığ, Şeyh Said'çilerin eline geçer. Tutuklular serbest bıra-

144. Ayrıntılı bilgi ve iki yanın da asker sayısının tam bir dökümanı için bkz: Olson (1992), s: 145, 155 v. d., 161 v. d., 174.
145. Bkz: Bruniessen, s: 356.

kılır. Kent yağmalanır. Müftü Mehmet Efendi, Elazığ valiliğine atanır. Hasananlılar Malazgirt'i, Cibranlılarsa Bulanık'ı alırlar. Cibranlılar, Hormek ve Lolanlı Alevi aşiretleriyle çarpışırlar.

Varto, 11 Mart'ta Şeyh Abdullah'ın komutasındaki Cibranlıların yoğun saldırısıyla alınır. Varto'daki 120 jandarmanın çoğu Kürt'tür ve Nakşibendi tarikatı bağlısıdır (müridi). Bunlar kritik yerlerde ayaklanmaya yardımcı olurlar. Çan Şeyhleri, 17 Şubat'ta Çabakçur'u almış, Kiğı'ya doğru ilerlemişlerdir. Hormek ve Lolan aşiretlerinin yardımıyla, Türk birlikleri ayaklanmacıları buradan püskürtür.

Erzincan ve Erzurum'u işgal için aşiretlerden yardım alınamaz, Çabakçur'dan çekilmek zorunda kalırlar. 29 Şubat'ta Şeyh Said'in kardeşi Abdurrahim Maden ile Çermik'i alır. Şeyh Eyub'la birlikte Ergani'ye doğru ilerleyerek, burayı alırlar.(146)

M. Kemal ve Ankara yönetimi olayı önemsemektedirler. Bu nedenle, Ankara Hükümeti 23 Şubat'ta Doğu illerinde sıkıyönetim ilan eder. 2 Mart'ta Fethi (Okyar) Bey Hükümet'ten alınarak yerine İsmat Paşa başbakanlığa getirilir. Bunun arkasında hemen geniş ve olağanüstü yetkiler tanıyan ***"Takrir-i Sükûn Kanunu"*** çıkarılır. 35 binin üzerinde silahlandırılmış asker, demiryoluyla ayaklanma bölgesine gönderilir.

Diyarbakır saldırısı, ayaklanmanın dönüm noktası olur. Şeyh Saidçiler, 7 Mart gecesi Diyarbakır'ın dört kapısına birden saldırırlar. Kenti, 7. Kolordu'ya bağlı birlikler savunurlar. Askeri birlikler yenilir ve 8 Mart günü dağılırlar. Öteki cephelerden de yenilgi haberleri gelmeye başlar. Mürsel ile Kâzım Paşaların komutasındaki 7. ve 8. Ordu'ya

146. Ayrıca geniş bilgi için bkz: Bruinessen, s: 356 v. d.; Olson (1992), s: 164 v. d.

bağlı alaylar ayaklanmayı bastırmakla görevlidirler. Ancak, başarısız kalırlar. Bunda, 7. Ordu'daki Kürtlerin ayaklanmaya katkı sunmalarının rolü olur. Ayaklanmaya karşı gönderilen birlikler kısa zamanda çok yitik verirler. Sağ kalanlarsa Kürtlerce tutuklanırlar. 8. Ordu'ya bağlı alaylarsa ayaklanmaya el koymada geç kalırlar. Varto'yu, Hınıs Müfreze Komutanı Osman Bey ile Alevi Lolan ve Hormek aşiretleri birlikte savunurlar.

25 Mart'ta yenilen ayaklanmacılar, Şeyh Abdullah'ın komutasında Şerafettin dağlarına sığınmak zorunda kalırlar. 11 Mart'ta Hınıs'a saldıran Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza'nın komutasındaki ayaklanmacılar başarısız olur ve çekilmek zorunda kalırlar. Şeyh Said'in 14 Mart'ta Çermik, Ergani ve Çemişkezek bölgesine gönderdiği birlikler yenilirler, bölge hükümet güçlerinin eline geçer. Ayaklanmacılar, Çapakçur-Genç-Lice üçgeninde sıkıştırılır. Komşu ülkelere kaçmalarını önlemek için sınır bölgeleri denetime alınır. 1 Nisan'da Silvan, hükümet güçlerinin eline geçer. Hava desteğiyle temizlik harekatı yürütülür. Müfrezeler, Ognut yöresini Şeyh Baba'nın elinden alırlar. Malazgirt, ayaklanmacılardan temizlenir.[147] Bu ara kimi köyler yıkılır, ziyan görür.[148]

Nisan'ın ikinci haftasından itibaren ordu duruma hakimdir. Önemli yerleri tutmuştur. Ayaklanmacılar, kıskaç içerisine alınmışlardır. Şeyh Said'in başkanlığındaki şeyhler, İran ve Irak'a kaçma yollarını araştırmaktadırlar. 8. Kolordu müfrezesi, 35. Alay ile Hormek ve Lolan aşiretleri Şerafettin dağlarının kuzey eteklerini tutarlar.

34. Alay, Murat köprüsüne gelen Şeyh Said'i sıkıştırır.

147. Bkz: Bruinessen, s: 358 v. d.
148. Yıkılan ve zarar gören köyler için bkz: Reşat Hallı - Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yay. İst. 1992, C: I, s: 184 v. d.; Aşan (1991), s: 24 v. d.

Bunun üzerine, Şeyh Said Varto'ya yönelir. Bir grup yandaşıyla birlikte İran'a gitmek üzereyken, 14 Nisan'da Çapakçur köprüsü yakınında kuşatılarak yakalanır. Onunla birlikte, 25 dolayında üst düzeyli şeyh ve ağa tutuklanır.[149]

4- Yargılama ve Cezalar

Ayaklanmacıların yargılanmalarında suçları; *"ülkenin bütünlüğünü bozmaya yönelik eylemler"* grubunda görülmüştür. Ülkenin rejimi olan Cumhuriyet'i ve laik düzeni kaldırmak, onun yerine şeriat ilkelerine dayanan bir Kürt devleti kurmak amacındadırlar. Yargılamalar sırasında bu durum netlikle ortaya çıkar.

Ayaklanmanın başlaması nedeniyle dönemin hükümeti önlem alarak 25 Şubat 1925 günü tüm Doğu illerinde sıkıyönetim uygulamış, ayaklanmayı destekleyen herkesin ***"İhaneti Vataniye Kanunu"***nun kapsamına girdiğini duyurmuştur. Diyarbakır ve Elazığ'da ***"İstiklâl Mahkemesi"*** görevlendirilmiştir.

Görev süresinin sona erişinde mahkeme başkanının resmi açıklamasına göre; 12 Nisan 1925 - 7 Mart 1927 arası 5010 kişi yargılanmıştır. 207 yüzüne karşı, 213 gıyabından toplam 420 idam cezası verilmiş, kararlar yerine getirilmiştir.

Şeyh Said de, idam edilenler arasındadır. 1811 kişi çeşitli cezalar almıştır. 2779 kişiyse berat etmiştir.[150] Prof. Olson İstiklâl Mahkemeleri'nin görev süreleri içerisinde toplam 7440 kişiyi tutukladığını ve 660 kişiyi de idam et-

149. Bkz: Bruinessen, s: 359 v. d.; Olson (1992), s: 172 v. d.

150. Bkz: Aybars (1982), s: 213. Ayrıca açıklamalar ve cezalandırılanların sayılarının geniş dökümanı için bkz: s: 129-220; Reşat Hallı (1992), C: I, s: 193 v. d.; Mumcu (1992), s: 223-230 arası; Aşan (1991), s: 31-45 arası; Göktaş (1991), C: I, s: 72-82 arası; Duruşmalardaki ifadeler için bkz: Toker (1998), s: 132-159 arası.

tiğini çeşitli kaynaklara dayanarak açıklar.[151] Bruinessen, Şeyh Said ve diğer 47 liderin yakalandıktan sonra 4 Eylül'de (1925) Diyarbakır'da asıldıklarını belirtir.[152]

Genellikle Kürtçü çevrelere dayanan Olson'da abartı vardır. İnkılap Tarihi Enstitüsü, TBMM tutanakları ve İstiklâl Mahkemeleri kayıtlarına dayanan Prof. Aybars daha gerçeğe yakın rakamlar vermektedir.

5- Olayda İnsan ve Parasal Kayıp

Olay; devrimler, çağdaşlaşma ve kalkınma aşamasında olan Türkiye'ye büyük sıkıntılar getirmiştir. İngiltere ile olan Musul sorununun, Türkiye'nin aleyhine çözülmesine yol açmıştır. Kalkınma zorunda olan ve önemli ölçüde parasal sıkıntı çeken Türkiye'nin 28 Şubat 1925'de bitecek olan 1924 bütçesine çeyrek milyon Türk lirasına yakın bir ek yük getirmiştir.[153]

Kürt çevrelerine göre; Türk ordusunun yitiği 50 bin kişiyi bulmuş, harekat hükümete 60 milyon liraya malolmuştur.[154] Abdurrahman Chassen Lou ise çalışmalarında; ayaklanmanın Türk Hükümeti'ne o zamanki para ile 20 milyon Paunda malolduğunu, bölgede 15-20 bin kişinin öldüğünü, 206 köyün ve 8758 evin yıkıldığını açıklar. Yalnız ayaklanmacıların verdikleri zararlar, iç savaşın doğal sonucu olan yıkım ve kayıplar gözardı edilerek, fatura Türk Hükümeti'ne çıkarılmaya çalışılır.[155]

Komintern belgeleri ise; bütçenin ayaklanma nedeniyle 31 milyon lira açık verdiğini, ayaklanmanın Türkiye

151. Bkz: Olson (1992), s: 186.
152. Bkz: Bruinessen, s: 360.
153. Bkz: Tuncay (1981), s: 135.
154. Bkz: Tuncay (1981), s: 136.
155. Bkz: Aybars (1992), s:125.

Cumhuriyeti'ne 20 milyon liraya mal olduğunu, ayaklanmayı bastırmak için 40 bin kişilik bir ordunun görevlendirildiğini yazar.(156)

R. Olson, iç savaştaki harcamalar konusunda M. Tuncay'a dayanır. Onun verdiği rakamları verir. Ayaklanmada her iki yanda da 5 bin dolayında insanın öldüğünü, bunun üstünde verilen sayıların abartılı olduğunu, 15 bin dolayında Kürt insanın çarpışmalara girdiğini, bu olayın Türk Hükümeti'ne hayli pahalıya malolduğunu belirtir.(157)

Ayaklanmanın kime/kimlere yaradığı, kimin/kimlerin çıkarlarına hizmet ettiği ve İngiltere'ye Musul'u sağladığını gözönüne alırsak, o yokluk dönemde Şeyh Said'lerin Türkiye'ye ve halkına nasıl zarar verdiği daha iyi anlaşılır. İşte Şeyh Said ve Saidçilerin yurtseverliklerinin (!), İslamcılıklarının(!), milliyetçiliklerinin(!) acı sonucu...

6- Ayaklanmaya Katılımın Yapısal Niteliği ve Alevilerin Tutumu

Şeyh Said, Hanili Sünni Zaza'dır. Sünni Zazalar kendilerinin dışındakileri sevmez ve pek yakınlık duymazlar.(158) Şafii mezhebinde, Nakşibendi tarikatında ve bu tarikatın da şeyhidir. Yörede kalabalık bir Kürt ve Zaza müridi vardır. Yöredeki Sünni-Şafii Kürt ve Zaza aşiretleri çoğunluk bu ayaklanmada yerlerini almışlardır.(159) Yörenin Alevi toplumu ise; kendilerini bu toplumun dışında gördüklerinden bu harekete yakınlık duymamış, dahası karşısında yerlerini almışlardır.

156. Bkz: Aşan (1991), s: 29.
157. Olson (1992), s: 187 v. d., 194, 294.
158. Bkz: Nazmi Sevgen - Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan Yay. İst. 1999, s: 181.
159. Bkz: Bruinessen, s: 354, 364 v. d.

Şeyh Said ayaklanmasını Kürt ve Zaza aşiretleri desteklemiş ve harekette doğrudan yerlerini almışlardır. Olay, bir Kürt ve Sünni Zaza hareketidir. Bu durum, hareketin özel niteliğidir. Şeriatçı İslami ve Sünni bir Kürt devleti kurmaya yönelik bir harekettir.

Şeyh Said'in Alevi çevrelerin desteğini sağlama ve olaya çekme doğrultusundaki çabaları tümüyle boşa gitmiş, Alevi aşiretler Türkiye Devleti'nden ve Cumhuriyet yönetiminden yana olmuş, Şeyh Said'çilere karşı Cumhuriyeti ve laik ulus-devleti koruma doğrultusunda savaşım vermişlerdir. Hormek ve Lolan Alevi aşiretleri bu tavrın öncülüğünü yapmışlardır.

İlk dönem Dersim milletvekillerinden Diyab Ağa'ya göre, Şeyh Said bir *"bela"*dır. Ayaklanma üzerine; Dersim ağaları ve aşiret başkanları Cumhuriyete bağlılıklarını bildirmiş, tavırlarını ortaya koymuşlardır.[160] Bu tavır; devletle Dersimliler arasında sıcak ilişkileri geliştirecek, Cumhuriyet yönetiminin Dersim'le ciddi anlamda ilişkileri başlayacaktır.[161]

Bölgedeki olumsuz gelişmelerden kaygılanan Alevi aşiret başkanları Cibranlıların Şeyh Said önderliğinde bir ayaklanmaya hazırlandıklarını Hormek aşireti başkanlarından ve yörenin ileri gelen eğitimci-aydınlarından Mehmet Şerif Fırat'a ve Varto kaymakamı Sırrı Bey'e bildirirler. Kaymakam durumu, Genç valisine aktarır.[162] Bu kötüye gidişi, daha önceden Hormek aydınları M. Kemal'e bir mektupla iletmişlerdir.[163]

Sünni Kürt ve Zaza aşiretlerinin çoğunun bu olayda

160. Naşit Hakkı (Uluğ) - Derebeyi ve Dersim, Ank. 1931, s: 42, 50.
161. Naşit (Hakkı) Uluğ - Tunceli Medeniyete Açılıyor, İst. 1939, s: 141.
162. Mumcu (1991), s: 65.
163. Fırat (1970), s: 194.

yer almasına, Dersimli Alevi aşiretlerini olaya çekmeye çalışmalarına karşın, Dersim halkı ve Alevi aşiretleri etnik, inanç ve kültür olarak kendilerinden görmedikleri ve tarih boyu sürekli inançsal ayrılıkları yüzünden zulümlarına uğradıkları Sünni, Şafii Kürt ve Sünni, Şafii Zaza toplulukları arasına karışmamış ve onlarla ortak hareket etme gereğini duymamışlardır.

Dersimli binbaşı Hıdır Bey ile Malatyalı Ağuçan Ocağı'ndan Doğandede Oğlu Hüseyin Dede Dersim'e geçerek, Dersimli Alevi aşiretlerini ayaklanmanın dışında tutmaya çalışırlar. Doğan Dede oğlu Hüseyin Dede'nin önderliğindeki Hiron, İzol aşiretleri, Ohrili Necip Ağa, Pertek bölgesindeki ayaklanmacıları kuşatırlar ve Beritanlı Hacı İbrahim oğullarıyla Çapakçur Zazalarından birçoğunu ortadan kaldırırlar. Dumandıoğlu Hüseyin ile Lolan, Soran ve Abuzalan aşiretleri Elazığ'da ve diğer yörelerde Hükümet güçlerine yardımcı olmuşlardır.

Hınıs'ta askeri birlik komutanı Osman Paşa, aşiret reislerinden Hormekli Ali Haydar, Lolanlı Kamer ve öteki Alevi aşiretleri ortak hareket ederler. Hınıs sorunu çözüldükten sonra; Varto, Elazığ ve Diyarbakır'a yürünülür. Hükümet güçleriyle Lolan, Hormek ve Haydaran aşiretleri Osman Paşa'nın komutasında Şeyh Abdullah ve Cibranlı Binbaşı Kasım komutasındaki ayaklanmacıları Leylek dağı çevresinde kuşatır ve burada egemenliği sağlarlar.(164)

M. Kemal, Alevi aşiretlerinin tutumundan memnundur. Alevi aşiret başkanlarıyla olan haberleşmelerinde bu memnunluğunu dile getirir.

Şeyh Said olayı; geniş ölçüde bir *"Sünni meselesi"*dir.(165) Olayın bu genel karakteristik yapısı nedeniyle, bölgenin

164. Fırat (1970), s: 207 v. d.; Mumcu (1992), s: 98 v. d.; Aşan (1991), s: 15, 15, 24, 26, 38.
165. Olson (1992), s: 33.

Alevi aşiretleri bu harekette yer almazlar. Aleviler, Sünnilerin yönetiminde yaratılacak bir *"bağımsız Kürdistan"*ı istememektedirler. Sünni Nakşibendi tarikatının egemen olduğu bir yönetimden çok, *"laik bir Türkiye"*de daha güvenlikli olacakları kanısındadırlar. Alevi toplumu; Cumhuriyet'in laik devletini yeğlemiş, bu tutumlarıyla *"Kemalistlerin laiklik programının gelişmesine"* yol açmış ve katkı sunmuşlardır.(166)

Şeyh Said, ayaklanmaya Alevi aşiretlerini katmak istemiş, özellikle Dersim bölgesine büyük önem vermiştir. Adamları yoluyla Dersim Alevi toplumunu yanına çekmek, harekete destek vermelerini ister, fakat başarılı olamaz. Doğallıkla bu başarısızlığın nedeninde, Dersim aşiretlerinin *"Alevilik inancı taşımaları"* yatmaktadır.(167)

Şeyh Said'in Alevi toplumunun bu tutumuna tavrı sert olur. Zaten daha işin başında Alevileri de olaya katmak, cepheyi geniş tutmak amacındadır. Karlıova'nın Kanıreş Köyü'nde 6 Ocak'ta (1925) yapılan toplantıda; ayaklanmaya katılmamaları durumunda Alevilere *"saldırı düzenlenmesi"* kararlaştırılmış ve bu işi hangi güçlerin yapacağı dahi belirlenmiştir.(168) Ayaklanma başladıktan sonra Şeyh Said'in adamları Dersim'e gider-gelir, aşiretleri eyleme katmaya zorlarlar. Yer yer gözdağı verirler.(169)

Kürt antropolojisi uzmanı M. Van Bruinessen genel olarak Alevilerin, özel olaraksa Hormek ve Lolan aşiretlerinin Şeyh Said olayına katılmayışları, dahası karşı savaşım yürütmelerinin nedenini şu tümceleriyle dile getirir:

166. Geniş açıklamalar için bkz: Olson (1992), s: 33 v. d., 143, 149, 163, 165.
167. Dr. Suat Akgül - Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim, Yaba Yay. İst.2000, s: 56.
168. Olson (1992), s: 143 v. d.
169. Bruniessen, s. 354 v. d.

"Hareketin ortodoks Sünni şeyhlerce yürütülmesi, kendilerini hareketin dışında tutmaları için önemli bir nedendi. Çünkü Mustafa Kemal Türkiyesi, Alevilere eşit haklar tanıyan laik bir cumhuriyetti. Sünni şeyhlerin yönetimindeki bağımsız bir Kürdistan, onlar için daha avantajlı değildi. Bu düşünceyle çoğu yerde ayaklanmayı baltaladılar." (170)

7- Olayda İngiliz Parmağı

İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik 1920'lerdeki dış politikasının 1925'lerin başlarında da sürdüğü görülmektedir. Bu noktada, belirgin bir değişiklik yoktur.

İngiltere; Musul sorunu ve Türk-Irak sınır anlaşmazlığının bir çözüme kavuşturulmadığı sürece, Türkiye'deki Kürt ayaklanmalarının kendilerinin yararına olduğu kanısındadırlar. Çünkü ayaklanma, Musul sorununda İngilizlere karşı daha ödün verici bir konumda pazarlığa oturmak yönünde Türk yönetimini zorlayıcı öğe olacaktır. Bu durum İngiltere'ye, 5 Haziran 1926 antlaşmasının yolunu açar.(171)

Kuşkusuz İngiltere ayaklanmayı yararına bulanlardan biridir. Çünkü bu ayaklanma; *"Türk tarafının Musul'da yürüttüğü Kürt ve Türklerin ulusal ve siyasal bütünlüğü propagandasını boşa çıkarır niteliktedir."* İngiltere böylece, Türkiye'nin *"Türklerin ve Kürtlerin bölünmez ulusal bütünlüğü"* yolundaki savlarına, karşı-sav getirme ve bu savları çürütebilme olanağını yakalamış olurlar.

Bu nedenle, Türkiye yönetiminin *"İngiliz kışkırtması"* ndan kuşkulanması boşuna değildir. III. Enternasyonal da

170. Bruniessen, s: 365 v. d.
171. Bkz: Olson (1992), s: 191 v. d, 225 v. d.

ayaklanmanın arkasında *"İngiliz parmağı"*nı *"kesin"* görür.

Kürtler ve İngilizlerin bu tür savları sürekli yadsımalarına karşın, *"Azadi"*nin İngiltere'ye siyasal ve maddi yardım edinmek için zaman zaman yakınlaştığı bilinmektedir. Kürt Teali Cemiyeti başkanı Seyyid Abdülkadir'le yakın ilişkisi olan Mr. Templey'in bir *"İngiliz ajanı"* olduğu ve bu olaylarda rol oynadığı da bilinmekle birlikte, İngilizler bu ajanlarını *"Türklerin ajan-provokatörü"* olarak nitelemişlerdir.(172)

Şeyh Said ayaklanmasında yabancı parmağının, özellikle İngiliz parmağının olup-olmadığı hala kesinlik kazanmamıştır. KTC üyelerinden Palulu Kör Sadi cemiyetin başkanı Seyyid Abdülkadir adına 1924 sonlarından 1925 Martına kadar İngiliz yetkilisi Mr. Templey sandığı Türk gizli servisinden Nizamettin Bey'le görüşmeler yapmış, şu isteklerde bulunmuştur:

"İngiltere Kürt Emirliği'nin kurulmasını destekleyecek ve Emirliği diğer hükümetlerin saldırılarından koruyacaktır."

Ayaklanmanın hemen başlarından itibaren İngiltere'den içinde kimi silah fabrikalarının katalog ve mektupları bulunan ve üzerinde *"Kürdistan Kıraliyeti Harbiye Nazırlığı"* adresi yazılı mektuplar Diyarbakır'a gelmiştir.(173) Bu dönem silah fabrikalarının devletin denetiminde olması, bu ticaretin İngiliz Hükümeti'nin bilgisi içerisinde yapıldığının kanıtıdır.

İslami Kürt kıralılığını kurmak isteyen İngiliz-Kürt gizli dernekleri Doğu Anadolu'da çoktan beri çalışmalar yapmaktadırlar. *"Distol"* adlı bir koyun hastalığı ilacını sat-

172. Bkz: Bruinessen, s. 361.
173. Bkz: Reşat Hallı (1992), s: 118, 165; Toker (1992), s: 49; Mumcu (1992), s: 77 v. d, 99 v. d; Doğan Avcıoğlu - Milli Kurtuluş Tarihi, Tekin Yay. İst. 1974, C: III, s: 1333.

mak için köyler dolaşılmış ve propaganda yapılmıştır.[174]

Avni Doğan yayınlanmamış anılarında KTC kurucularından Kemal Fevzi'nin 1921'den itibaren İngilizlerin yardımıyla ve İngiliz giysisi giyinerek Doğu'da dolaştığı, zaman zaman yanında birkaç İngiliz'in bulunduğu, propaganda işleriyle görevlendirildiği anlatılmaktadır.[175]

Ayaklanmacıların elinde yabancı silahlar olması, yabancı paralar kullanmaları, bildirilerin ileri bir teknolojiyle basılması, Irak'taki İngiliz makamlarının ayaklanmayı onaylamaları gibi kanıtlar bu olayın arkasından -Olson, Tuncay ve Kürkçüoğlu gibi tarihçilerin katılmamalarına karşın- *"güçlü bir İngiliz kışkırtması"*nın olduğunun göstergesidir.[176]

Aziz Aşan'sa İngiltere'nin ayaklanmanın farkında olduğunu, desteklemediği gibi karşı da çıkmadığını, "bekle-gör" siyasetini çıkarlarına uygun bulduğunu saptar ki,[177] bu görüş İngiltere'nin bu dönem pek açık ve aktif politika izlemeyişine denk düşer.

Genç milletvekili Hamdi Bey'in 28 Mayıs 1924'de Diyarbakır valiliğine verdiği dilekçesinde; İngilizlerin *"din sömürüsü"* ile halkı kışkırttıkları, *"Cumhuriyet aleyhine ve hanedan lehine"* propaganda yaptıkları, M. Kemal'le İsmet Paşa'nın devrilmesi için ayaklanma düzenledikleri bildirilir.

İngiliz Büyükelçisi Mr. Lindsay'ın 27 Şubat 1925'de İngiltere'ye gönderdiği telyazısında; *"ayaklanmayı hazırlayanların İngiliz yetkililerinden yardım sağlama girişimlerinin karşılıksız kaldığı ve yardım isteklerinin geri çevrildiği..."*ni belirtmesi ayaklanmacıların İngiltere ile ilişkide

174. Avcıoğlu (1974), C: III, s: 1334.
175. Bkz: Mumcu (1992), s: 220.
176. Aybars (1982), s: 98, 118 (İngiliz belgesi); Tuncay (1981), s: 130 v. d; Olson (1992), s: 191 v. d.
177. Aşan (1991), s: 18.

olduklarını ve destek istediklerini gösterir.

Ama, İngiltere kararsızdır. Şeyh Said'in oğlunun da İstanbul'da oluşu, Seyyid Abdülkadir yoluyla İngiltere ile ilişki kurmak ve destek sağlamak içindir.[178]

Musul sorununu lehine çözmek isteyen İngiltere, Türkiye Cumhuriyeti'nin başına dert açmak isteyecektir. Bunun da en kolay yolu, Kürt sorunu yaratmaktır. İngiltere de bunu yapmıştır.[179]

İngiltere'nin olaya aktif katılmadığı ortadadır. Ama, arkasında olup kışkırttığı ve yönlendirdiği açık. Oysa, böyle bir ayaklanma bu dönem ne Kürtlerin, ne de Türklerin yararına olur. Bundan ancak İngiltere ile Irak yararlanır.

Öyle de olmuştur. Yeni bağımsızlığına ulaşan ve rejimini kuran Türkiye'nin çalışmaları engellenmiş, Musul sorunu ne Kürtlerin ne de Türklerin lehine değil, İngilizlerin yararına sonuçlanmıştır.

Böyle olmasaydı, Musul petrolleri Türkiye'yi petrol alan değil, satan ülkeler arasına sokacaktı. Bu da, Türkiye'nin enerjiden doğan ekonomik ve toplumsal sorununu ta o dönemlerde çözmüş olacaktı.

İngiliz yönlendirmesindeki Şeyh Said ayaklanması Türk ve Kürt halkının zararına olmuş bir olaydır. Hiç de övünülecek ve Kürtçü çevrelerin yaptığı gibi idealize edilecek bir olay değildir.

Olay, ülkemizin yararına değil, zararına olmuştur. İngiliz emperyalizminin güdümünde gelişen ve yönlendirilen bir olaydır.

178. Bkz: Mumcu (1992), s: 65, 96, 151.
179. Toker (1992), s: 55.

8- Olayın Dinsel ve Ulusal Yanı

Zaza ve Kürt aşiretleri Şeyh Said'in çevresinde yer almış ve ayaklanmaya katılmışlardır. Şeyhler, olaya önderlik etmişlerdir. Mezhepleri Şafii'dir. Hanifi Kürtler de bu eylemlerin içerisinde yer alırlar.

Bölgede birinci planda Nakşibendilik, ikinci planda ise Kadiri ve Halveti, Halidi gibi tarikatlar egemendir. İlk iki tarikat kesimi olayın ana gövdesini oluştururlar.

Şeyh Said'in de Şafii mezhebinde ve Nakşibendi tarikatında olması ve bu tarikatın bölgede en büyük şeyhi durumunda bulunması olaya Şafii ve Nakşibendi bir nitelik kazandır. Bildirilerini ve fetvalarını, *"Nakşibendi Mehmet Sait Palevi"* imzasıyla yayınlamıştır. *"Emir-el- Mücahidin"* ve *"Nakşibendi"* gibi sanlar kullanmıştır.

"Kürt Teali Cemiyeti" ile bu olayı yürüten ve ilkin Erzurum'da kurulan ***"Kürt İstiklâl Cemiyeti"(Azadi)*** üyeleri tümüyle Şafii mezhebinde olan ve çoğunluğu Nakşi, bir bölümü de Kadiri tarikatından yer alan kimselerdir.

Kürtlerin bu dönem, iki lideri de Nakşibendilerden çıkmıştır. Seyyit Taha kolu; Seyyid Abdülkadir aracılığıyla *"Kürdistan Teali Cemiyeti"*ni, Şeyh Said'se; *"Kürt İstiklâl Cemiyeti"*ni yönetmektedirler.[180] Yani bu olayın dinsel, mezhepsel ve tarikatsal bir yanı vardır.

Şeyh Sait, *"din elden gitti"* sloganıyla ortaya çıkmıştır. İlkemiz; *"dindir, şeriattır, İslamiyeti geri getirmeliyiz"* diyordu. Cumhuriyet'e ve laikliğe karşı oluşlarını kalın çizgileriyle vurguluyor, *"hilafetsiz müslümanlık olmaz"* diyor,

180. Şeyh Said'in Nakşi oluşu ve Nakşilerin olayda temel olarak yer alışları için bkz: Reşat Hallı (1992), C: I, s: 120; Mumcu (1991), s: 59 v. d.; M. Nuri Dersimi - Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan Yay. Diyarbakır. 1992, 4. basım, s: 177; Göktaş (1991), C: I, s: 55; Aşan (1991), s: 36. Şeyh Said'in kullandığı dinsel sanlar için bkz: Olson (1992), s: 162; Bruinessen, s: 370.

halife düzeni isteniyordu. Vahdettin'in geri çağırılacağı söylenir. Ülkenin *"Ankara'daki dinsizlerden"* kurtarılacağı, herkesin yeniden *"dinine kavuşacağı"* savunulur. Şeriat ilkelerinin uygulanmaması durumunda, ayaklanmanın gerekliliğine inanılır. Laiklik, kesinlikle kabullenilmez. Ona göre, laiklik dinsizliktir.(181)

Kısaca; mezhep olarak Şafiiliği, tarikat olaraksa Nakşibendiliği temel alan, halifenin yönetiminde bir İslami krallık istenmektedir.

Şeyh Said Ayaklanması ile; Şafiilik siyasal Şafiilik, Kürtçülük siyasal Kürtçülük, Nakşibendilik ise siyasal Nakşibendilik'tir. Bu harekette siyasallaşmanın en belirgin örneği sergilenir. Bu dönem, bu dinsel ve ulusal akımlar ve bunları bağrında toplayan Şeyh Said olayı siyasal bir olaydır. Türkiye toplumu için oldukça zararlı bir mecrada yürümüş ve toplumu/ülkeyi yıpratmıştır. Toplum üzerindeki olumsuz etkilerinin doğurduğu izler halen yaşanılmaktadır.

Bu konuda yazanların hemen hemen hepsi olayın dinsel ve ulusal iki yanının olduğunu, ulusal yanın dinsel örtü altında kendini ortaya koyduğunu saptarlar.

İstiklâl Mahkemesi başkanı Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey'in saptamalarına dayanan Uğur Mumcu, ayaklanmanın *"İslami düzen"* istemiyle başladığını, sonunda *"Bağımsız Kürt İslam Devleti"* kurulmasının amaçlandığını yazar.(182)

Mete Tuncay, olayın daha çok; *"dinsel bir giysi altında ulusal bir başkaldırı olduğu"* kanısındadır. Ayaklanmayı, *"Bağımsız Kürdistan oluşturmaya"* yönelik bir hareket olarak görür.(183)

181. Şeyh Said'in bu alandaki açıklamaları için bkz: Toker (1998), s: 26, 51, 97, 113, 141, 149.
182. Bkz: Mumcu (1992), s: 161.
183. Tuncay (1981), s: 129.

Tarihçi Tonbee, yöre ve çevre kentlerdeki birçok *"sofu Türkler"*in katılmayışına dayanarak hareketin *"dinsel olmaktan çok, ulusal nitelik taşıdığını"* ileri sürer.(184)

Martin van Bruinessen'le ortak düşünen Robert Olson olayda dinsel ve ulusal motivasyonların iç içe geçtiğini, amaçlarının *"bağımsız bir Kürdistan"* kurmak olduğunu belirtirler.(185)

Kürt ulusal hareketinde tekkeler önemsenecek rol oynamış, harekete damgasını basmışlardır. Çünkü bir yerde tekkeler Kürt ulusçuluğunun işlendiği merkezlerdir.(186)

Kürtler üzerine antropolojik çalışmalar yapan Bruinessen'e göre; olay, *"dinsel kılıklı bir ulusal hareket"*tir. Amacı; *"İslamsal ilkelerin benimsendiği bağımsız bir Kürdistan"*dır. Olayda, Şeyh Said'in ağırlığı yadsınamaz. *"Onun daha çok ulusçu motivasyonla davrandığını ve dinsel söylemi bir araç olarak ulusal harekete hizmet amacıyla kullandığı"* söylenebilir. Nakşibendi şeyhleri harekette *"canalıcı bir rol"* oynamışlardır.

Olayda, halife-mürşit-mürid ilişkisinin önemli bir payı vardır. Ayaklanma ne tümüyle dinsel, ne de ulusaldır. Planlayıcıların ulusalcı güdülendirmeleri kuşkusuz önde gelen öğedir. Halifeliğin kaldırılışı bir *"tepkisel öğe"* olarak kullanılır.

Bir dindar olan Şeyh Said kendisi de halifeliğin kaldırılışına ve çağdaş-laik içerikli yasaların getirilmesine kin duymaktadır. Aynı zamanda içten bir ulusçudur. Hareket bir *"cihat"* olarak adlandırılmıştır. Vuruşmalarda Kur'an sayfaları süngülere takılarak din etkenini kullanma yoluna gidilmiş ve Muaviye'nin Hz. Ali'nin güçlerine karşı Sıffin Sava-

184. Alıntı için bkz: Tuncay (1992), s: 130.
185. Olson (1992), s: 230.
186. Olson (1992), s: 38 v. d.

şı'nda uyguladığı yöntemine başvurulmuştur.

Ayaklanmanın yaygınlaşmasında güçlü bir *"Türkiye ve yönetim karşıtlığı"* sergilenmiştir. Türk-Kürt ulusçuluğu hortlatılmış, Türk ulusçuluğuna karşı Kürtlerin *"geleneksel kızgınlığı"* zorlanarak öne çıkarılmaya çalışılmıştır. *"Kürdistan"*da en yaygın etkiye sahip Nakşibendi aileleri Muş-Bitlis arasındaki Nurşin'dekilerdir. Bunlar da, 1925'li yıllarda büyük bir üne sahiptirler. Bu etkinlik, bu olayda doyasıya kullanılmıştır. (187)

M. Kalman; ayaklanmanın *"şeriatçı bir Kürdistan"* için yapıldığını, *"ulusal ve dinsel yönlerin iç içe olduğu"*nu söyler.(188)

Şeyh Said olayı araştırmacılarından Aziz Aşan'sa olayı; alt ve üst yapılarıyla ele alır, ayaklanmadaki kitle ve önderlerini bir arada değerlendirerek şu belirlemeyi yapar. Ona göre;

"Ayaklanmada toplumsal yapı ile ilgili istekler daha geri plandadır. Bu durum ağalar ve şeyhler için olduğu kadar, köylüler için de böyledir. Bu ayaklanmayı, üst yapıda gerçekleştirilen laiklik ve Türkleştirme hareketlerine karşı, dinsel ve ulusal bir başkaldırış olarak değerlendirmek olasıdır. Ayaklanmaya katılan geniş kitleler için din davası ön plandayken, bu kitleleri arkasından sürükleyen önderler aynı zamanda yıllardan beri sürdürdükleri, ulusal bir davanın da savaşımını veriyorlardı." (189)

Şeyh Said ayaklanmasında, gerçekten dinsel motiflerle ulusal motifler iç içedir. Amaç olan ulusallık, yani bağımsız Kürdistan devletini kurma tasarısı dinsellikle örtülenmiştir. Şafii-Nakşi İslam temeline dayanan bir bağım-

187. Geniş değerlendirmeler için bkz: Bruinessen, s: 327 v. d., 367 v. d., 370 v. d.
188. M. Kalman - Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nüjen Yay. İst. 1995, s: 124.
189. Aşan (1991), s: 114.

sız Kürt devleti istenmektedir. Bunu gerçekleştirmek için ayaklanılmıştır.

Olaya tümüyle Şafii-Nakşilerin katılması, şeyhlerin olaya önderlik etmeleri, Şeyh Said'in kendisine dinsel-mezhepsel-tarikatsal yanını belirten sanlar alması, Cumhuriyet yönetimi ve laikliği kaldıracağını söylemesi, halifelik düzenini kuracağını belirtmesi, ülke dışına kaçmış bulunan eski padişah Vahdettin'in ayaklanmayı yönettiği izleniminin verilmesi, bildiri ve fetvalarında *"bağımsız bir İslam hükümeti"*nden söz etmesi, olayı *"bağımsız bir Kürdistan"*ı amaçlayan *"Kürt İstiklâl Cemiyeti"*nin düzenlemesi ve yürütmesi, ayaklanmanın gerçek niteliğini ortaya koyar.

Amaç; Türkiye Cumhuriyeti'nin dışında, bağımsız bir Kürt İslam devleti kurmaktır. Amaçlanan siyasal düzen halifesi, padişahı olan bir İslami krallıktır. Olay; ülke bütünlüğünü ve ulusal birliği parçalamaya yöneliktir. İkinci tehditsel yanı da, yeni kurulmaya çalışılan genç Cuhuriyet'edir. Atatürkçü laik Cumhuriyet düzeni bu hareketle tehlikeye girmiştir.

Ayaklanma, *"ilkel"* nitelenecek türdendir. Çağdaş gelişmelerin ve modern düzenlerin bilincinde değildir. Din ve mezhep bağnazlığına düşülmüştür. Bu nedenle *"gerici"*dir. Şeyhlerin, ağaların ve aşiret reislerinin önderliğinde yürütüldüğü için feodal bir harekettir.

9- Olayın Toplumsal-Sınıfsal Yanı

Şeyh Said olayı, feodal ve karşı devrimci bir harekettir. Aşiretseldir. Olayda, Cumhuriyet düzeninin geliştirdiği yeni toplumsal yapı karşısında aşiret düzenini koruma ve sürdürme gizli amacı yatar. Bu nedenle bölgenin aşiretleri

denler Sünni Zaza aşiretlerinin ayaklanmaya tümüyle katılımlarında rol oynamıştır.

Ayaklanma, merkezi alanlarda kitlesellik gösterir. Tümden katılım vardır. Bu alanların dışında ise; aşiretler arası ve devlet-aşiret arası bağlar katılımı belirler.[192]

Kentlerdeki küçük esnaf, işçi, kentlerin çevresindeki köylerde yaşayan ortakçılar, küçük mülk sahipleri, Ermeni ve Yahudi gibi bölge azınlıkları, ağaların topraklarında çalışan yoksul köylüler ayaklanmaya katılmamışlardır. Hareket, genellikle aşiret toplumuna ve şeyhlerin müridan kesimine dayanılarak yürütülmeye çalışılmıştır.

Ötede zaten, Diyarbakır köylüleri ne ayaklanmaya katılmalarını kolaylaştıracak *"ekonomik özgürlüğe"* ne de *"yeterli ölçüde güdü"*ye sahiptirler. Ayaklanma bir yerde onları sömürenlere de yönelik değildir. Bu nedenle, onları çokça ilgilendirmemektedir. Dahası, onları sömürenlerden kurtarmayı söyleyen Cumhuriyet yönetimine karşıdır. Ayaklanma döneminde kent oturanlarıyla, aşiretler arasında bağlantı pek kurulamamıştır.

Şeyh Said ayaklanmasının öncü kadrosu genellikle, kırsal kesim üst katmanlarına mensup ailelerden gelir. Bunlar aşiret reisleri, ağalar ve zenginlikle dinsel kisveyi bağrında toplayan ve ağalardan daha etkin olan Hanifi ve Şafii mezhebine bağlı olan Kadiri, Halidi, Halveti ve özellikle Nakşibendi tarikatının dinsel liderleri olan şeyhlerdir.

Önder ve yönetici kadro içerisinde; Şafii mezhebinin ve Nakşibendi tarikatının şeyhleri önplanda ve çoğunluktadır. Bunlar da tümüyle, köylük çevrelerin egemenleridir. Kent soyluları bu ayaklanmaya katılmaktan çekinirler. Etkinlik kuracak bir inisiyatif geliştiremezler. İnisiyatif; aşiret

192. Fırat (1970), s: 207 v. d.

reisi, ağa ve şeyh gibi kırsal feodal kesimin elinde kalır.

Doğunun kentlerinin genelinde, kentlerde yerleşik orta katmanlar Türklerden oluşmaktadır. Vasıfsız işlerse kırsal kesimden göçmüş Kürtler tarafından yürütülmektedir. Bunlar, örgütsüzdür ve *"lumpen proleterya"*yı oluşturmaktadırlar. Bu kesim ayaklanmaya büyük ilgi duymuştur. Çoğu, zaten Zaza ve Kürt aşiretlerindendirler.(193)

10- Ayaklanmanın Başarısız Oluşunun Nedeni

Şeyh Said ayaklanması, neden başarısız olmuştur?

Bu soru akla gelir. Ayaklanma, bir yerde aşiretseldir. Bu nedenle yöredeki birçok aşiret katılmamıştır. Sünni Zaza aşiretçiliği bağlamında kaldığı için, Kürt aşiretlerinin dahi tümü olaya kazandırılamamıştır.

"Aşırı Kürtçülük" güdüldüğü için, şeri İslamcı Türk çevreler de ilgi duymamışlardır. Kürt-Zaza-Türk çelişkisi yaşanmıştır. Mezhep ayrılığı temel alınmıştır. Sünni ve Şafii mezhep temel alındığından, Aleviler katılmamışlardır.

Bunda, Alevi aşiretlerine öteden beri Kürt aşiretlerinin yürüttüğü *"düşmanca tutum"*un rolü büyüktür. Son dönemki Hamidiye Alayları sırasında Alevi aşiretlerinin, Sünni Kürt aşiretlerinin kıyımına uğramaları, Alevilerin olaya katılmamalarının en büyük nedeni olur. Kimi küçük ölçekdeki çelişkiler de olayın başarısızlığa uğramasında rol oynar.

Önderliğin hayvancı köylülüğün, Nakşibendi tarikat çevrelerinin, Zazaların ve Zazaca konuşanların, halifeci-padişahçı ve şeri İslamcı çevrelerin elinde olması toprak sahibi köylülüğü, Zaza olmayan Kürt ve Türk çevreleri, Zazaca konuşmayanları, Şafii-Nakşibendi olmayanları, kentli-köy-

193. Geniş açıklamalar ve değerlendirmeler için bkz: Bruinessen, s: 327 v. d., 342 v. d., 366 v. d., 370 v. d.; Olson (1992), s: 232 v. d.

Ortaçağ anlayışında olamayacağı"nın[195] nedenlerini açıklar. Şöyle demektedir:

"...Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimin amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını tümden çağdaş ve bütün anlam ve biçimleriyle uygar bir toplum durumuna ulaştırmak...

Şimdiye değin ulusun kafasını paslandıran, uyuşturan düşünüşte bulunanlar olmuştur. Herhalde, düşünüşteki boş inançlar tümden kovulacaktır. Onlar çıkarılmadıkça, kafaya gerçek ışıkları ulaştırmak olanaksızdır.

Ölülerden yardım dilemek uygar bir toplum için utanç vericidir. Mevcut tarikatların amacı kendilerine bağlı olan kimseleri dünyasal ve manevi olan yaşamda mutluluğa ulaştırmaktan başka ne olabilir?

Bugün bilimin, tekniğin tüm kapsamıyla uygarlığın saçtığı ışıklar karşısında filan ya da falan şeyhin uyarılarıyla maddi veya manevi mutluluğu arayacak ölçüde ilkel insanların Türkiye uygar topluluğunda varlığını asla kabul etmiyorum.

(...)İyi bilinsin ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar ülkesi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat uygarlık tarikatıdır. Uygarlığın buyurduğunu ve istediğini yapmak insan olmak için yeterlidir." [196]

Tarikat ve tekkelerin kapatılması, şapka giyilmesini zorunlu gören hareketle birlikte yürütülmüştür. M. Kemal, şapkayı bir *"simge"* olarak görür ve toplumun devrimlere tepkisini anlama açısından bir ölçüt olarak ele alır.

Her gittiği yere şapkalı gider ve özellikle şapkasını elinde taşıyarak halkı alıştırmaya çalışır. *"Ortaçağ anlayı-*

195. M. K. Atatürk - Söylev (1966), C: II, s: 655.
196. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 214 v. d.

şıyla, ilkel uydurma söylentilerle ilerlemeye çalışan uluslar yok olmaya ya da hiç olmazsa alçalıp tutsak olmaya mahkumdurlar" (197) diyen ve bu aydınlanmacı anlayışı sergileyen Atatürk, devrimlerinin yerleşmesinde kararlılık gösterir.

Osmanlılar döneminde Türk toplumu savsanmış, eğitilmemiş, ulusal çıkarları ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma alanında bilinçlendirilmemiştir. Feodal üretim ilişkileri ve toplumsal yapı halkın gelişmesine ayakbağı olmuştur.

Ülke emperyalizmin egemenliğine sokulmuş, toplum ulusal değerlerinden uzaklaştırılmış, emperyalizmin çıkarlarına hizmet eder duruma getirilmiştir.

Giysilerin çağdaşlaştırılması ve şapka giyilmesinin istendiği günlerde halk ayaklanarak bu yenilikleri olumsuz karşılamıştır. Böylece halk, yaptığı şeyin feodalizme ve emperyalizme hizmet olduğunun bilincinde değildir.

Mustafa Kemal; 28 Ağustos 1925'de İnebolu ve 24 Ağustos 1925'de Kastamonu konuşmalarında getirilen bu yeniliklerin nedenini ve halkın tepkisinin ne ölçüde bilinçsizce olduğunu açıklar.

İnebolu konuşmasında şunları söyler:

"Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz. Yine onlara ve tüm ulusa anımsatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının özel giysileri olan cüppeyi ne zaman, ne için ve nasıl giydiler?" (198)

Kastamonu konuşmasında da şunları dile getirir:

"İşte içinde takke, üzerinde abani sarık, fes...Bunların hepsinin ayrı ayrı parası yabancılara gidiyor. Bunu söylemekteki amacım şudur: Biz, her alanda insan olmalıyız.

197. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 206-211 arası.
198. Bkz: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 211.

Bu anlamda din, *"bir sömürü aracı"* veya *"sömürüye karşı bir direniş silahı"* olarak belirmekte, *"başka türlü davranmak bilincinden ve seçeneğinden yoksun olan halkın değer verip bağlanacağı tek kurum"* olarak benimsenmektedir.(200)

Tarikat ve tekke gibi dinsel kurumların kırsal kesimde, köylük yörelerde, özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ve toplumsal yapıdaki değişiklikler nedeniyle kentlerin bu tür bölge ve yörelerin devamı konumunda olan kent varoşlarında yuvalanmalarının nedeni rastlantı değildir. Bunlar ülkenin doğrudan yapısından kaynaklanmaktadır. Güçlerini ise, tümüyle sosyo-ekonomik düzenin farklılaşmasından almışlardır.

Modern bir toplumdaki ikincil grupların yerini, modernleşmemiş Türkiye gibi toplumlarda dinsel kurumlar, tarikatlar, tekkeler ve şeyhler gibi *"güçler"* öne çıkarak almışlardır. Bu güç oluşumunun nedenini toplumbilimci (sosyolog) Dr. İsmail Beşikçi şöyle anlatır:

"Dini duygulara ve dine çok değer veren halk, Tanrı'yı ve gerçeği öğrenebilmek için, Kur'an'ı okuyup anlayacağı yerde, şeyhlere inanmış, onlara kayıtsız, koşulsuz teslim olarak, sözlerinden dışarı çıkmamaya başlamıştır. Öte yandan.

Dünya nimetlerinden yoksun ve cahil olan halk, umudunu öte dünyaya (ahirete) bağlamış ve öte dünyaya ulaşabilmek için şeyhe bir kat daha inanmıştır. Şeyhler de, halkın kendilerine olan inancıyla tarikatları zamanla dokunulmazlığı olan kurumlar durumuna getirmişlerdir.

Devlete karşı güveni olmayan veya devletten hiçbir yardım göremeyen halk, şeyhine ve tekkesinin dokunulmaz-

200. Kuramsal değerlendirme için bkz: Yücekök (1971), s: 82 v. d.; Baki Öz - "Tarikat ve Tekkelerin Kaldırılması", Teori Dergisi, Sayı: 91, s: 24, Ağustos 1997.

lığına sığınarak, güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Zenginler mallarını güvenlik altına almak için tekkeleri vakıf yapmışlar, halk da şeyhin müridi olmak suretiyle şeyhin ve tekkenin dokunulmazlığından yararlanarak devletin taşra örgütünün ve jandarmanın ezici etkilerinden korunmaya çalışmıştır." (201)

Doğallıkla bugün işin boyutu daha değişiktir. Tekkeler ve şeyhler siyasilerin de uğrak ve *"medet umma"* yeri olmuştur. Buraların birer siyasal yatırım yerleri olması; tarikat, tekke ve şeyhlerin değerini halkın gözünde daha yüceltmiş, meşrulaştırmış ve giderek bu tür kurumlar siyasal kampların merkezinde yer almışlardır. Doğallıkla bunların inançla bir bağı yoktur, hepsi siyasal özlüdürler. Yalnız, kendilerini dinle örtülemişlerdir.

Doğu Anadolu yaşamını, kültürünü çok iyi tanıyan ve araştıran toplumbilimci İsmail Beşikçi tarikatlar içerisinde Alevi-Bektaşiliğin farklılığını ve değişik bir çizgi izlediğini, halkla ilişkilerinin Sünni tarikatlarıyla benzeşmediğini saptar.

Ona göre; Bektaşi *"Çelebileri"* ve Babagan Kolu'nun *"Babaları"*na göre bile Aleviliğin *"Dedeleri"* toplumsal ilişkilerinden farklıdırlar. Dedeler *"dünyasal olan"* kimi *"olumlu fonksiyonları"* da benimsemişlerdir. Çelebi ve babalar dergâhlarda oturmalarına karşın, *"köysel bölgelerin din uluları"* olan dedeler, bölgelerindeki köyleri gezerek *"halkı aydınlatırlar"*.

Bu çalışmaları sırasında kimi *"toplumsal ve yönetsel görevleri"* de yerine getirirler. Köylüler arasındaki anlaşmazlıkların *"çözümü"*, suçluların *"cezalandırılma"*sı, dede-

201. Dr. İsmail Beşikçi - Doğu Anadolu'nun Düzeni, E Yay. İst. 1969, s: 179.

ren çok büyük zarara sokmuşlardır. Türkiye ordusunun Şeyh Said olayında bütün Kurtuluş Savaşı'ndakinden daha çok yitik verdiği, bu olayda asker yitiğinin 50 bini bulduğu, 60 milyon dolaylarında da parasal yitiğe uğranıldığı bilinmektedir.

Bu çevreler Türkiye halkına düşmanlık eden, yurdunu elinden almaya çalışan, milyonlarca insanın ölümüne yol açan emperyalist İngiltere'den yardım almaktan ve onlarla işbirliğine girmekten de kaçınmamışlardır.[203]

Bu dönemler Doğu'da çıkan Nasturi (12-28 Eylül 19-24), Raçkotan ve Raman (9-12 Ağustos 1925), Sason(1925-1927), I. Ağrı (16 Mayıs-17 Haziran 1926) ayaklanmalarının tümü Şafii ve Nakşibendi, Kadiri gibi katı Sünni çevrelerin ve tarikat kesimlerinin eylemleridir. Bu dönemki olaylardan, Şemdinli başkaldırısını da tümüyle Nakşi şeyhleri çıkarmış ve yürütmüşleridir.[204]

Ülkenin Doğu bölgesi tümüyle Nakşibendi tarikatı ve Nakşilik'ten türeyen alt-kolların etkisindedir. İslam'da türeyen Rüfai, Kadiri, Mevlevi ve Nakşibendi gibi tarikatlar özellikle ülkemizin Doğu bölgesinin Sünni kesimlerinde etkindirler. Diğerlerinin pek yaygınlık göstermemesine karşın, Nakşibendi tarikatı tek başına hemen hemen bütün Doğu Anadolu'yu etkisi altına almıştır.

Günümüze geliş sürecinde Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da farklılaşan tarikatların tümü Nakşibendiliğin kollarıdır. Bu tarikatların ve alt kollarının yayılma yollarının farklı olması ve birinin yayıldığı yerde ötekilerin pek görülmemesi *"etkinlik ve sömürü alanları"*nın paylaşılmış olmasının sonucudur. Bu nedenle, bu tarikatların

203. Bkz: Tuncay (1981), s: 136; Aybars (1982), s: 125 v. d.
204. Tuncay (1981), s: 127; Beşikçi (1969), s: 212.

yaygınlaşması tümüyle *"ekonomik sömürü"*nün yaygınlaşmasıyla paralellik gösterir.

Tarikatlar, medreseler yoluyla geleceğe hazırlanırlar. Bu medreselerin insan kaynağı özellikle *"yoksul köylü çocukları"*dır. Medreselerin parasal kaynağını; yörenin varlıklıları ile şeyhlerin *"himmeti"* yoluyla halktan toplanan paralar oluşturur.

Kuzey Irak, Kuzey Suriye, İran ile Türkiye'nin şeyhleriyle müritleri arasında, yani tarikat çevresi içerisinde gidiş-geliş, ziyaretler olur ve armağanlar sunulur. Bu ilişki, sınır boylarında kaçakçılık sayılacak ölçüde etkindir. Bu kaçakçılık olayları aile, akrabalık, aşiret, tarikat, mezhep ve siyaset ilişkilerince desteklenir. Şeyhlerin bu tür sömürüleri tam anlamıyla bir *"feodal sömürü"* biçimidir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da şeyhlik kimi kez aşiret başkanlığı gibi politik, kimi kez de toprak ağalığı gibi ekonomik kurumlarla bütünleşmiştir. Kimi kez de üçü bir kişide toplanmıştır.

Toprağa dayanan feodalite ile dine dayanan feodalitenin aynı ellerde toplanması, feodal yapıların parçalanmasında çok büyük zorluklar ortaya çıkarmıştır. Böylece; Doğu ve Güney bölgelerinde toprak ağalığına, yani aşiret sistemine dayanan feodaliteler olduğu gibi, dine dayanan teokratik feodaliteler de vardır.

Ülkemizin özellikle Doğu ve Güney bölgesindeki üretim biçimlerine feodal karakterini geniş ölçüde kazandıran bu kurumlar olmuşlardır.[205] Doğallıkla bu kurumlar da bölgedeki toplumsal-ekonomik yapının ürünleridir. Karşılıklı etkileşim ve birbirini varediş, bu tür bir toplumsal oluşumda ve yapılanışta kaçınılmazdır.

205. Bkz: Beşikçi (1969), s: 270 v. d.

Kendilerini Hz. Muhammed'in kabilesi olan Kureyş'e dayayarak *"seyyid"* olduklarını ileri süren kimi Sünni tarikat şeyhleri, İran'da, Kuzey Irak'ta ve Suriye'de oturup Türkiye'deki müritlerine sık sık gidip-gelmekte ve Türkiye'yle ilişkilerini sürdürmekteydiler.

Bunlar, bağlıları yoluyla bölge halkı üzerinde etkinlik kurmuş, Cumhuriyet kurulduktan sonra bölgedeki ayaklanmaların yaratılmasında rol oynamışlardır.(206)

Zaten Şeyh Said olayının çıkması bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu olay ve niteliği Atatürk'ü ve yönetimi tarikat ve tekkeleri kapama kararına götürür. Ne var ki, tarikat ve tekkeler kapatılırken herhangi bir ayrıma ve seçmeye gidilmez. Tümü, bir yasayla kapatılır.

"Şapka devrimi" bahane edilerek Nakşibendi tarikat çevreleri Anadolu'nun çeşitli yörelerinde eyleme geçerler. 1925 yılının Kasım başlarında Malatya'da olaylar çıkar ve Belediye Başkanı'nın çabalarıyla bastırılır.

14 Kasım'da Sivas'ta Hükümet'e hakaret edici bildiriler dağıtılır. 22 Kasım'da Kayseri'de, Mekkeli ve Şeyh Said gibi Şafii mezhebinden ve Nakşibendi tarikatından olduğunu söyleyen Ahmet Hamdi halkı ayaklandırmak ister.

Erzurum'da Gavur İmam adlı bir hoca ile Hacı Osman adlı kişiler halkı şapka giyilmesine karşı eyleme sürüklerler. Valinin evi basılarak *"Biz gavur memur istemeyiz!"* diye sloganlar atarlar. Şapka bahane edilerek 25 Kasım'da Rize'de, 26 Kasım'da Maraş'ta ve 4 Aralık'ta Giresun'da ayaklanırlar.

İstiklâl Mahkemesi'nde Ahmet Hamdi'nin halkı sarık sarındırmaya özendirdiği, Cumhuriyet yönetiminin Kuran'ı kaldıracağı, kadınların yüzlerini açacağı... biçiminde geri-

206. Beşikçi (1969), s: 203.

ciliğin ilkel yöntemlerini kullanarak, Cumhuriyet karşıtı propagandalar yaptığı, Nakşibendi tarikatının ileri gelenlerinden 1924'lerde ölen Şeyh Bedrettin'in oğlu ve kardeşiyle şüpheli görüşmeler yaptığı anlaşılmıştır.

Çalışma yapanların çoğu, Palulu Şeyh Sadettin'in halife ve müritleridir. Sivas dolaylarında çalışmalarıyla halkı kışkırtan Nakşibendi şeyhlerinden Kemahlı Hoca'nın ise, Şeyh Said kalıntılarından olduğu anlaşılmıştır.[207]

Bütün bunlara karşın, Alevi-Bektaşi cephesinden hiçbir olumsuz tepki yoktur. Yapılanlar uysallıkla benimsenmiştir. Dergâhlarının kapanması doğrultusundaki yasa, yönetmelik ve buyruklar tümüyle yerine getirilmiştir. Dahası, bu alanda öncülük edilmiştir.

Şapka giyilmesinin zorunlu tutulması üzerine tutucu-sağcı tarikat çevrelerinde boyutu ayaklanmaya varan yoğun tepkiler gelmiştir. Doğallıkla, tepki gösterenlerin başında özellikle Nakşibendi tarikatı bağlıları gelmektedir.

Bu alanda İstiklâl Mahkemeleri çalıştırılmıştır. 1925 Aralık ayında, 1926 Ocak ayı ve Şubat ayının ortalarına kadar açılan 216 davadan 808 kişi yargılanmış, bunlardan 54'ü idam edilmiştir. 1926'da M. Kemal'e suikast olayıyla ilişkinse çoğunluğu milletvekili olan 49 kişi yargılanmış, 15'i idam edilmiştir.

İstiklâl Mahkemeleri en yoğun çalışmayı Şeyh Said olayı üzerine göstermişlerdir. Çünkü, rejim ile ülke bütünlüğü tehlikeye girmiştir. Bu olaylar üzerine; Şark İstiklâl Mahkemesi'nin iki yıllık çalışması sonucunda 5010 kişi yargılanmış, bunlardan 2779'u berat etmiş, suçlu görülen-

207. Geniş açıklamalr için bkz: Aybars (1982), s: 303 v. d. İsmet Paşa 12 Aralık 1925'de TBMM'nde yaptığı "İç ve Dış Siyaset Hakkında"ki değerlendirmesinde Şapka olayı sonrası çıkan tepkilere yer verir. Nerelerde, kimlerin ayaklandıklarına değinir. Bkz: İnönü'nün Söylev ve Demeçleri (1919-1946), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay. İst. 1946, C: I, s: 140 v. d.

lerden 420'si idam edilmiştir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi ise, bu süre içerisinde 2436 kişiyi yargılamış, bunların 1343'ü berat etmiş, suçlu görülenlerden 240'ı idam edilmiştir. Asker kaçaklarına ilişkin cezalandırmalar bunun dışındadır.(208)

Doğu'da özellikle Şafiiler arasında Nakşibendiliğin Halidi kolu yaygındır. 1925'de Erzurum'da şapkaya karşı verilen tepkilerde, ***"İslam Teali Cemiyeti"*** ile ***"Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"***nin kurulmasında, 1930 Menemen olayında, 1 Şubat 1933'de Türkçe ezana karşı direnişte, 19-35 Siirt hereketinde, 1936'da İskilip'te Ahmet Kalaycı'nın ön ayak olduğu olayda, nihayet günümüze kadar ulaşan Ticanilik, Nurculuk ve Süleymancılık hareketlerinin hepsinde Nakşbendiliğin bu Halidi kolu önemli rol oynamıştır. Bu örnekler daha da uzatılabilir.(209)

Bunlar, Cumhuriyet yönetimini; rejimin geleceği ve ülkenin huzur ve güvenliği, bölünmezliği ve yasaların egemen kılınması için önlem almaya götürmüştür. 677 sayılı tekke ve tarikatları kapayan yasanın çıkması ve yaşama geçirilmesi de bu nedenle olmuştur.

208. Bilgi şu kaynaklar taranarak çıkarılmıştır. Bkz: Aybars (1982), C: II, s: 144-220 arası; Tuncay (1981), s: 152-171 arası.
209. Bkz: Abdülbaki Gölpınarlı - Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, Gerçek Yay. İst. 1969, s: 221; Şapolyo (1964), s: 152 v. d.

3- Tarikat ve Tekkelerin Kapatılmasına Gidiş Süreci

a- Tarikat ve Tekkelerin Kapatılmasının Kuramsal-Uygulamsal Ön hazırlıkları, Olayların Gelişmedeki Rolü ve Atatürk'ün Uyguladığı Usta Strateji

Şeyh Said ayaklanması, 1925'lerin Şubat'ında patlak verir. Yönetimi ve orduyu oldukça uğraştırır. Musul sorunun aleyhte bir sürece girmesine ve sonuçlanmasına yol açar.

Savaştan yeni çıkmış Türkiye, yeni bir felaketle karşı karşıyadır. Bu olay önlenemezse, feodal nitelikli olayların sonunun gelmeyeceği bilinmektedir. Ülke bütünlüğü ve ulus birliği tehlikeye girmiştir. O nedenle Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi, kesin ve kararlı bir tutum içerisine girer.

M. Kemal *"Yezid düzeni"* olarak nitelediği Emevilerden beri gelen halifeliği, Osmanlılar'da çekilmez düzeye ulaşan halife-padişahlık düzenini ve onun yan ve üst kuruluşlarını yıkmak ve yeni bir düzeni oturtmada kararlıdır.

"Yezidler zamanında yazdırılmış zorbalık yöntemiyle ilgili kuralları" (210) tümüyle kaldıracak, onların yerine çağdaş kurallar, ilkeler ve yasalar koyacaktır. Tüm ülküsü, ereği budur. Şeyh Said ve Şeyh Said olayı niteliğinde olayları yaratan düzenle uğraşması, tarikat ve tekkeleri kaldırmak istemesi işte bu nedenledir.

Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi, feodalizmi tasfiye etmeye kararlıdır. Feodal yapının birer ürünleri olan tarikat, tekke, türbe gibi kurumlar; ağalık, şeylik gibi bu kurumlara bağlı san ve yetkiler mutlaka kaldırılacaktır.

210. Bkz: M. K. Atatürk- Söylev (Nutuk)(1966), C: II, s: 524.

Ama, Şeyh Said olayı bu gelişmeyi hızlandırmıştır. Yönetimi, bir bakıma bu alanda kararlılığa ve köktenciliğe (radikalizme) çekmiştir. Bu nedenle Şeyh Said Ayaklanması bu tür tarihsel görevini tamamlamış, asli görevinden uzaklaşmış, dahası asli görevine ters konuma düşmüş, ülke ve ulusa zarar verici bir yola girmiş olan tarikat ve o temelden yükselen kurumların kaldırılması için bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu kurumlar, Şeyh Said olayında *"açık rolleri"* olduğu *"gerekçesi"*yle kapatılmışlardır.(211)

Şeyh Said olayı yönetimi ivedi, kesin, kararlı ve kalıcı önlemlere zorlar. Genelinde gericilik (irtica) olaylarına, özelinde Şeyh Said Ayaklanması'nda daha etkili önlemler alabilmek ve bu tür gelişmelerin önüne geçebilmek için dönemin başbakanı İsmet (İnönü) Paşa'nın başkanlığındaki Hükümet Meclis'e bir yasa tasarısı sunar. Tasarı, aynen yasalaşarak yürürlüğe girer.

Yasa; o dönem için devrimi koruma ve irtica yanlısı silahlı eylemleri önlemek için kaçınılmazdır. 4 Mart 1925 tarihinde yürürlüğe giren 785 nolu bu yasa ünlü ***"Takrir-i Sükun Kanunu"***dur.

Yasa ile; *"irtica (gerici ve siyasal şeriatçı eylemler) ve ayaklanmaya, ülkenin toplumsal düzenini, huzur ve güvenliğini bozmaya yönelik tüm örgütlenme, kışkırtma, özendirme (teşvik), kalkışmalar ve yayınları Hükümet cumhurbaşkanının onayı ile doğrudan ve yönetsel olarak önlemeye yetkili"* kılınır. Yasa, iki yıl sürelidir. Yasanın uygulanmasında Hükümet görevlendirilmiştir.(212)

211. Jaeschke (1972), s: 36; Kara (1990), s: 348, 442.
212. Yasanın metni ve açıklamalar için bkz: Erüreten (1999), s: 33 v. d. İki yıl için çıkarılan bu yasa toplumsal gereksinim nedeniyle 1927'de iki yıl daha uzatılmış, 1929 yılında kaldırılmıştır. Bkz: Akgün, s: 238.

M. Kemal *"Söylev/Nutuk"*de Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasını olağanüstü bir dönemde geçişle ilişkilendirerek şöyle değerlendirir:

"Biz, olağanüstü alınan önlemleri hiçbir biçimde hiçbir zaman yasanın üstüne çıkarmak için araç olarak kullanmadık. Tam aksine, ülkede huzur ve güvenliğin gerçekleşmesi için uyguladık.

Biz, o önlemleri ulusun, uygarlık ve toplumsal yücelmesinde yararlı kıldık. (...) Takriri Sükun Yasası'nın yürürlükte olduğu ve İstiklâl Mahkemeleri'nin eylemde bulunduğu süre içinde yapılan işleri gözönüne getirecek olursanız, Meclis'in ve ulusun güvenlik ve güvencesinin, tümüyle yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır.(...)

Biz, her araçtan yalnız ve ancak bir görüş açısından yararlanırız. O da, Türk ulusunu uygar dünyada, uygun bulunduğu düzeye getirmek, Türkiye Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temeller üzerinde, hergün daha çok güçlendirmek, bunun için de istibdat düşüncesini öldürmek..." (213)

Takriri Sükun Yasası ile bu olağanüstü dönemin yıkıcı eylemlerine engel olucu yasal çerçeve getirilmiştir.

31 Ağustos (1925) Çankırı konuşmasında Atatürk'ün tarikat ve tekkelere ilişkin sözleri daha kesinlik ve kararlılık gösterir. Tarikat ve tekkelerin kesin kaldırılacağını, çünkü toplumun bu *"köhnemiş"* ve *"zararlı konuma düşmüş"* kurumlara gereksinimi kalmadığını söyler. Sözü tekkelere getirerek; *"tekkeler kesinlikle kapatılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti her alanda doğru yolu gösterecek güce sahiptir. Hiçbirimiz tekkelerin yol göstermesine muhtaç değiliz. Biz uygarlıktan, bilimden, fenden güç alıyoruz"*, (214)

213. M. K. Atatürk - Söylev (Nutuk) (1966), C: II, s: 653 v. d.
214. Alıntı için bkz: Aybars (1982), s: 288; Goloğlu (1972), s: 159.

demektedir. Görüldüğü gibi; bu tür kurumların kaldırılması, Atatürk aydınlanmasının bir gereği ve sonucudur.

Atatürk; uygarlığın, ilerlemenin, gelişmenin, çağdaşlaşmanın önünde durulamayacağını, bu gelişmelerin doğal olduğunu, *"uygarlığın coşkun seli karşısında durmanın boşuna olduğunu"* belirtir.(215)

Devrimin esas amacı; Türkiye halkını tümüyle çağdaş ve uygar kılmaktır. Devrimin esası ve özü budur. Bu gerçeği görmeyenlerin *"tarumar edilmeleri zorunlu"*dur. Halkın kafasını *"paslandıran ve uyuşturan"* anlayış ortadan kaldırılacak, zihinler tümüyle *"hurafelerden"* arındırılacaktır. Çünkü, zihinler *"paslanmış hurafeler"*den ayıklanmadıkça belleklere *"gerçeklik nurları"* yerleştirilemez.(216)

M. Kemal, tarikat ve tekkelerin kaldırılması olayına bu çerçeveden bakar. Ona göre;

"Mevcut tarikatların ereği kendilerine bağlı olan kimseleri dünyasal ve manevi olan yaşamda mutluluğa eriştirmekten başka ne olabilir? Bugün bilimin, fennin, tüm kapsamıyla uygarlığın filan veya falan şeyhin iradesiyle dünyasal ve manevi mutluluğu arayacak kadar ilkel insanların Türkiye uygar toplumunda varlığını asla kabul edemiyorum.

(...) İyi bilinmelidir ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar ülkesi olamaz. En doğru, en gerçek yol, uygarlık yoludur. Uygarlığın buyurduğunu ve istediğini yapmak, insan olmak için yeterlidir." (217)

Atatürk tarikat ve tekkelerin kapatılmasını ve şapka giyilmesini halka anlatmak, aydınlatmak ve halkın tepkisini ölçmek için yurt gezisine çıkar.

215. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 212.
216. Atetürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 214.
217. Atetürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 215.

22 Eylül'de Mudanya'da, 8 Ekim'de Balıkesir'de, 10 Ekim'de Akhisar'da ve Manisa'da, 11 Ekim'de İzmir'de, 12 Ekim'de Kemalpaşa'da, 17-19 Ekim'de Konya'da ve 21 Ekim'de Afyon'da halka konuşur.[218]

30 Ağustos 1925 günü Kastamonu konuşmasında M. Kemal; *"mevcut tarikatların amacı kendilerine bağlı olan kimseleri dünyasal ve manevi olan yaşamda mutluluğa ulaştırmaktan başka ne olabilir?"* diye sorar. Bilimin, tekniğin ve uygarlığın olduğu günümüzde *"bir şeyhin aydınlatması"*ndan ve *"mürşitliği"*nden maddi ve manevi mutluluk arayacak kadar *"ilkel"* insanların Türkiye toplumunda olamayacağını belirtir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin *"şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar ülkesi"* olamayacağını, en gerçek ve en doğru yolun (tarikatın), *"uygarlık tarikatı"* olduğunu, uygarlığın gereğini yerine getirmenin *"insanlık için yeterli"* olacağını, tarikat çevrelerinin bu gerçekten hareket ederek tekkelerini kapayacaklarını, müritlerinin erginliğe ulaştıklarını, kendi başlarına yetebileceklerini kabullenerek onları serbest bırakacaklarını açıklar.

Ölülerden yardım ummanın uygar bir toplumdan beklenilemeyeceğini de[219] vurgulayarak, halkın türbe, yatır v. b. gibi yerlere manevi güvence duymasının gereksizliğini belirtir. Atatürk bu konudaki genel kanısını ***"Söylev"***inde şu sözleriyle açıkça dile getirir:

"Tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbe bekçiliği v. b. gibi bir takım sanların kaldırılması ve yasak edilmesi de Takrir-i Sükun Yasası yürür-

218. Bu konuşma metinleri için bkz: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 219-239 arası.; Goloğlu (1972), s: 159 v. d.
219. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C: II, s: 215.

lükte iken yapılmış işlerdir. Bunlarla ilgili yürütüm ve uygulamaların halkımızın boş inançlara bağlı ilkel bir topluluk olmadığını göstermesi bakımından, ne denli gerekli olduğunu çok iyi bilirsiniz.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyyidlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen, alın yazılarını ve canlarını falcıların, büyücülerin, üfürükçülerin, muskacıların ellerine bırakan insanlardan oluşmuş bir topluluğa, uygar bir ulus gözüyle bakılabilir mi?

Ulusumuzun gerçek niteliğini, yanlış bir yolda gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi adamların ve kurumların, yeni Türkiye Devleti'nde, Türkiye Cumhuriyeti'nde daha da çalışmalarına göz yumulmalı mıydı?" (220)

Halk, M. Kemal'in gezilerinde tarikat ve tekkeler türü feodal kurumların kapatılmasına ilişkin verdiği mesajları alır. Gönderdikleri tel yazılarla önderlerini bu alanda cesaretlendirir ve devrimlere bağlılıklarını bildirirler.

M. Kemal'in verdiği yanıtlara bakılırsa özellikle; Trabzon halkından, Türkocağı Başkanlığı'ndan, İstanbul Darülfünün Emirliği'nden, Ordu halkından, İstanbul Darülfünün Fen Fakültesi Başkanlığı'ndan, Balıkesir Müftülüğü'nden, İstanbul'da bulunan Tokat eski Rüfai şeyhinden, Beyşehir Doğanbey Bucağı Belediye Başkanlığı'ndan, Tokat Belediye Başkanlığı'ndan, Trabzon Cumhuriyet Halk Partisi'nden, Kastamonu esnafından ve daha birçok yer ve kurumdan tel yazılar gelerek M. Kemal ve Hükümet tutumlarından dolayı desteklenmiş ve özendirilmişlerdir.(221)

220. M. K. Atatürk - Söylev (1966), C: II, s: 655.
221. M. Kemal'in telyazılara verdiği cevapların metinleri için bkz: M. Kemal Atatürk - Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, TTK Yay. Ank. 1991, C: IV, s: 561-577 arası. Ayrıca bkz: Goloğlu (1972), s: 160.

b- Tarikat ve Tekkeleri Kaldıran Yasa Önerisinin Meclis Görüşmeleri

Konya milletvekili ve arkadaşları bir yasa önerisi hazırlayarak Komisyon raporu olarak Meclis Başkanlığı'na sunarlar. Gerekçenin anlatım biçiminde ***"Hiyanet-i Vataniye Kanunu"*** ile ***"Takrir-i Sükun Kanunu"***nun gerekçeleri arasında büyük bir yakınlık olduğu ortadadır. Gerekçede yasa önerisi için şunlar ileri sürülür:

"Tekke ve zaviye gibi İslam dininin zorunlu kılmadığı kuruluşların hak yolundan sapmışlar elinde, düşüncelerin karışımına ve siyasal amaçların desteklenmesine ne ölçüde elverişli olduklarını, mal ve canca birçok özverileri gerektiren son gericilik olayı açıkça anlattı; uyanıklık yarattı, vatan ve devletin esenliği ve huzuru için kuşkulananların dikkatini çekti.

Doğu İstiklâl Mahkemesi'nin bu nedenle kendi yargı çevresindeki tekkelerin ve zaviyelerin kapatılmasına karar verdiği bilinmektedir. Ankara İstiklâl Mahkemesi de tekkelerin ve zaviyelerin kapatılması gerektiğinde Hükümet'in dikkatini çekmiştir." (222)

26 Kasım'da yasa önerisini inceleyen Dahiliye Encümeni başkanlığı tekke ve zaviyeleri Türk ulusunun ilerlemesinin önünde engel görür. Bu kurumları suçsuz halkın *"belleğinde öldürücü hurafeler yaratan" "cehalet ve gericilik (irtica) merkezleri"* olarak niteler ve yasalaşmasını uygun görür.(223)

222. Yasa önerisinin tam metni için bkz: Arıburnu (1957), C: II, s: 187 v. d.; Goloğlu (1972), s: 161 v. d.; Hürkan, s: 13 v. d.
223. Encümen raporunun metni için bkz: Hürkan, s: 15 v. d.

"Bugün Cumhuriyet tarihine önemli bir yasa daha ekleniyor. Artık bundan sonra şeyh ve tekke adı kalmayacaktır. Bunu görmekle mutluyum. Tekkeler bugüne kadar en iğrenç toplumsal sahnelere yuva olmuş, ülkenin en bunalımlı zamanlarında uğursuz ve siyasal yıkım yapmışlar, roller oynamışlardır.

Bunlar padişahlara diyorlardı ki, biz senin bendeniziz. Senin için her şeyi yaparız. Senin kulunuz, sana hizmete adanmışız. Padişah onlara diyordu ki, evet siz Tanrı'nın saygın kullarısınız. Dolayısıyla her iki yan da diğerini memnun edecek cinayet işlemekte idiler. Tarih bunların en uğursuz cinayetlerini kaydeder.

Arkadaşlar! Bundan dolayı mutluyum. Lakin mutlu olduğum diğer bir yan vardır ki, o da düşünsel tutuculuk/ bağnazlık denilen bu yılanın tümüyle bugün paralanmış olmasıdır. O, önceden ne ise, bugün o değildir. Ve o uzun zaman daha özgürlük havası içinde yaşayacaktır." (224)

Bilindiği gibi tarikat ve tekkeler Hükümet Kararnamesi'yle kapatılmıştır. Konya milletvekili ve arkadaşlarının yasa önerisi Hükümet Kararnamesi'nin bir benzeridir. Sadece tekke binalarının okul olarak kullanılması yasa önerisinde yer almamıştır.

Yasa önerisi 15 Kasım 1925 gününden itibaren gerekli mercilere sunulmuş ve görüşmelere açılmıştır. Yeni önerinin yasalaşma süreci başlamıştır.

Adalet Komisyonu, yasa önerisinin birinci maddesine katılmaz. Tekke ve zaviyelerin, *"tasarruf ve mülkiyet haklarının sürmesi koşuluyla"* kapatılmaları önerilir.

Öneri sahibi Refik Bey; önerisini savunurken, bu kurumların *"ülke içinde fesat kaynağı"* ve *"hainane girişim-*

224. Rize milletvekili Ekrem Bey'in 677 sayılı yasa tasarısının 28 Kasım 1925 günü Meclis görüşmeleri sırasındaki konuşmasından. Bkz: Arıburnu (1957), C: I, s: 189.

lerin zemini" olduğunu belirtir. Rize milletvekili Ekrem Bey, tekkelerin *"iğrenç toplumsal yuvalar"* olduğunu vurgular. Urfa milletvekili Saffet Bey, Adalet Komisyonu'nun görüşüne katılarak *"tasarruf ve mülk hakları"*nın sürmesini ister. Buna karşılık milletvekilleri tepki göstererek; tekkelerin *"kalıcı olmayacağını", "kapatılmaları gerektiği"*ni ileri sürerler. Bu tepkiler sonucunda Saffet Bey'in değişiklik önerisi kabul görmez.

Ayrıca Meclis; Malatya milletvekili Reşit Bey'le Bozok (Yozgat) milletvekili Süleyman Sırrı Bey'in *"şeyhlerin tasarruf ve temellük hakları"*nı tümüyle yadsıyan önergelerini de benimsemez. Bu iki milletvekili; özellikle hiç ilgisi yok iken, Alevi-Bektaşi kurumlarını öne çıkararak hedef göstermeye çalışırlar.

Malatya milletvekili şeyhlerin kendilerinin tekke yapmadıklarını, bu tür yapıların halktan toplanan paralarla yapıldığını, o nedenle mülkiyet haklarının olamayacağını savunmuş, buna ek olarak *"dedelik ile şeyhliğin yasaklanması"*nı istemiştir.

Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey de *"Dedelik"* ile *"Şeyhlik"*in kaldırılması üzerinde durur. Süleyman Sırrı Bey de ise, 1826 Yeniçeri ve Bektaşi kırımcı kadroların ve bürokratların havası görülür. O, Hacıbektaş'taki dergâhı (Pirevi'ni) *"mezelletgâh"*, babaları ise Arnavutluk'tan gelmiş *"cani adamlar"* olarak niteler. Bunların halktan *"oluk gibi akan paralar"*la tarla, değirmen gibi mülkiyet edindiklerini, bunları tapuladıklarını belirtir ve bu mülkiyetlere el konulmasını istemiştir. Bu ikisinin özellikle hedefi Alevi-Bektaşi kurumlarıdır. Fırsattan yararlanarak, bu kurumları yoketmenin yollarını aramışlardır.

Kütahya milletvekili; *"büyücülerin", "falcıların"* ve

"üfürükçülerin" de izlenerek cezalandırılmasını ister. Antalya milletvekili Rasih Bey, tarikat ve tekkelerin kaldırılmasını; ülkeyi *"uyuşukluktan", "bilim ve emek düşmanlığı"*ndan kurtarma operasyonu olarak değerlendirir.

Bu kurumların yalnız Türkiye'yi değil, tüm İslam dünyasını *"uyuşukluğa"* ve *"çöküşe"* doğru götürdüğünü ve *"cahilliğe yönelttiği"*ni söyler. Bu tarikatlarla Budacılık ve Brahmancılık arasında bağ kurarak, *"tasavvuf adıyla Müslümanların başına çöken bela"*nın bu dinlerden kaynaklandığına dikkatleri çeker. Bu tarikat ve tekkelerin *"uyuşukluk", "çöküş" ve cahillik"* gibi olumsuz etkileri bu dinlerden aldıklarını söyler.[225]

c- Tarikat ve Tekkelerin Kapatılma Eylemi

Şeyh Said Ayaklanması'nda iki kurum etkin olmuş ve sonunda bu olayda rolleri nedeniyle sorumlu tutulmuştur. Bunlardan biri *"kültür"*, diğeri ise *"siyasi"*dir. Kültür kurumu olarak tarikat ve tekkeler, siyasal olaraksa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu olayda etkileyici ve yönlendirici olmuşlar, sonunda da bağıntıları nedeniyle sorumlu tutulmuşlardır.

Olaydan dört ay sonra TPCF, sekiz ay sonra da tarikat, tekke ve türbeler kapatılmıştır. Bakanlar Kurulu, 3 Haziran 1925'de *"vatandaşların aldatılmaktan ve kışkırtılmaktan korunması"* gerekçesiyle ve Takrir-i Sükun Yasası gereğince TPCF'nin bütün merkez ve şube örgütlerinin kapatılmasına karar verir ve kararını 4 Haziran gecesi yayınlayarak yürürlüğe sokar. Bilindiği gibi, 30 Kasım 1925'de çıkardığı

225. 16 Kasım 1925 günü yapılan Meclis görüşmelerinin tutanakları için bkz: Tutanak Dergisi, C: XIX (16. XI. 1925); Zabıt Ceridesi, C: XIX, s: 313-330 arası. Ayrıca bkz: İlsever (1997), s: 71-76 arası; Kara (1990), s: 329-332 arası.

yasayla da tüm tarikat, tekke ve türbeleri kapar.(226)

Yasa, Atatürk'ün Kastamonu söylevinde değindiği gerekçeler ve mantık çerçevesinde kabul edilir. Zaten, Şeyh Said ayaklanmacılarını ölümle cezalandıran Şark İstiklâl Mahkemesi 29 Haziran 1925'de Doğu ve Güneydoğu'da tüm derviş tekkelerini kapamıştır.

Atatürk de; yurt gezisine çıkarak, tarikat ve tekkelerin kapatılmasının gereğini anlatır. Tek yolun; bilim, teknik ve akıl olduğunu vurgular. Bunlar, Atatürk'ün aydınlanma anlayışının birer parçalarıdır.

Tarikat ve tekkeleri kaldıran ve kimi insanların faaliyetini yasaklayan 677 sayılı yasa 30 Kasım Meclis'ten geçerek kabul edilir. 13 Aralık yürürlüğe girer. Tarikat ve tekkeler, eski *"Meşihat"*tan gelme bürokratik gelenekle Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olduğundan; Diyanet, gerekçesi ile birlikte altı maddelik bir kararnameyi kendi örgütüne göndererek, tarikat ve tekkelerin kaldırıldığını duyurur.(227) Böylece tarikat ve tekkeler bütün yurtta kaldırılmış ve yasaklanmış olur.

M. Kemal bu gezilerden döndükten sonra ilk olarak bir Hükümet Kararnamesi yayınlar. 2 Eylül 1925 tarihli bu kararname ile tekke ve zavilerin kapatılması karar altına alınır. Ancak, ceza yaptırımı olan bir yasanın çıkması en doğrusudur. Zaten Doğu ayaklanması nedeniyle, Doğu'da kurulan İstiklâl Mahkemesi kendi bölgesinde tekke ve zaviyeleri kapamıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi de bu konuda Hükümete başvurmuş, sonunda o da kapama ve yasaklama çalışmalarına başlamıştır.(228)

226. Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz: Kara (1990), s: 348 v. d., 353 v. d.
227. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın örgütüne gönderdiği kararnamenin metni için bkz: Kara (1990), s: 442 v. d.
228. Erüreten (1999), s: 67.

Tarikat ve tekkelere ilişkin çoktan beri Türk toplumunun bir kanısı oluşmuştur. *"Yenikapı Mevlevihanesi"* kitabının yazarı Ziya Bey bu kurumları, artık topluma bir şey vermeyen *"ölü bir geçmiş"* olarak değerlendirir. Tasavvufla ilgili kitabı olan Hasan Lütfü Şuşud'sa tarikatları ve eylemlerini, *"gerçekleri bulamayanlar, merasimi din edindiler"* yargısını dile getirir.[229]

Önce Diyarbakır'da sonra Elazığ'da çalışmalarını yürüten Doğu İstiklâl Mahkemesi şeyhlerin, müritlerin *"din ve tarikat ticareti ile geçinenlerin"* oynadıkları olumsuzlukları göz önüne alarak kendi bölgesindeki tekke ve zaviyeleri kapatır. Ankara İstiklâl Mahkemesi de kendi bölgesi için aynı zorunluluğu duyar. Bu alanda Hükümet'e öneri götürür.

Tarikat, tekke ve zaviyelerin kapatılması olayı basit, önemsenmeyecek bir karar ve yasa işi değildir. Bu durum, kökleri yüzyıllar öncesine giden doğululuk ve feodalizme karşı, kararlı ve devrimci bir çıkışı gerektirmiştir ki, Atatürk devrimi de bunu yapmaya çalışmıştır.

Yakınçağ tarihimizde tekke ve zaviyeler tarihteki fonksiyonlarından oldukça uzaklaşmışlardır. Aydınlanmacı, eğitimci, üretimci ve paylaşımcı niteliklerinden uzaklaşmışlardır.

Tekke ve zaviyelerin kaldırılmasına gidiş sürecinde tekke ve tarikat kuruluşları *"artık bozulmuş"*lardır. Bu durum; eski devindirici, geliştirici, gücünü yitirmiştir. Bu kurumlar, artık çürümüş örgütlerdir. Ulusallıklarını yitirmiş, Kurtuluş Savaşı yıllarında görüldüğü gibi, Sünni gruptan olanları bağımsızlığın karşısına çıkmış ve emperyalizmin

229. Bkz: Şevket Süreyya Aydemir - Tek Adam, Remzi Kitabevi Yay. İst. 1969, 4. basım, C: III, s: 227-233 arası.

dümen suyuna girmişlerdir. Onları birer, *"İrfan-ı Muhammediye Ocağı"* olarak gören Mustafa Kemal ve hareketinin karşısında yer almışlardır.

Şark İstiklâl Mahkemesi, Şeyh Said'i yargılarken tarikat ve tekkelerin *"fitne ve fesat ocağı"*na dönüşmüş olduğunu, asli amaçlarından sapmış oldukları için birer *"siyasal dernek"* niteliği aldıkları ve bu nedenle *"ruhsuz cemiyet"* durumuna dönüştüklerini saptar.(230)

Tarikat ve tekkelerin kapatılmasıyla ilgili yasa tasarısını Konya milletvekili Refik (Koraltan) Bey ile arkadaşları hazırlayarak Meclis'e sunmuşlardır. Gerekçelerinde, devletin temel anlayışıyla tekkeler arasında büyük bir çelişkinin varolduğu, çağdaş bir devlet olma yolunda ilerleyen Türkiye Cumhuriyet'inin bu tip ortaçağvari olay ve kurumlara dayanamayacağını belirtirler.

Refik Bey, Meclis'teki konuşmasında tarikat ve tekkelerin birer *"fesat kaynağı"* olduklarını, zaman zaman ülkeye ve ulusa zarar verebilecek *"hainliklere ve fesatlıklara"* ortam hazırladıklarını belirtir.

Rize milletvekili Ekrem Bey, bu yasanın Cumhuriyet tarihine önemli bir katkı olduğunu, çünkü tekkelerin şimdiye kadar *"en iğrenç toplumsal olaylara yuvalık ettiklerini, ülkenin en bunalımlı zamanlarında uğursuz ve siyasi yıkıcılık yapmış olduklarını"* savunur.(231)

Meclis'te yoğun görüşmelerden sonra tarikat ve tekkeleri kaldıran 677 sayılı yasa 30 Kasım 1925'de Meclis'ten geçerek kabul edilir. 13 Aralık 1925 tarih ve 243 sayılı ***"Resmi Gazete"***den yayınlanarak yürürlüğe girer.

230. Tuncay (1981), s: 151.
231. Meclis görüşmelerinin tutanakları için bkz: Zabıt Ceridleri, C: XIX, s: 313-330 arası. Ayrca bkz: Goloğlu (1972), s: 159-162 arası; Kara (1990), s: 329 v. d.

"Tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılmasına ve türbedarlıklar ile birtakım sanların önlenmesi ve kaldırılmasına ilişkin yasa" şudur:

"Madde: 1 - Türkiye Cumhuriyeti içinde, gerek vakıf yoluyla gerek mülk olarak (mal sahibi olarak) şeyhin yönetimi altında gerekse başka biçimlerde kurulmuş bulunan tüm tekke ve zaviyeler; sahiplerinin, diğer biçimlerde haklarını kullanarak sahiplenmeleri sürmek üzere bütünü kapatılmıştır.

Bunlardan, yasal düzenlemelere uygun olarak, cami veya mescit biçiminde kullanılanların faaliyeti sürer.

Bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, naiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve bilinmevenden haber verme ve isteğine kavuşturmak amacı ile nushacılık gibi ünvan ve sıfatların kullanılması ile, bu ünvan ve sıfatlara ait hizmet görmek veya kıyafeti giymek yasaktır.

Türkiye Cumhuriyeti içinde, sultanlara ait ya da bir tarikata veyahut çıkar sağlamaya yönelik olanlarla tüm diğer türbeler kapatılmış, türbedarlıklar kaldırılmıştır.

Kapatılmış olan tekke ve zaviyeler ya da türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden kuranlar veya tarikat ayini yapmak için geçici bile olsa, yer verenler ve yukarıdaki ünvanları taşıyanlar ya da bunlarla ilgili hizmetleri yapanlar veyahut kıyafetleri giyenler, üç aydan az olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere para cezası ile cezalandırılırlar.

Madde: 2 - Bu yasa yayımı tarihinden geçerlidir.

Madde: 3 - Bu yasanın yürütülmesine Bakanlar Kurulu yetkilidir.[232]

677 sayılı yasa çıktıktan sonra, yaşama geçirilmesiyle en yakın iki kuruluş olan Milli Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı görevlendirilir. Bu iki kuruluş, hazırladıkları genelgelerle kendilerine bağlı olan kuruluşları uyarır ve yasanın uygulanmasına önayak olurlar. Hatta bu görevlerini daha yasa tasarısı yasalaşmadan önce, İstiklâl Mahkemeleri'nin tutumları göz önüne alınarak yapmaya başlamışlardır.

Örnek olması açısından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlayıp kuruluşlarına ve örgütüne gönderdiği 2413 numaralı genelgenin metninin dilini anlaşılır kılarak veriyoruz:[233]

"Bakanlar Kurulu Kararı,

Bakanlar Kurulu 3 Eylül 1925 tarihinde Cumhurbaşkanı'nın başkanlığı altında toplantı yaptı. Vatana mal ve canca birçok fedakârlıklar yüklemiş olan büyük gericilik olayı (Şeyh Said Olayı) üzerine Şark İstiklâl Mahkemesi'nin kapsam alanı içindeki tekke ve zaviyelerin kaldırılması gereğine ilişkin hükümetin dikkatini çekmiştir.

232. Yasa metni için bkz: Arıburnu (1957), C: I, s: 187; Erüreten (1999), s: 64 v. d.; Kara (1990), s: 336 v. d.
Yasada, sonraki yıllar şu ek düzenlemeler yapılmıştır. Bkz: Ek Madde: (Yasa No: 5438/1, Kabul Tarihi: 10. 6. 1949).
Şeyhlik, babalık ve halifelik gibi, mensupları arasında baş durumda bulunanlar altı aydan az olmamak üzere hapis ve 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasından başka, bir yıldan aşağı olamamak üzere sürgün cezası ile cezalandırılırlar. (Sürgün cezası 13. 7. 1975 tarih ve 647 sayılı Cezaların İnfası Hakkındaki Yasa'nın geçici 8. maddesi ile kaldırılmıştır.)
(Ek: 10. 6. 1950 - 5566/1 maddesi.; Değişiklik: 7. 2. 1990- 3612/5 maddesi. Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlardan büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığı'nca genele (kamuya) açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler atanır.)
233. Genelgenin metni için bkz: Kara (1990), s: 442 v. d.

Gerek bu kararname gerek hükümetçe edinilen görüş ve gözlemler sonucu bir kanaat oluşmuştur. Öncelikle tekkeler, tarikatlar ve zaviyeler bağlılarının içinde pek çok suçsuz vatandaşlar bulunduğuna kuşku olmamakla birlikte kötü niyetli kimselerin bu kurumlar yoluyla masum kimseleri kullanmaya olanak buldukları ve gizli olarak içten toplantı ve itikat adına gizli, siyasi amaçlar izledikleri ve sürekli izleyebilecekleri ve dolayısıyla Anayasa'nın ilgili hükmünü çiğnedikleri anlaşılmıştır.

İkinci olarak ülkenin her yanında ulema giysisini kendiliğinden giyebilen kişilerin kamuoyunu temsil, özendirme ve amaçları doğrultusunda yönlendirme biçiminde yetki kullandıkları ve böyle bir tutum içine girdikleri görülmüş.

Üçüncü olarak vatandaşların kıyafet ve giyiniş biçimi gibi özellikle toplumsal ve uygarlık giyim biçiminden olup, vicdansal itikatla özünde ilişkisi olmayan sorunlar üzerinde kamuoyunun ikileme ve çelişkiye sürüklendiği anlaşılmıştır.

Bu soruna ilişkin Türkiye Cumhuriyeti içerisinde aşağıdaki kararnamelere göre uyulması gerekmiştir.

Tekke ve Zaviyeler Hakkında Kararname

Md. 1 - Türkiye Cumhuriyeti içerisinde gerek vakıf yoluyla yapılmış ve gerek şeyhin mülkü olarak tapu ve temlikinde bulunmuş olan bütün tekke ve zaviyeler ayrıcalıksız tümüyle kapatılmıştır. Ancak zamanıyla cami ve mescit olarak yapılmışken sonradan meşihatın isteğiyle hem cami hem tekke olarak kullanılanlar, yalnız mescit ve cami olarak kullanılacaklardır.

Md. 2 - Türkiye Cumhuriyeti içerisinde hiçbir tarikat, bunlara bağlı hiçbir şeyh, derviş ve mürid yoktur. Bu kesimlere ait özel giysiler ve sanlar kaldırılmış ve yasaklanmıştır.

Md. 3 - Kapatılan tekke ve zaviyelerin vakfiyelerinde şeyhin oturmasına ayrılmış ayrıca yerler varsa, bunlarda önceden şeyh olanlar yaşadıkları süre boyunca oturabileceklerdir. Şeyhin çocuğu vakfiyeden ise, bugün kendisine ait görevi yaşadığı sürece kendisine verileceğinden, evlatlık vakıftaki hakları da edinilmiş haklar gereği kendisine kalacaktır.

Md. 4 - Bu biçimde kapatılmış yapılardan okul olmaya elverişli olanlar, okul olarak kullanılacak ve elverişli olmayanların 1 Haziran 1911 tarihli yasa hükmü uyarınca Vakıflar Genel Müdürlüğü nakit olarak değiştirerek, toplanan para ile köylerden başlayarak gereken yerlere okullar yapılacaktır.

Md.5 - Geşmiş sultanların türbeleri kapatılmıştır. Bir çıkar için aracı olarak veya bir tekke ve tarikata dayanak olmak üzere kullanılan türbeler dahi kapatılmıştır. Bütün türbelerden değerli olanların korunma ve sürdürülme işi Milli Eğitim Bakanlığı'na aittir.

Md. 6 - Türbedarlık kaldırılmıştır. Bugün türbedarlık hakkına sahip bulunanların ayrılmış haklarının ödenmesi sürdürülecektir. Şu kadar var ki, bu türbedarlıklarla cami ve mescitlerde ayrılacak imamet, müezzin, kayyım gibi görevlere Diyanet İşleri Başkanlığı'nca öncelikle atanacaklardır. Ve atamaları anında türbedarlığa ait ödeneği kesilecektir".

Atatürk'ün 1924'den itibaren başlattığı laikleşme/laikleştirme çalışmaları genellikle dervişlere, yani tarikat-tekke

çevrelerine değil, ulemaya yöneliktir. Böyle olmasına karşın, laikleşme çalışmalarına karşı tepki ulemadan değil, popülist derviş kuruluşlarından, yani tarikat-tekke çevresinden gelmiştir.

Bu, dervişlerin bağımsızlığa ve rahat harekete alışkın oluşlarından, devlet yönetiminden bağımsız olmalarından ve halk tarafından desteklenmelerinden kaynaklanmaktadır.

Bu nitelikleri, onların direncini arttırmıştır. Çünkü, tarihleri boyunca hiçbir zaman disipline edilememiş, oldukça özerk hareket etmişlerdir. Özellikle ülkenin doğusunda, şeyhlik soyları türemiştir. Bu derviş soyları ve tarikat çevreleri kimi ayrılıkçı ulusal bölge hareketlerinin de kaynağını oluşturmuşlardır.

Ulema ise, devletle uzlaşma becerisini Osmanlı tarihi boyu yaşayarak kazanmıştır. Yasa; bunların tümünü kapsayarak, hepsinin çalışmalarına son vermiştir. Prof. B. Lewis, durumu şöyle değerlendirir:

"1924'ün büyük laikleştirici reformları dervişlere karşı değil, ulemaya karşı yönelmişti. Fakat laikliğe karşı en tehlikeli direncin ulemadan değil, dervişlerden geleceği çok geçmeden açık hale geldi.

Uzun süreden beri devlet otoritesi kullanmaya alışmış olan ulema, ona karşı gelmeye yetkin değildi. Dervişler ise, bağımsızlığa ve muhalefete alışkındılar. Hâlâ halk katmanlarının güven ve bağlılığından yararlanıyorlardı ve ulemadan farklı olarak, istilacıyla işbirliği lekesini taşımıyorlardı. Kimi bölgelerde, özellikle Kürt illerinde, bölgeciliğin temsilcileri olarak ortadan kalkan derebeylerin ve özerk prenslerin yerlerine geçen gerçek şeyhlik sülaleleri türemişti.

1925 ayaklanması, bir Kürt milliyetçi ve ayrılıkçı hareketi olarak tanımlanmıştır. Fakat liderinin şeyh olması ve açıklanan erekleri karşısında, onun laiklik reformlarına karşı bir dinsel tepki olduğu biçiminde hükümet tanımlamasını kabul etmek, akla aykırı görünmez. Herhalde bu iki niteliği ayırdetmek güçtür.

29 Haziran 1925'de Diyarbakır'daki 'İstiklâl Mahkemesi',ayaklanmanın liderlerine ölüm cezası verdi. Aynı mahkeme kararı, Kürdistan'da bütün derviş tekkelerinin kapatılmasını emretti." (234)

4- Alevi-Bektaşi İnanç Kurumlarının Yasaklama Kapsamına Sokulması ve Alevi-Bektaşi Toplumunun Bu Durumu Kabullenişi

1925'lerde tarikat ve tekkelerin kapatılması aşamasında hükümetin önünde iki tür ve iki ayrı konumda tarikat ve bunların mekânları olan tekkeler vardır.

Birincisi; Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'ne karşı her türlü çevre ve güçlerle bağlaşıklık kurmuş, siyasal İslami nitelik kazanmış, Sünni İslamlığın şeriatçı kanadını oluşturan, tutucu, bağnaz, gerici nitelik taşıyan Nakşibendi, Kadiri ve Halidi gibi Sünni tarikatlar ve bunların halk içerisinde etkinlik merkezleri olan tekkeler.

İkincisi ise; Yeni Osmanlılar döneminden beri ülkenin asker-sivil bürokrasisine yükselmiş, bilim, düşünce ve sanat alanında yer edinmiş, toplumun ilerleme ve çağdaşlaşmasında lokomotif olmuş, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda ulusal önder M. Kemal'in yolgöstericiliğinde ülkenin kurtuluşu için kenetlenmiş, bağımsızlık hareketinin temel gücü-

234. Bkz: Lewis (1984), s: 405 v. d. Ayrıca bkz: Öztemiz (1997), s: 27.

nü oluşturmuş, Osmanlı'nın son yüzyılının aydınlanmacı birikimiyle Cumhuriyet'in kadrolarını oluşturmuş, çağdaşlaşma ve kalkınma atılımında Cumhuriyet yönetiminin yanında yer almış, devrimin ilke ve yasalarına uyum göstermiş, benimsemiş ve savunucusu olmuş Alevilik zemininindeki Bektaşilik ile ılımlı Sünnilik zemindeki Mevlevilik tarikatı ve bunların diğerlerine göre sınırlı yerlerde kurulan dergâhları...

Tarikat ve tekkeler kapatılırken, bu durumun göz önüne alınması doğaldır. Dahası, 1925'de tarikat ve tekkeleri kapama operasyonu tümüyle Cumhuriyet'e ve devrimlerine karşı tutum ve eylem içerisinde olan şeriatçı-Sünni nitelikli birinci gruba karşıdır. Bu kesim hedeflenmiştir. Ama ne yazık ki, bu tür çevrelerin devlet içindeki eskiden beri gelen kökleşmiş bir yerleşikliğin verdiği ustaca çıkışlarıyla olayın kısa zamanda seyri değişmiştir.

677 sayılı yasanın tasarısı Meclis'te görüşülürken, Bektaşilik ve kurumları suçlu gösterilerek öne çıkarılmış ve hedef haline getirilmiştir. Meclis üyesi milletvekillerden Reşit Bey'le Tunalı Hilmi Bey'in *"Dedelik kurumu"*nu objektif altına yatırarak, kapatılmalarını istemeleri, Süleyman Sırrı Bey'in Hacıbektaş merkez dergâhı olan Pirevi'ni *"mezbelehane"* olarak değerlendirmesi, buradaki Arnavut Bektaşi dervişlerini *"cani"* olarak nitelemesi hep bu amaç için çırpınışlardır.

Oysa, Hacı Bektaş dergâhının postnişini Salih Niyazi Baba ile Çelebiler Kolu'nun piri Cemalettin Efendi'ler Kuvayi Milliye önderi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile ülkenin kurtuluşu için ilişkiye geçmiş, yazışmış, Milli Mücadele süresi boyunca M. Kemal'in sağ kolu olmuş, Meclis çalışmalarında yanında yer alarak desteklemiş, Alevi-Bektaşi

kesiminin tümünü ulusal bağımsızlık hareketine çekmişlerdir.

Alevi-Bektaşiler bağımsızlık hareketi ve Cumhuriyet'e karşı hiçbir harekette yer almamışlardır. Dahası, bu tür hareketler Alevi-Bektaşilerin yardım ve desteğiyle kırılmış, etkisiz duruma getirilmiştir. Bu kesim, Cumhuriyet'in de en firesiz destekçileri olmuşlardır.

Ne yazık ki, şimdiyse ulusal bağımsızlık ve Cumhuriyet düşmanlarıyla aynı kefeye konularak değerlendirilmektedirler. Bu tür siyasi ve bürokratların *"el çabukluğu"* ve *"siyasal manevraları"* ile kısa zamanda Bektaşi çevreler de işe ortak edilmiş, dahası suç odağına yerleştirilmişlerdir.

Yasa metnine kimi tekkelerin mescit ve camiye dönüştürülmesinin konulması, camiyi biricik tapınım yeri olarak alan Sünni İslamlığı güçlendirmeyi esas alan bir anlayış geliştirilmiştir. Yasa metninde Alevi-Bektaşilerin tapınım (ibadet) yeri olan *"Cemevi"*ne bir açıklık kazandırılmamıştır. Hatta, böyle bir tapınım yeri (ibadethane) olduğu akla bile getirilmemiştir. Aynı kapalılık, diğer dinler için de uygulanmıştır.

Ötede, *"cemevi"*nin yasaklandığına ilişkin hiçbir ibare de yoktur. Böyle olmasına karşın başta Hacıbektaş merkez dergâhı olan *"Pirevi"* ve İstanbul'daki Bektaşi dergâhlarının tümü kapatılmış, Cemevleri Cumhuriyet bürokrasisinin gözünde yasaklı olarak görülmüş, açılmasına ve faaliyetine yakın yıllara kadar izin verilmemiştir.

Oysa, Bektaşi dergâhı/tekkesi olarak nitelenen yerler aynı zamanda birer *"Cemevi"*dir. Cemevlerini de yasa kapamaz ve faaliyetlerini yasaklamaz. Yasada buna ilişkin açık bir hüküm yoktur. Ama bu tür kurumlar Sünni bürokrasinin kurnazca ve ustaca manevrasıyla, tarih boyu geliştirdikleri

yöntemlerle, genel değerlendirmenin içine sokularak kapatılmış ve yasaklanmıştır.

Cumhuriyet ve kurumlarına karşı, şeri siyasal İslamcı tarikat ve tekkelerin kapatılması amaçlanırken, nasıl olmuştur da ülkedeki tarikat ve tekkelerin *"tümünü"* kapsar duruma gelmiştir? Meclis tutanaklarına yansımayan gelişmenin öyküsü Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin önemli aydınlarından Hamdullah Suphi Tanrıöver'in anılarında şöyle yer alır:

"Haber almıştık, Meclis'in bu toplantısına Mustafa Kemal Paşa da katılacak. O'nun Meclis'e gelmesi çok önemli bir sorunun konuşulacağı veya ağır bir yasa tasarısının geçirileceği anlamına gelirdi.

Belirlenen saatte o içeri girdi. Çünkü, Meclis kurulunun görüşmesinde türbelerin kapatılmasına ilişkin tasarı sunulmuştu. Söz aldım. Toplantıya başkanlık eden Mustafa Kemal Paşa'ya sordum:

'Paşam bu yasada anlaşılır olmayan bir nokta olduğunu sanıyorum. Hangi türbeler söz konusu? İstanbul'da bizim mahallede Bukağılı Dede türbesi vardır. Bu zat kimdir bilmiyorum. Yaşamında zavallı insanlara umut vermiş, teselli vermiş azizlerden biri midir? Bunu ne ben biliyorum, ne de bilene rastladım. Selami Dede, Merkez Efendi, Baba Haydar türbeleri mi? Yoksa tarihimizi yapan, bize kurtardığımız vatanı bırakan adları ulusumuzun onurunu temsil eden tarihsel kimseler mi? Bunu lütfen düzeltir misiniz?'

O bana bir cümle içinde sert bir bakışla ve dik bir sesle 'Hepsi' dedi. 'Bütün türbeler'... Başkanın çok kızdığını sabit bakışından ve çatılmış kaşlarından seyrediyordum.

Başbakan İsmet Paşa seslendi; 'Hamdullah Suphi Bey buraya gelip oturur musunuz?' Kenarda bir iskemle çekti

bana yanında yer verdi. Gittim yanına oturdum. İsmet Paşa masanın altından dizime hafif bir yumruk dokundurdu. Devlet Başkanı hâlâ yüzüme bakıyordu. 'On yıl bekle bütün türbeleri sana vereceğim', dedi.

Üzüntüyle karşılık verdim: Paşam demek bütün söylediklerim yanlış anlaşıldı. Benim hiçbir türbeye gereksinimim yok. Demin size tarihimizi yapmışlar derken anımsadığım adların sahipleri çocukluğumdan, gençliğimden beri gönlümde boydan boya uzanmış yatıyorlar. Türbeleri içimdedir.

Gazi Paşa diğer arkadaşlarına sordu: Başka söz isteyen var mı? Söz isteyen olmadı. Bu durumda oyunuza sunuyorum dedi ve yasa geçti." (235)

Bektaşi geleneği de, Atatürk'ün Bektaşi tarikatı ve kurumlarının bu genel yasaklama içerisine alınmasına *"gönülsüz katıldığı"* görüşündedir. Atatürk, İsmet Paşa'nın direnmesiyle yasanın bu biçime dönüşmesine ses çıkarmamıştır. Bu gelişmenin öyküsünü ünlü Bektaşi halifebabalarından Turgut Koca kendisiyle yapılan bir söyleşide şöyle dile getirir:

"Aslında Atatürk'ün niyeti Bektaşi tekkelerini kapatmak değildi. İsmet Paşa, Kâzım Karabekir, Kâzım Özalp, Abdülhâlik Renda filan, yasa hazırlıkları sırasında bir araya geldiğinde, Atatürk; 'Bektaşi tekkelerini de kaldıralım mı?' diye sormuş. Kâzım Karabekir Paşa, Abdülhâlik Renda 'olmaz' demişler. Ama İsmet Paşa dayatmış: 'Ya hep, ya hiç'. Atatürk de hemen İsmet Paşa'nın sözüne uymuş." (236)

235. Tannöver'in anılarının bu bölümü için bkz: Kara(1990), s: 339-441 arası.; Ceylan (1991), C: I, s: 217 v. d.

236. Eryek Baba dergâhı postnişini Halifebaba Turgut Koca ile yapılan söyleşi için bkz: Murat Küçük - "Mücerredlik Kurumu Canlanacak", Cem Dergisi, Sayı: 63, s: 25, Şubat 1997.

Durum onu gösteriyor ki, dönemin başbakanı İsmet Paşa'nın tutumu belirleyici olmuştur. Bu kapama ve yasaklama içerisine Bektaşilik tarikatı ve kurumları da sokulmuştur. Alevi-Bektaşi toplumuysa; gerek M. Kemal'e ve Cumhuriyet devrimine bağlılıkları ve güvenleri, gerekse beklentilerinin Cumhuriyet devrimi sürecinde laiklik/çağdaşlaşmacılık içerisinde çözüleceğine inançları, gerekse bilinçsiz ve örgütsüz oluşları ve Alevi-Bektaşi kitleleri arkasından götürecek geleceği görebilen bir lider yoksunluğunda oluşları nedeniyle tepkisiz kalmışlar ve durumu kabullenmişlerdir.

Yasa, Alevi-Bektaşileri de devrim ve Cumhuriyet düşmanları Nakşibendi ve diğerleriyle aynı kefeye koyarak yürürlüğe girmiş, bu tür tarikat ve tekkelerle birlikte Alevi-Bektaşilerinkini de kapamıştır. Oysa bu, Alevi-Bektaşilerin hakketmediği bir cezalandırmadır. Devrimin içinde yer alan güçler ve toplumsal kesimler, devrime karşı olan kesimlerle aynı kefeye koyulmamalıydılar. Bunda doğallıkla Alevi-Bektaşilerin bilincsizce tepkisiz kalışları ve Sünni üst düzeyli bürokratların ve devlet içinde palazlanmış kadroların el çabukluğu ve siyasl becerileri rol oynamıştır.

677 sayılı yasa gereği tüm tarikatlar kapatılır. Bektaşi geleneğinin içinden gelenlerin anlatımına göre, Bektaşilik'le Masonluğun faaliyeti 1927 yılına dek sürer. Bektaşiliğin ulusal karakteri ile Cumhuriyet'e olan desteği, diğerlerine karşın kapanma tarihinin geciktirilmesine neden olmuştur.

Kâzım Karabekir Paşa'nın TPCF'nı kurması, *"ani bir kamuoyu desteği sağlaması"*, Şeyh Said olayıyla ilişkilendirilmesi, arkasında İzmir suikastı gibi olayların olması... olumsuz gelişmeler olarak görülmüş ve bu süreçte bu par-

tinin kapatılması gündeme getirilmiştir. Bu oluşum içinde Masonluğun aktif rol aldığının belirlenmesi, o güne dek hoşgörülü davranılan Masonluğun kapatılması noktasında kilitlenmiştir.

Kâzım Karabekir, Kâzım Özalp ve Abdülhalik Renda'ların muhalefetine karşın, İsmet Paşa'nın *"ya hep, ya hiç"* biçiminde kararlı tutumuyla Bektaşi dergâhları da kapatılmış görünmektedir. Hacıbektaş'taki Pirevi de kapatılanlar arasındadır. Yalnız İzmir Tire dergâhı hizmet yapabilmesi için özel bir kararnameyle serbest bırakılmıştır.(237)

Bu bilgiler yasanın çıkmasına karşın, Bektaşi dergâhlarına kısa bir süre işletilmediğini gösterir. Ama Sünni bürokrasi buna izin vermemiş, Bektaşi merkezi dergâhı olan Pirevi'ni bile talan edip kapamaktan çekinmedikleri bilinmektedir.

İsmet Paşa ve o anlayışta olanların kararlılığı, Bektaşiliği de diğerlerinin safına koymak istemeleri, siyasal olayların olumsuz gelişmesi gibi etkenler 1925'den sonra kısa bir süre açık bırakılan ve tereddütler yaşanılan Bektaşi dergâhlarının kapatılmasına yol açmıştır.

Tarikat ve tekkelerin kapatılmasının gerekçesini oluşturmayan Alevi-Bektaşilerin, tarikatları ve kurumları olan dergâhların kapatılmasını nasıl karşıladıkları, tepki duyupduymadıkları akla gelebilir. Örgütsüz ve lidersiz olan Alevi-Bektaşiler tarikatları ve dergâhlarının diğerleriyle aynı tutularak kapatılmasını tepkisiz karşılamışlardır. Dergâhlarının kin kusarcasına talan edilmesine ses bile çıkarmamışlardır.

Atatürk'e, devrimlerine, Cumhuriyet yönetimine ve laikliğe duydukları bağlılık, rahat yaşayabilecekleri ve iç-

237. Şevki Koca - *Es-Seyyid Halife Koca Turgut Baba Divanı*, Nazenin Yay. İst. 1999, s: 348 v. d.

tenlikle benimseyebilecekleri bir düzen olarak görmeleri onları bu durumu olup-bittiyle, sükunet içerisinde karşılamalarına ve kabullenmelerine neden olmuştur. Cumhuriyet devrimlerinin ve laikliğin toplumlarını kucakladığını ve inançlarını güvenceye aldığını düşünmüşlerdir. Laikliliğin kendilerine inanç, tapınım ve vicdan özgürlüğünü tanıyacağına inanmışlardır.

Zaten Alevi-Bektaşiler; tapınım (ibadet) yeri, biçimi, zamanı için belirli ve sabit bir mekâna gereksinim olmadığı inancındadırlar. İşe tasavufi açıdan bakmaya koşullanmış Alevi-Bektaşi toplumu, bu nedenle Bektaşi tarikatı ve dergâhlarının kapanmasına tepki göstermemişlerdir. Dahası kimi Bektaşi dergâhları önderleri ve yöneticileri, yasanın çıkmasını dahi beklemeden İstiklâl Mahkemeleri'nin başlattığı uygulamayı örnek alarak, yönetimlerindeki dergâhları ivedilikle kapamış, bu yasanın amacına öncülük etmişlerdir.

Bunun en açık örneğini Topkapı yakınlarındaki Eryek/Erikli Baba Dergâhı gösterir. Kurulduğu günden beri Girit Bektaşilerinin yoğunlukta olduğu bu dergâh öncülük ederek; katip Yusuf Ziya Baba'nın kaleme aldığı ve postnişin Naki Baba'nın imzaladığı 12 Eylül 1925 tarihinde bir bildiri yayınlayarak dergâhlarını kaparlar.

Bu bildiride ulusçu tutum, yurtseverlik, Cumhuriyet'e, Atatürk'e ve Atatürk devrimlerine olan bağlılık öne çıkarılarak vurgu yapılır. En önemsenecek noktanın bu olduğu vurgulanır. Bu öğeler için inanç kurumlarını kapama özverisinden çekinilmeyeceği örneği verilir. Kapama bildirisinde anlayış şu sözlerle dile getirilir:

"Cümle muhip bana İstanbul'da Topkapı semtinde Abdullah Baba adlı tekkenin Pirimiz Hünkârımız Hacı Bektaş

Hazretleri'nın yolundan, Balım Sultan Hazretleri'nin üzzi ikramından nasip olan bütün canlara, muhibanlara, dervişlere duyurulur ki, insanlık aleminin ve Bektaşi kesiminin yüzyıllardır kurtarıcı olarak beklediği Mehdi Sahibi Zaman Efendimiz ortaya çıkmıştır.

Yüce Cumhurbaşkanımız Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin bedenleriyle doğarak kurtarıcımızın teşrifleriyle gelen tüm İslam dünyasının ve bu arada Gürühu Naci tayfasının canları, malları ve huzurları güvence altına alınmıştır. Sahip Zamanın sayesi ile yüce dergâhın ve tekkelerin varlığının nedeni de ortadan kalkmıştır.

Bizlere düşen, kurtarıcımızın buyruklarını dinleyip, dünya bilimlerini öğreten Türkiye Cumhuriyeti okullarına ve bu okullarda insanlık bilimine ulaşmamızdır. Hazreti Hünkâr Hacı Bektaş Veli Efendimizin de yolları bunu buyurur. Tekkemizi kapatıp, Cumhuriyetimizin ilgililerine anahtarı teslim etmek günü gelmiştir ve böyle de yapılacaktır. Bütün muhiplerimize duyurulur."

Alevi-Bektaşiler M. Kemal'in kişiliğinde Hacı Bektaş'-ı, Atatürkçülük'te ve Atatürkçü Cumhuriyet Devrimleri'nde ise Bektaşiliği görürler.

Yeni duruma hemen uyum göstermeleri, benimseyerek tarikat ve tekkelerin kapanmasına ön ayak olmaları bundan ileri gelmiştir.

Bu uyumluluk ve benimsemede Alevi-Bektaşilik'teki *"Mehdi kültü"* ile *"tenasüh/ ruhgöçü"* inancının büyük rolü olmuştur. Alevi-Bektaşiler M. Kemal'i Hacı Bektaş'ın yeniden doğuşu olarak düşünmüş ve değerlendirmişlerdir.

5- Tarikat ve Tekkelerin Kaldırılmasının Laiklik İlkesi ve Din-Vicdan Özgürlüğü Açısından Değerlendirilmesi

30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı yasanın çağdaşlaşmacılık-laiklik ile din-vicdan özgürlüğü açısından değerlendirilmesi gerekir kanısındayız. Yasayla bütün tarikat ve bunların inanç ve törenlerini yürütme yerleri olan tekkeler, tekkelerin daha küçükleri olan zaviyeler, kutsal sayılan ve tarihsel kişilikleri nedeniyle saygınlık taşıyan türbeler ve buralarda görev yapan türbedarlıklar tümüyle, ayrıcalıksız kapatılmıştır.

Bu tür kurumların özel sanlarını ve simgelerini taşımak, kullanmak da aynı yasaklama içerisindedir. Bu yasaklamaya uymayanlara ceza yükümlülüğü getirilmiştir. Kısaca sınıflarsak 677 sayılı yasa ile;

- Bütün tarikatlar yasaklanmıştır.
- Bütün tekke ve zaviyeler yasaklama nedeniyle kaldırılmıştır.
- Şeyhlik, babalık, dervişlik, seyyidlik, dedelik, çelebilik, müritlik, halifelik, nakiplik, emirlik gibi görevler ve sanlar (ünvanlar) tümüyle ayrıcalıksız kaldırılmıştır.
- Falcılık, büyücülük, üfürükçülük, bilinmeyenden haber vermek ve murada erdirmek amacıyla yapılan nushacılık gibi işler ve bunlara ilişkin sanlar tümüyle kaldırılmıştır.
- Bu tür sanlara ait giyim ve görev yapma tümüyle yasaklanmıştır.
- Ayrıcalıksız bütün türbeler kapatılmış ve buna dayanan türbedarlık görevi kaldırılmıştır.

a- Tarikat, Tekke ve Zaviyelerin Yasaklanması ve Kaldırılması Durumu

Tarikatlar, bilindiği gibi geçmişinde oldukça önemli görevler üstlenmiş ve yerine getirmiş inançsal ve toplumsal kurumlarımızdır. Anadolu'da yeşerttiğimiz kültürümüzün bir parçasıdır. Tarikatlar, belirgin bir inanç sistemi kurmuş, daha ruha ve ruhun arınmasına ağırlık veren, bağlılarını ruhen rahatlatmaya çalışan kurumlar olmuşlardır. Zamanla tarihteki olumluluklarından oldukça uzaklaşmışlardır. Birer tembellik ve irtica yuvalarına dönüşmüşlerdir. Bu sürece girmelerinde siyasetlerin de çıkar edinmek ve kullanmak amacıyla yaklaşımlarının oldukça rolü olmuştur.

Tekke ve zaviyeler ise, tarikatlara özgü ve özellikle bu tarikatlara ait dinsel törenlerin (ayinlerin) yapıldığı yerlerdir. Geçmişlerinde olduğu gibi; artık birer iş, üretim, eğitim ve kültür ocakları değillerdir. Tarikat ve tekkelerdeki bu bozulma; kimi araştırmacıları haklı olarak, tekkelerin birer ibadethane olmadığı kanısına götürmüştür.

Tarikatların ve tekkelerin yasaklanması ve kaldırılması, bir bakıma dinsel örgütleri/ kurumları (*"cemiyetleri"*) ve dinsel toplulukları (*"camiayı/cemaati"*) doğrudan ilgilendirir. Bu tarikatların bir bölümünün Türkiye dışından da yaygın yandaşı, bağlısı ve kurumları vardır. Yani, tarikatların yasaklanması yalnızca Türkiye'ye özgü bir olay değildir.

Bu tür uygulamaya zaman zaman Avrupa'da da gidilmiştir. İsviçre, Norveç gibi ülkelerin anayasaları ülkelerindeki kimi tarikatları, kiminin de zararlı eylemlerini yasaklamışlardır.

Salvador Anayasası da 1950'de Türkiye örneğinde görüldüğü gibi, ülkesindeki tarikatların ve bunlara bağlı olan

manastır gibi dinsel kurumların *"tümünü"* yasaklamıştır.

Türkiye'de çıkarılan 677 sayılı yasanın din özgürlüğüne ve tapınım (*"ibadet/ayin"*) serbestliğine bir yasaklama getirdiği kesindir. Gerçi, bu yasa metninde: *"her türlü ayinlerin yasak edildiğine ilişkin açık bir hüküm"* yoktur. Bununla birlikte yasanın açık ve anlaşılır biçimiyle ve uygulanışıyla tekke ve zaviyeleri kapatmakla buralardaki ayinleri de yasakladığı, *"yasanın ruhundan ve metindeki kimi iberelerden"* anlaşılmaktadır.

Yasanın birinci maddesinin birinci fıkrasında tekke ve zaviye sahiplerinin mülkiyet ve tasarruf hakları korunuyor, ama aynı zamanda bu kurumlar *"tümüyle"* kapatılıyor. Yani, bu tür yerleri sahipleri; *"ayin/ibadet dışında"* herhangi bir biçimde kullanabileceklerdir.

Birinci maddenin üçüncü fırkasında bunu destekleyen bir başka ifade daha vardır. *"Tarikat ayini yapmak"* için *"geçici de olsa"* tekke açmak tümüyle yasaklanmıştır ve ceza hükmüne bağlanmıştır. Zaten tapınım/ayin/ibadet yasağı, *"devrim yasasının ruhunda"* da vardır. Zaman zaman yapılan başvurulara ilişkin kararlarında Yargıtay da tekkelerde ayin ve zikiri bu yasanın yasaklaması içerisinde görerek, tekkelerdeki tapınım olayının yasak olduğunu onamıştır.

b- Çağdaşçılık-Laiklik İlkesi ve Din-Vicdan Özgürlüğü Açısından 677 Sayılı Yasanın Durumu

677 sayılı yasanın çıktığı dönem yürürlükteki 1924 Anayasası'nın 75. hükmüne göre tarikata giriş serbestliği vardır. Bu nedenle 677 sayılı yasa, Anayasa'nın 5 Şubat 1937 tarihli değişikliğinde *"Tarikat"* sözünün metinden çı-

karılmasına kadar, *"anayasaya aykırı bir yasa"* olarak yürürlükte kalmış ve görev yapmıştır. Bu ara, 1928'de yapılan değişiklikte de gözden kaçmış olmalıdır.

677 sayılı yasa kabul etmek gerekir ki, olağanüstü döneme özgü bir yasadır. Bir devrim yasasıdır. Bu durum; 31 Mayıs 1948'de bir mahkemenin kararıyla da doğrulanmıştır.

Mahkeme kararına göre; *"...Bu tür suçları yasaklayan 677 sayılı yasa bir devrim yasası olup, insanların vicdanlarına hükmetmek ve onları istismar etmek ereğini önlemiştir"*, demektedir.

Ülkemizin yetiştirdiği önemli hukuk adamlarında Prof. Sıddık Sami Onar yasayı; *"geçici bir önlem"* olarak değerlendirir ve yasanın; *"devrimin gerektirdiği belirgin bir zamana ve yere özgü olaganüstü bir güvenlik önlemi niteliğinde"* olduğunu vurgular.

677 sayılı yasanın, Avrupa'da İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ters düşüp-düşmediği üzerinde yapılan çalışmalarda da, bu yasanın din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olmadığı doğrultusunda bir yargıya varılmıştır.

Tarikatların yasaklanması ve kaldırılması olayı, daha çok tarihsel ve toplumsal nedenlerle açıklanabilir. Bu yasa çıkarılırken, tarihsel nedenlerin güdülemesiyle hareket edilmiştir. Çünkü bu tarikatlar, Osmanlı'daki birçok olayda birer *"siyasal ve toplumsal güç odakları"* olarak rol oynamış ve etkin olmuşlardır.

Tarihimizde dinsel hareketlerin siyasal ereklere karıştırılması az görülen olaylardan değildir. Hele İmparatorluğun son yüzyılında bunların birçok yıkıcı ve yaralayıcı olanı yaşanılmıştır. 1909 yılındaki 31 Mart Olayı bunlar içerisinde en çok bilinenidir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, an-

cak kendisine yakın bulduğu Sünni ideolojiden sekiz tarikatı tanımış, bunların başlarını ***"Meclis-i Meşayih"*** adıyla Şeyhülislamlığa bağlamış, bunlarla işbirliği içerisinde olmuş, ötekileriniyse yasa dışı saymıştır.

Dinsel nitelikteki olayların siyasal amaçlara araç edilmesi, Cumhuriyet'in başında da kendini göstermeye çalışır. Şeyh Said olayı bunun en açık örneğidir. Bu da tarikat ve tekkelerin kapatılmasına neden olan olayların başında gelir.

Cumhuriyet döneminin başlarında tarikat ve tekkelerin kapatılmasının bir başka nedeni ise, devrim hareketinin doğrudan toplumsal ruhuyla ilgilidir. 1924 yılı, Türkiye'de kesin ve köktenci (radikal) devrim hareketlerine başlandığı yıldır. 1925'deki tarikat ve tekkelerin kapatılması ise, bu köktenci hereketin bir parçasıdır.

Atatürk, uyuşturucu ve mistik bir nitelik taşıyan tarikat ve tekkelerin bu köktenci devrim hareketiyle uygarlık yolunda ilerlemeye esaslı bir engel oluşturacağı kanısındadır. Bunu, zaman zaman dile de getirmiştir.

Tarikatlarda mürit, şeyhe veya mürşide kul gibi bağlıdır. Bu, sistemin özüdür. Bu durum doğallıkla, feodalizme özgü bir yapılanmadır. Modern olma yolunda olan bir Türkiye için kabul edilmez bir durumdur. Bireysel özgürlüğü esas alan Anayasa da buna izin vermemektedir.

Ötede çağdaş eğitim anlayışı, bireyin bağlılık ve kulluk içerisinde değil, özgür ortamda ve serbest ilişkiler içerisinde yetişebileceği düşüncesindedir. Yunus'un Taptuk Emre'nin dergâhına kırk yıl düzgün odun taşıyarak bağlılığını anlatması, XX. yüzyıl çocuğu için artık çok gerilerde kalmış, sadece söylenceden öte bir değer taşımamaktadır.

Tarikat bağlılarının özel giysiler giyinmeleri de yasak-

lar arasındadır. 2596 sayılı yasayla hoca, imam, vaiz gibi din görevlilerinin sadece görev yaptıkları alanda, yani ibadet edilen yerde ve sırada giyinmeleri serbest tutulmuştur. Bununla, *"din adamlığı"*nın yerini *"din göevliliği"* almıştır. Bu durum, laiklik alanında atılmış önemli bir adım ve sıçramadır. Böylece dinsel nitelikli kimselerin, özel dinsel giysilerle siyasete aracı olmaları önlenmiş olur.

677 sayılı yasa ise, tarikat bağlılarının ve üyelerinin özel giysi giyemeyeceklerini kesin hükme bağlamıştır. Din adamı ve yetkililerinin tapınım yerinin dışında dinsel giysi giyinmelerinin yasaklanmasının kökeninde yüzyıllarca sürmüş *"şeriat despotizmine ait her türlü izleri kökünden kazımak"* isteği yatmaktadır.

677 sayılı yasa tarikat üyelerinin şeyh, baba, dede gibi görev ve sanlar (ünvanlar) kullanamayacaklarını kesin hükme bağlamış ve yasaklamıştır. Amaç, şeyhlerin halk üzerindeki etkinliklerini tümüyle yok etmektir. Aynı nitelikteki 2590 sayılı yasa da hafız, hoca, molla gibi sanların resmi işlemlerde kullanılmasını yasaklamıştır.

677 sayılı yasanın yasakladığı konular arasında üfürükçülük, falcılık v. b. gibi çok yerinde olan konular da vardır. Bu yolla, saf inançlı insanların kandırılması ve gerek inanç gerekse parasal olarak sömürülmelerinin yolu kesilmiş olur. Bu tür işlerin sürekli sanat veya iş haline getirilmesine yasa izin vermemiştir.

677 sayılı yasayla türbeler ayrıcalıksız *"tümüyle"* kapatılır ve açılması yasaklanır. Bu yasaklama içerisine; sanat değeri olanlar, dinsel nitelikli olanlar, tarihsel değeri olanlar ve Türk büyüklerine ait olanlar tümüyle girerler. Ancak bu hükümde 1950'lerde bir gedik açılarak Türk büyüklerine ait olanlarla sanat değeri olanlara açılma izni verilir. Doğal-

lıkla bunlardan, Sünni nitelikte olanlar açıkça gözetilmiştir.

Ulusal değerlere aykırı olamayan, yurtseverliği ve ulusal kültürü öne çıkaran, kamu düzenini bozmayan tarikatların birer ulusal kurum olarak korunabilmelerinde çağdaşlaşma ve laiklik açısından doğallıkla bir sakınca görülmemelidir.

Diğer tarikatlara karşın, Bektaşiliğin durumu böyle bir özellik göstermektedir. Demokratik ve liberal ülkelerde bu tür ayrıcalık tanıyan örnek uygulamalar vardır. Bu durum, doğallıkla din ve vicdan özgürlüğünün bir sonucu olarak görülmektedir. Üfürükçülük, falcılık gibi Ortaçağ'a özgü faaliyetler uygar dünyada hiçbir biçimde yaşatılamazlar. Şeyhlerle müritler arasındaki kulluk ilişkisi, çağımızın insan onuruna verdiği değerle bağdaştırılamaz.

Birer ulusal ve kültürel kaynaklarımız olan türbelerin sanatsal değer taşıyanlarının ve kamu üzerinde çığır açıcı, yeni ufuklar kazandırıcı kimselerin türbelerinin açık tutulması, kültürümüzün yaşatılması açısından önem taşımaktadır. Hacı Bektaş ve Mevlana türbeleri ve dergâhlarının açılma yoluna gidilmesi buna en iyi örnek oluşturacaktır.[238]

238. Bu bölüm hazırlanırken şu önemli kaynağa başvurulmuş ve bu önemli hukukçumuzun görüşlerinden, çözümlemelerinden, değerlendirmelerinden, belirlemelerinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bkz: Dr. Bülent Dâver - Türkiye Cumhuriyeti'nde Lâyiklik, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ank. 1955, s: 160-178 arası.

BÖLÜM: -VI-

TARİKAT VE TEKKELERİN KAPATILMASI SONRASI GELİŞMELER

1- Tarikat ve Tekkelerin Kapatılması Sırasında Gösterilen Genel Tutum

Tarikat ve tekkelerin kapatılmasından sonra iş Diyanet İşleri Başkanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı'na bırakılır. Bu iki kurum, 677 sayılı yasayı çerçeve alarak genelge düzenler ve kurumlarına bildirirler. Böylece, uygulamaya bir çerçeve çizilmeye çalışılır. Bu genelgelere göre, tarikat ve tekkeler tümüyle kapatılmıştır. Yalnızca cami ve tekke olarak kullanılanlar, cami veya mescit olarak varlıklarını sürdüreceklerdir. Hiçbir tarikatın şeyhi, müridi kalmayacak, özel giysi giyinemeyip, san kullanamayacaklardır. Kapatılan tekkelerden okula uygun olanlar, eğitim-öğretim için kullanılacaklardır. Gereken yerler de, ayrıca okul yapılacaktır. Sultanların/padişahların türbeleri tümüyle kapatılmıştır. Bunlardan sanatsal değer taşıyanlarını koruma ve yaşatma işi Milli Eğitim Bakanlığı'na bırakılmıştır. Türbedarlık kaldırılmış, türbedarlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görevlendirilmişlerdir.(239)

Padişah türbelerinin kapatılmasıyla, Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi; padişahlık-halifelik kalıntılarıyla arasına kesin çizgiyi koymuş, bu alanda köktenci bir adım atmıştır.

239. Genelgenin tam metni için bkz: Kara (1990), s: 442 v. d.

Karar, padişahlık-halifelik yönetiminin izlerini silmek amacı taşır.

Özellikle şeriatçı-Sünni tarikat ve tekkeler tümüyle kaldırılmasına karşın, 1930'lu yıllarda Menemen olayını işleyecek ölçüde ayakta oldukları ve korundukları -ne yazık ki- görülecektir.

677 sayılı yasa tarikat çevrelerinin eylemlerine bakarak şeri İslamcı çevrelerdeki tutuklamalara bir hız kazandıracaktır. 677 sayılı yasaya, şapka devrimine muhalif olanlar ile Şeyh Said olayını yaratanlar yargılanarak, suçlular çeşitli cezalara çarptırılacaklardır. Bu dönem, 1929 yılına kadar "Takrir-i Sükun Kanunu" çalıştırılacaktır.

M. Kemal başında tarikat ve tekkeleri bir süre için, devrimleri oturtuncaya kadar kapamak düşüncesindedir. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'e söz verişinde de bu anlaşılır. Ne var ki, devrimlerin oturtulması uzun sürer. Özellikle Sünni tarikatların, Menemen olayı gibi yeni olumsuzlukları görülür. Bu nedenle, bu tür kurumların yasaklılık hali sürer. Ama siyasal iktidarlar 1950'den itibaren bu tür kurumların çalışmalarına gözyumarlar. Hatta kendilerine oy kaynağı olmaları bakımından da desteklerler.

Kemalist yönetim halk kültürünün oluşması ve yaşatılması açısından, 1932'den itibaren tekkelerin yerine ***"Halkevleri"***'ni kurar. Buralar; halkın eğitimi, iş ve meslek edinmeleri, üretici kılınmaları, kültürün yaşatılması, Cumhuriyet devrimi bilincinin edinilmesi açısından önemli kurumlar olurlar.

1925'de çıkarılan 677 sayılı yasayla okul ve mescit olarak kullanılacakların dışında, ayrıcalıksız tüm tekkeler yıkılmaya bırakılmıştır. Bunlardan ancak çok azı mahalle camii veya mescidi olarak kullanılmıştır. Son şeyhlerinin

tasarrufunda kalan tekke binalarının büyük çoğunluğu yavaş yavaş özel mülkiyete geçerek satılmış, yıkılmış veya ortadan kalkmıştır.(240) İstanbul'da kimi sufi ve resmi kişilerin türbeleri 1945'lerden itibaren onarılmasına gözyumulmuş ve ziyarete açılmıştır.(241)

Tarikat ve tekkelerin kapatılmasını halk genellikle olumlu karşılamış, M. Kemal'e gönderilen mektup ve tel yazılarla operasyonu desteklemişlerdir.(242)

Sonraki yıllarda 677 sayılı yasada özde olmayan küçük değişiklikler yapılmış, ceza hükmü ağırlaştırılmıştır. 10 Haziran 1949 tarih ve 5438/1 sayılı yasayla yapılan değişiklikle; şeyhlik, babalık ve halifelik gibi, mensupları arasında baş durumda bulunanlar altı aydan az olmamak üzere *"hapis"* ve 500 liradan aşağı olmamak üzere *"ağır para cezası"*ndan başka, bir yıldan aşağı olmamak üzere *"sürgün cezası"* ile cezalandırılırlar. Yalnız sürgün cezası 13 Temmuz 1975 tarih ve 647 sayılı ***"Cezaların İnfazı Hakkındaki Yasa"***nın geçici 8. maddesi ile kaldırılmıştır.

2- Tarikat ve Tekkelere İlişkin Düzenlemeyi Tamamlayan Atatürkçü Cumhuriyet'in Devrimci Yasaları

TBMM 23. Mayıs. 1928 günkü 81. toplantısında; şeyh ve zaviyedarların bu niteliklerinden ötürü ve edindikleri mütevellilikleri nedeniyle vakıf işlerine bakma görevlerinin 677 sayılı yasayla ellerinden alındığına karar verir.(243) 7 Haziran 1928'de alınan 432 numaralı kararla, Meclis'in bu ka-

240. Bkz: Semâvi Eyice - "İstanbul", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. 1969, C: V/2, s: 1214/75.
241. Semâvi Eyice - "İstanbul", İslam Ans., C: V/2, s: 1214/131 v. d.
242. Telyazılar için bkz: M. K. Atatürk - Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1991), C: IV, s: 560- 571 arası; Gologlu (1972), s: 160.
243. Gologlu (1972), s: 162.

rarı onanır.(244)

Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi; tarikat, tekke ve zaviyeleri kaldıran yasayı daha sonra yapılan devrimci ve köktenci düzenlemelerle güçlendirir. Atatürk XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk toplumu ölçeğinde feodalizme karşı bir başkaldırı başlatmıştır. 677 sayılı yasal düzenleme bu kapsamlı düzenleme içerisinde doğallıkla tek başına yetersiz kalacaktır. O nedenle 26 Kasım 1934'de kimi lakap ve sanları kaldıran bir yasal düzenleme yapılarak feodalizmin kalıntıları silinmeye çalışılır. 2590 sayılı bu yasanın gerekçesinde şu değerlendirme yer alır:

"Ortaçağ'da devlet rejimleri değişti. Bununla birlikte halkçılık kavramı da eski saflığını ve temizliğini yitirdi. İnsanlar arasında esasını kâh dinden, kâh hurafelerden, kâh zorbalık, tasallut hırslarından olan farklar doğdu. Böylece egemen sınıflar meydana çıktı. Her bir sınıf kendine ve soyuna ilahi, hayali nitelikler ve lakaplar katmaya başladı." (245)

Yasa gerekçesi Türk toplumunun tarihinde sınıfsız olduğunu, bu tür sanlar kullanmadıklarını, *"mevki ve makam farklarının herkesin sorumluluğuna verilen görevler"*den kaynaklandığı, o dönemlerde insanların yalnız adları ile anıldıkları, *"adların başına hiçbir sıfat ve paye eklenmediği"*, onur duyulan tek sıfatın *"Türk ulusundan olmak"* olduğu belirtilir.(246)

Ayrıca, yasa gerekçesi sınıfsız olan Türklerde bu sınıflılık belirtisi olan san ve lakapların; İslamiyet'e geçişle ve Ortaçağ devletleriyle ilişki içerisine girişle başladığını, en çok Cumhuriyet'in getirdiği eşitliğin bu tür sanlardan

244. Kararın metni için bkz: Anburnu (1957), C: I, s: 313 v. d.
245. Gerekçenin ilgili bölümleri için bkz: İlsever (1997), s: 97; Hürkan, s: 35.
246. Gerekçenin ilgili bölümü için bkz: İlsever (1997), s: 100; Hürkan, s: 35.

kurtulmanın ortamını hazırladığı vurgulanır.(247)

Yasa tasarısı Meclis'te görüşülürken milletvekilleri bu tür sanların *"ayrı bir sınıf", "ayrı bir zümre"* ve *"üstünlük"* dile getirdiğini, bu kavramlarla birlikte bunu yaratan feodal ortamın da değiştirilmesini, yasanın pratiğe yönelmesini vurgularlar.(248) Sonunda 2590 sayılı yasa 26 Kasım 1934 günü çıkarılarak yürürlüğe konur. Yasaya göre; ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lakaplar sivil rütbe, resmi nişanlar ve madalyalar kaldırılır.(249)

Aynı yıl kimi giysilerin giyilemeyeceği yasası gündeme getirilir. Bu yasa da feodal yapıya yönelik atılan önemli bir devrimci adımdır. Yasanın gerekçesinde dinin devlet yaşamı dışında, sadece *"vicdani bir nitelikte"* kalması noktasından hareketle *"ruhanilerin dinsel giysilerini ancak dinsel törenlerde taşıyıp, bunun dışında herhangi bir kimsenin taşıyabileceği giysileri giyebileceği konusunu gerekli görmüş"*tür.

Yasanın amacı gerekçede; *"Cumhuriyet sınırları içerisinde yaşayan insanların, hangi din ve mezhebe mensup olursa olsunlar, vicdan özgürlüğü konusunda tam bir eşitliğe kavuşturulmaları"* olarak belirtilir. Dinsel kisvenin kaldırılmasıyla, dinsel giysinin çeşitli kesimleri birbirine karşı *"kışkırtıcı"* ve *"ulusal birliği incitici"* rolü kalmayacaktır. (250)

Yasa Meclis'te görüşülürken dinler, *"görevlerini bitirmiş kurumlar"* olarak değerlendirilir. Giysi ile ilgili yasanın *"laikliğin bir gereği"* olduğu vurgulanır. Laiklik'te; *"din et-*

247. Bkz: İlsever (1997), s: 102; Hürkan, s: 35.
248. Yasanın Meclis görüşmeleri için bkz: İlsever (1997), s: 103 v. d.
249. Yasanın metni için bkz: Erüreten (1999), s: 97 v. d.; İlsever (1997), s: 99; Hürkan, s: 32 v. d.
250. 2596 sayılı yasanın gerekçe metni için bkz: Hürkan, s: 42 v. d.; İlsever (1997), s: 106 v. d.

kisi" kaldırıldığı, devletin hiçbir dinin hükümleriyle yürütülemeyeceği dile getirilir.

Milletvekillerinden Kılıç Hakkı Bey, İslamlık'ta resmi imamlığın olmadığını söyler. Hiçbir anlamı kalmamış olan müftülüğün kaldırılmasına ilişkin hükmün yasa taslağına eklenmesini önerir. Şükrü Kaya, devrimin zorunluluklarının yerine getirilmemesi durumunda, devrimin *"geriye döneceği"*ne dikkatleri çeker. *"Devrimin emirlerini yapmamak; gericiliğe hizmet etmek, gerici olmak demektir"*, der.[251] Ortalığı sarıklı, cüppeli, kara kılıklı şeriatçıların sardığı günümüzde bu anlayışa hasretiz.

Bütün bunlardan sonra, 2596 nolu yasa 3 Aralık 1934'de yayınlanarak yürürlüğe girer. Yasa; hangi din ve mezhepten olursa olsun ruhanilerin tapınım yeri ve dinsel tören dışında *"ruhani giysi"* giyinmelerini yasaklar. Hükümet, her din ve mezhepten ancak birine tapınım yeri ve dinsel tören dışında *"ruhani giysi"* giyinmesine *"geçici olarak"* izin verebilir.[252] Doğallıkla bunlar Türkiye'deki Hıristiyan ve Musevi din temsilcileriyle Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcisidir.

1961 Anayasası'nın 153. maddesi eğitim-öğretimin birliği; şapka giyilmesi; tarikat, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması; yurttaşlık yasası; uluslararası rakamın kabulü; Türk yazısı; san ve lakapların kaldırılması ve kimi dinsel nitelikli giysilerin giyilemeyeceğine ilişkin laikliği amaçlayan sekiz yasaya *"anayasaya aykırı olduğu biçiminde anlaşılamayacağı ve yorumlanamayacağı"* hükmünü getirmiş,[253] bu devrim yasalarını bir kez daha tescil etmiş, sü-

251. Yasanın Meclis görüşmesi için bkz: İlsever (1997), s: 109 v. d.
252.Yasa metni için bkz: Erüreten (1999), s: 98 v. d.; İlsever (1997), s: 107; Hürkan, s: 39 v. d.
253. 1961 Anayasası'nın bu 153. maddesinin tam metni için bkz: S. Tanilli - Anayasalar ve Siyasal Belgeler (1976), s: 367 v. d.

reklilik kazandırmış, gericilik, bağnazlık ve devrim düşmanlığına karşı anayasal güvence altına almıştır

3- Tarikat ve Tekkelere İlişkin Düzenlemenin Sonraki Yönetimler Döneminde Delinerek Devrim Yasalarına İşlemezlik Kazandırılması ve Türbelerin Yeniden Açılma Çalışmaları

Tarikat ve tekkelerin kapatılmasına Sünni tarikatlar, özellikle Nakşibendilik neden olmuştur. Kapatılmalarından sonra da bu tarikat, kolları ve benzerleri yer altına çekilmiş, çoğu kez sağcı siyasal partilerin içerisinde varlığını sürdürmüşlerdir. Atatürkçülüğe, laikliğe ve çağdaşlaşmaya düşmanca karşıtlıkları, en belirgin özellikleri olmuştur.

Bugün de aynı niteliklerini sürdürmekte, görüntülü ve yazılı basında; Kemalizmi, laikliği, Cumhuriyet'i kaldıracaklarını, halifenin yöneteceği şeriat düzenini yeniden kuracaklarını... yasalara karşın çekinmeden açıklamaktadırlar.

Böyle olmasına karşın, bunlar için halen yürürlükte olan devrim yasaları çalıştırılmamaktadır. Bu da işin aymazlık yanı veya devlet kadrolarında etkinlik kuracak ölçüde yandaşlarının oluşundan ileri gelmektedir. 2000'li yıllarda gözlemlenen bu durum acı, ama gerçek.

1950'lere kadar 677 sayılı yasanın hükümlerine titizlikle uyulur. Bu tarihlerden itibaren diğer kimi devrim yasaları gibi, sadece siyasetçilerin *"oy kaygısı"* ile göz ardı edilmeye başlanır.

1 Mart 1950 tarih ve 5566/1 numaralı yasa ve daha sonra da 7 Şubat 1990 tarih ve 3612/5 sayılı yasa ile sulandırılır. Türbelerin bir bölümünün açılmasına yasal olanak

sağlanır. Üstelik yasa, geniş kapsamlı yorumlanarak, iktidarların yakınlık duyduğu kapalı türbelerin tümü hemen hemen yeniden açılır.(254)

1925'lere göre toplumun yaşamında *"ilerlemeler ve gelişmeler"* olduğu gerekçesiyle,(255) 677 sayılı yasanın 1. maddesine bir ek yapılarak; türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla, sanatsal değeri bulunanlar Milli Eğitim Bakanlığı'nca kamuya açılır. 5566 sayılı ek yasa 4 Mart 1950 tarihinde yürürlüğe girer.

Demokrat Parti, Atatürk devrimlerinden ödün verme sürecini böylece başlatır. Padişah türbeleri ziyarete açılarak Cumhuriyet ideolojisine karşılık sağ kesimim sarılacağı padişahlık-halifelik ideolojisinin yeniden hortlatılmasına ortam yaratılır. Gelen sağcı yönetimler açık-gizli bu süreci sürdürürler. Milli Eğitim Bakanlığı'nın düzenlediği listeyle 20 türbe 4 Mart'tan itibaren ziyarete açılmışlardır. 677 sayılı devrim yasasının delinmesine neden olan türbeler şunlardır:(256)

1. *Ankara'da Hacı Bayram türbesi,*
2. *Söğüt'te Ertuğrul Gazi türbesi,*
3. *Bolu- Göynük'te Akşemsettin türbesi,*
4. *Bursa'da Osman Gazi türbesi,*
5. *Bursa'da Orhan Gazi türbesi,*
6. *Bursa'da Çelebi Mehmet türbesi (Yeşiltürbe),*
7. *Gelibolu- Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa türbesi,*
8. *Fatih Sultan Mehmet türbesi,*

254. Bkz: Erüreten (1999), s: 64-68 arası; Anburnu (1957), C: I, s: 261 v. d.; Hürkan, s: 16.
255. 1 Mart 1950 yılında Başkan Vekili F. Fikri Düşünsel'in TBMM Başkanlığı'na sunduğu yasa değişikliğinin metni için bkz: Anburnu (1957), C: I, s: 265.
256. Yasa metinleri, Meclis görüşmeleri ve açılan türbeler için bkz: Anburnu (1957), C: I, s: 261-268 arası; Jaeschke (1972), s: 104.. Tekke ve türbelerin 1950 sonraki gelişmeleri için zayıf bir yazı olmakla birlikte ayrıca bkz: Tahsin Öz - "Türbeler Açılırken", Tarih Dünyası Dergisi, Sayı: 2, Mayıs 1950.

9. Yavuz Sultan Selim türbesi,
10. Kanuni Sultan Süleyman türbesi,
11. Sultan II. Mahmut türbesi,
12. Mustafa Reşit Paşa türbesi,
13. Barbaros Hayrettin Paşa türbesi,
14. Mimar Sinan türbesi,
15. Gazi Osman Paşa türbesi,
16. Kırşehir'de Aşık Paşa türbesi,
17. Konya'da Selçuklu Sultanları türbeleri,
18. Akşehir'de Nasrettin Hoca türbesi,
19. Suriye Ceber Kalesi'nde Süleyman Şah türbesi,
20. İstanbul'da Eyup Sultan türbesi.

4- Bektaşilik, Mevlevilik Gibi Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi'ne Yandaş Olan Tarikatların Kapatılışı ve Yeniden Açılış Süreci

Kapatılan tarikatlar içerisinde Alevilik zemininde yükselen Bektaşilik'le, diğerlerine karşın ılımlı Sünnilik ve liberal bir dünya görüşü sergileyen, ayrıca içinde bir bölümünün eskilerden beri Alici/Alevi bir çizgi geliştirdikleri Mevlevilik doğallıkla diğerlerinden ayrılırlar. Ötekiler açık düşmanlık yürütmelerine karşın, bu iki tarikat yanlıları Milli Mücadele, Cumhuriyet ve Atatürk devrimleri yanlısı bir tutum izlerler.

Zamanla yürütülen siyasette sağcı ve Atatürk karşıtı zihniyete pirim verilerek tarikatlarının korunmasına, açık-gizli güçlenmelerine, bir bölümünün türbelerinin açılmasına karşın, bu izlenen süreçte Bektaşilerle Mevleviler yer alamazlar. Onların açılma ve yeniden hizmete girme çalışması açık yürütülür.

Özellikle Bektaşiler bu izlenen siyasetin yararını görmediği gibi, bir destek bekleyişinde de olmazlar. Devletin bu yasaklama ve kapama işinde asıl amacı Bektaşilik ve Mevlevilik olmadığından, bu tarikatların yeniden -farklı biçimde de olsa- açılmalarına ve çalışmalarına, -özellikle Bektaşilik için- biraz gecikmiş olarak izin verilir.

Devletle öteden beri daha sıkı bürokratik ilişkiler içerisinde olan Mevleviler Konya Mevlevi Dergâhı'nı hemen açabilmişlerdir. 6 Nisan 1926 tarih ve 3426 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü Halil Ethem ile Kültür (Hars) Müdürü Hamit Zübeyr (Koşay) Bey'in raporlarıyla Mevlana Dergâhı müze olarak yeniden ziyarete açılmıştır.[257]

a- Hacı Bektaş Dergâhı'nın Kapatılışı ve Açılış Süreci

Hacı Bektaş Dergâhı'nın ilginç bir kapatılış öyküsü vardır. Aslında Alevi-Bektaşiliğe karşı tarih boyu takınılan tutumun bir benzerini bu kapatılış ve açılış sürecinde görmek olasıdır. Bu tutumu yakın tanıkların belge sayılacak bilgilerine dayanarak ayrıntısıyla vermek istiyoruz.

Pirevi'nin kapatılmasıyla Milli Eğitim Bakanlığı Kültür ve Eski Eserler Dairesi Müdürü Hamit Zübeyr (Koşay) görevlendirilir. Hamit Zübeyr Bey'in başkanlığında ve Milli Eğitim Bakanlığı İstatistik Müdürü Hilmi Ziya (Ülken) Bey ile Ankara Vakıflar Müdürü İhsan Bey'den oluşan bir kurul dergâhın tüm mal varlığının listesini hazırlar. Eşyalar Ankara Etnografya Müzesi'ne, kitaplar ise Ankara Umumi Kütüphanesi'ne getirilir. Yalnız kitaplar, birkaç kütüphane dolaşır. Dergâh ve türbe kapatılarak, Vakıflar Ge-

257. Kara (1990), s: 335.

nel Müdürlüğü'nün gözetimine ve korumasına alınır.[258]

Milli Eğitim Bakanlığı (Maarif Vekaleti)'nın temsilcisi olarak Hacı Bektaş Dergâhı'ndakı tarihsel değeri olan eşyaların ve malların sayım-dökümünü yapan kurulda Dr. Fhl. Hamit Zübeyr (Koşay) Bey de bulunur. Hamit Zübeyr Bey tesbit ve görüşlerini bir yazı olarak 1928'de ***"Türkiyat Mecmuası"*** (2. Cilt)nda yayınlar.

Prof. İlhan Başgöz'ün günümüz harflerine çevirdiği birinci elden bir kaynak olan bu yazıyı tam olarak vererek, okurun sağlıklı bir değerlendirme yapmasına yardımcı olmak istedik. Hamit Zübeyr Bey, dergâhın mal ve değerli eşyalarının ne biçimde alındığını, neler olduğunu ve kapanışla kurulun beldeye varışı arasında yerel yetkililerce -bunun tarihsel bir öç alış biçiminde- nasıl çar-çur edilip dağıtıldığını, bir bölümünün devlet kurumlarınca talan edilerek bulunamaz hale getirildiğini gözlemlerine dayanarak anlatıyor. Belge değeri ve bir bakıma olaya ilişkin rapor olan bu yazının ilgili bölümlerini tümüyle veriyoruz. Sayım-döküm kurul üyesi şunları yazıyor:[259]

"Tekke kapandıktan sonra Talimatname gereğince Mucur Kaymakamı'nın başkanlığı altında Jandarma Komutanı, Maarif Memur Vekili, Muhasebe-i Hususiye Müdürü, Evkaf müdürlüğünden katılanlarla oluşturulmuş sayım-düküm kurulu (zabıt heyeti) bir aya yakın çalışmıştır.

Dergâh, gerçekte yalnız bir ibadethane olmayıp, aynı zamanda iktisadi bir kurumdur.

Bağımsız olarak dergâha ait olup Dedebağı, Hanbağı, Dergâhta ve çiftliklerde belirlenen hayvanların miktarı 105

258. Bkz: Dr. Mehmet Önder - "Hacı Bektaş Dergâhı Nasıl Açıldı?", Birlik-Dirlik Dergisi, Sayı: 1, s: 35 v. d. Haziran 1994; Doç Dr. Bedri Noyan - Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yay. Ank. 1998, C: I, s: 552.

259. Hamit Zübeyr Koşay - Hacı Bektaş Dergâhı (Çev.: Prof. İlhan Başgöz), Yol Dergisi, Sayı: 4, s: 95-107 arası, Mart-Nisan 2000.

ve dergâhın çiftliklerinde Kütükçü Çiftliği, Kaya Çiftliği, Kızılöz Çiftliği, Ilıcak Çiftliği, ortakçılarla müşterek olan ağnam ve hayvanat sayısı toplam 527. Dergâh çiftliklerinde belirlenen arazi; tarla, bağ, bahçe, kovanlık, çayır, ağaçlık ve kıraç olmak üzere 4487 dönümdür.

Dergâha ait akaret 400'den çok dükkan, neharla çalışan 10 değirmen, 4 su değirmeninden oluşmaktadır. Mebaniden başka bağ, bahçe, arazi, emlak, ufak emlak Evkaf tarafından Ziraat Numune Mektebi'ne 12586 lira 25 kuruşa satılmıştır. Ve yeni yapılan konukevi de okul olmak koşuluyla Ziraat'e bırakılmış, il bütçesinden okulun tamamlanmasına 15 bin lira ayrılmış ve Tarım Bakanlığı'ndan yardım sağlanmıştır.

9 Kasım 1925 tarihinde 17646/50 numaralı Talimatname gereğince Ankara Evkaf Genel Müdürlüğü'ne aktarılması gereken halı, kilim, yastık, 461 parça eşya belirleme kurulunca mühürlü 14 denk yapılarak Ankara Evkaf Genel Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

Tekkelerdeki müzelik eşya ile ilgilenen Milli Eğitim Bakanlığı halılardan müzelik olanların Evkaf Müzesi'ne teslimini, Hacıbektaş'ta çeşitli odalarda sandıklar içinde bulunan kitapların toplanarak Ankara Genel Kütüphanesi'ne gönderilmesine, fihristlerini düzenlettirmiş ve diğer müzelik 979 adet eşya tarihi kazan ile birlikte Ankara'ya gönderilerek müze anbarına konulması istenmiştir.

Hacıbektaş'ta kalan tahıl v. s. eşya Talimatname gereğince Evkaf tarafından açık arttırmayla (müzayede ile) satılmıştır. Bektaşiliğin hakkıyla anlaşılabilmesi için kütüphane ile diğer yazılı evrakın ve müzedeki eşyanın bir an önce incelenmesi gerekmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı hiç kuşkusuz bu görevi savsamayacaktır."

Hacı Bektaş Dergâhı'nın kapatılışı ve mallarının, eşyalarının darmadağın edilerek taşınışını TBMM'nin ilk dönem milletvekillerinden Kars milletvekili ve aynı zamanda Anadolu'nun saygın Alevi dede ocaklarından olan Garip Musa Ocağı'ndan Fahrettin (Erdoğan) Bey'in gözlemleri şöyledir. Olayı aydınlatması açısından bu çarpıcı gözlemi tümüyle veriyoruz.

"Tekkelerin kapatılmasına ilişkin yasa çıktığı zaman, Kırşehir'de bulunan vakıf ve diğer özel muhasebe ve ilden başka görevliler birleşerek, Hacıbektaş'a geldiler. Derhal Arnavut dervişleri ve babaları tekkeden dışarı atarak, bu Ev'lerin eşyalarına el koyarak defterle teslim almaya başladılar.

Gerek Hacı Bektaş Veli'nin üzerinde ve Kırklar Meydanı'nda, Balım Sultan Türbesi'nin içerisinde öyle halılar vardı ki, bir halı bin madeni altın değerinde olup, bunların kenarı kurşunla kapatılıp belediye tarafından mühürlenmişlerdi. Birçok gümüş şamdanları olduğu gibi arabalara yükleyerek Kırşehir'e göndermişlerdi. Bu teslim işlemi yapılırken, Kırşehir özel muhasebe müdürü Halim Timurtaş birlikte bulunmuştur. ***Bu eşyalar Kırşehir'e vardığında bin madeni altın değerinde bulunan halılar alınarak yerlerine yüz kağıt lira değerinde Kırşehir halıları konulmuştur.***

Acaba bu kadar eşya ve ambarlarda bulunan vakıf bakırlardan, Ankara'ya ne kadarı gelmiştir. Etnografya Müzesi'nde yalnız Hülagu Han'ın askerinin mutfak kazanı ile, Hindistan'dan gelen 'Kırk Budak' adlı şamdandan başka, dervişlerin 5-10 tane teberi kaldığını ve ***diğer kamyonlarla gelen eşyalardan hiçbir şey kalmadığı*** *söylenir.*

Anadolu'da yaşayan o zamanki tekkeler yalnız kapa-

tılmış, eşyalarına el vurulmamıştır. ***Hacı Bektaş Tekkesi tümüyle soyulmuştur.*** *Bu arada dört parça değerli eşya dikkatimizi çekti. Bunların nerede olduğu bilinmemektedir.*

1- Hacı Bektaş Veli'nin kendi elyazısı ve Çağatay harfleri ile yazdığı bir cüz Kuran. Bu 'Sureyi Bakara'dır. Yaldızlı çerçeve içine alınmış ve hazretin başucunda asılı idi.

2- Hacı Bektaş Veli Mekke'den geldikten sonra Selçuk Hükümdarı Alaeddin Selçuki'nin buyruğuyla Kırşehir'e gelmiş, Ahilerle görüşmüş, Sulucakarahöyük'e yerleşmiş ve Hazret kendi nutku ve kendi eli ile aşağıdaki mısraları yazmıştı:

Hararet nardadır, sacda değildir,
Keramet sendedir, tacda değildir,
Her ne arar isen kendinde ara
Küdüs'te, Mekke'de, Hacda değildir.

Bu da yaldızlı çerçeve içinde, Hazretin başucunda asılı idi.

3- Bir yaldızla yapılmış ***Hüthüt kuşu*** *resmi yine çerçeve içinde hazretin başucunda asılı idi. Neden bu kuşu buraya asmış diye sordum. Oraları gezdiren Salih Niyazi Baba; bu kuş değil, Mimar Sinan'ın bu ocakta okurken yapmış olduğu bir değerli eserdir. (...) Bu eser de, Hazretin türbesinde asılı idi.*

4- Balım Sultan Hazretleri'nin üzerinde İran hükümdarlarının hediye olarak gönderdiği 8 cm. yüksekliği, 5 cm. genişliği olan bir ***Palhenk*** *taşının etrafı zümrüt, yakut ile işletilip kapatılmıştı.*

Bu dört değerli eşyanın nerede kaldığı bilinmemektedir".[260]

1925'de kapatılan dergâhlardan Mevleviler çözüm aramışlardır. Çelebilik makamını yurt dışına taşıyarak yaşatmaya çalışmışlardır. Yürüttükleri sıkı bir bürokratik mücadele sonunda 2 Mart 1927 günü Dergâhı, *"Asar-ı Atika Müzesi"* (Eski Eserler Müzesi) adıyla ziyarete açmışlardır.[261]

Mevlevilere karşın, Bektaşiler hiç bir çaba göstermezler. İşi oluruna bırakırlar. 1950'li dönemde türbelerin ve tekkelerin açılması doğrultusunda bir eğilim oluşur. Fakat genellikle padişahlarınki ile Sünni nitelikli türbeler ziyarete açılır. 4 Mart 1950'den itibaren ziyarete açılan türbeler içerisinde Hacı Bektaş'ınki yoktur.[262]

Kapandıktan sonra kendi haline bırakılan Pirevi'ndeki binalar oldukça yıpranmış ve hiçbir bakım görmemişlerdir. 1960'dan itibaren Mevlana Degâhı'na karşılık, Hacı Bektaş Dergâhı'na da bakım yapılması düşünülür ve onarım çalışmaları başlatılmak istenir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü yönetim kurulu üyelerinden Halim Baki Kunter, Vakıflar başmimarı Ali Sami Ülgen, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden uzman Mahmut Akok'tan oluşan kurul bir onarım raporu hazırlar. Onarım ve restorasyon çalışmaları ancak 1963 yılının sonlarında bitirilir.

Dergâhın külliyesi ile birlikte müze olarak ziyarete açılabilmesi için, mülkiyetinin Vakıflar yönetiminde kalması koşuluyla, kullanma hakkının Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne verilir. Müzenin açılışıyla, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Mü-

260. Fahrettin Erdoğan - Sebilürreşatçılara Cevap ve Bektaşilik, Ank. 1956, 3. basım, s: 24 v. d.
261. Mehmet Önder (1994)- a. g. m. Sayı: 1, s: 36.
262. Yasa ve liste için bkz:Jaeschke (1972), s: 104 v. d.

zeler Genel Müdürü Mehmet Önder görevlendirilir.

Müze uzmanı Mahmut Akok başkanlığında bir kurul Etnografya Müzesi'ndeki kapanışta götürülen eşyaları seçerek, Hacı Bektaş'a getirir. Anakara Umum Kütüphanesi'ndeki Hacı Bektaş kitaplığından götürülen kitaplar kütüphaneler müdürü Aziz Berker'in yardımı ile seçilerek Hacı Bektaş'a gönderilir. Birçok insan Dergâh'a eşya yardımında bulunarak açılışa hazırlanır.Sonradan Bektaşilik içerisinde halife babalığa kadar yükselecek olan Ali Sümer, Hacı Bektaş Müze Müdürlüğü'ne getirilir.

2 Nisan 1960 tarih ve 4/12832 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Vakıflar İdaresi'nce onarılan ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 22 Mayıs 1964 tarih ve 1935 sayılı yazılarıyla müze, 16 Ağustos 1964 günü törenle ziyarete açılır. Açılış konuşmasını Dedebaba Doç. Dr. Bedri Noyan yapar.(263) O günden beri her yıl büyük bir katkı ile coşkulu bir biçimde Hacı Bektaş törenleri yapılır ve ulusal-uluslararası düzeyde etkinlikler sergilenir.

Olayı tam açıklığa kavuşturabilmek için, 23 yıl Hacı Bektaş Müzesi Müdürlüğü yapan Bektaşi halifelerinden Ali Sümer'in açıklamaları bu açıdan kanaat oluşturucu niteliktedir. Bu nedenle Halifebaba Ali Sümer'in Hacı Bektaş Dergâhı'nın kapanışı ve yeniden açılış öyküsünü tümüyle buraya alıyoruz. Ali Sümer'in olaya ilişkin anlattıkları şöyle:(264)

263. Geniş açıklamalar için bkz: Mehmet Önder (1994), - a. g. m. Sayı: 1, s: 37 v. d.; Noyan (1998), C: I, s: 452, 519 v. d., 522. Dedebaba Doç Bedri Noyan'ın açış konuşması; "Hacı Bektaş Veli'nin Türkiye Dışındaki Milletlerin Edebiyet ve Sosyal Hayatlarına Etkisi" üzerinedir.

264. Hacı Bektaş Müze'sinde 23 yıl müdürlük yapan ve geleneğin içinden gelerek Halifebabalığa kadar yükselen Ali Sümer'in anlattıkları doğallıkla önemlidir. Biz, Sayın Sümer'in bir yazısından anlattıklarıyla gazeteci Derya Öcal'la yaptığı söyleşide söylediklerini bir araya getirerek konuya ilişkin belge olacak bu bilgiyi tamalyarak okuyucuya vermeye çalıştık. Bkz: Ali Sümer - "Hacı Bektaş Dergâhı Nasıl Açıldı?", Yol Dergisi, Sayı: 10, s: 59-62 arası, Mart-Nisan 2001. Derya Öcal'la yapılan görüşmenin metni için bkz: *H. Nedim Şahh.iseyinoğlu - Alevi Örgütlerinin Tarihsel Süreci*, İtalik Yay. Ank. 2001, s: 113 v. d.

"1958 yılında (...) Hacıbektaş Belediyesi Fen İşlerinde görevli idim. O sırada Hacı Bektaş Dergâhı'nı yaşatmak ve tanıtmak için Anıtlar Kurumu adlı bir dernek kurulmuştu. Bu dernekte yönetimde idim. Harap halde olan bu külliyeyi türbelere koyduğumuz kumbaralarda biriken paralarla ufak-tefek onarım ve bakımını yaptırıyorduk.

Bir gün zamanın Orman Bakanı olan Nedim Ökmen ziyaret için makam otosu ile Hacıbektaş'a gelmişti. Dernek başkanı rahmetli İbrahim Turan ile dergâhı açıp ziyaret ettirdik. İbrahim Turan aynı zamanda kütüphane müdürü idi. Ziyaretten sonra şimdiki Dedebaba köşkü olan yerdeki kütüphaneye davet edip, ayran ve çay ikram etti.

Biraz sohbetten sonra Nedim Öktem bir rüya gördüğünü, Hacı Bektaş Veli'nin rüyasına girdiğini, 'hep Mevlana'ya değer verip anma töreni yapıyorsunuz, benim bu vatana hiç mi hizmetim dokunmadı?' dediğini söyledi ve bu rüyadan etkilenerek ziyarete geldiğini dile getirdi. Hacıbektaş'ın sorunlarını not alarak, yarın öğleden sonra Ankara'ya gelin görüşelim dedi.

Ertesi gün Belediye Başkanı Dede Aslan, İbrahim Turan, ben ve diğer parti başkanları Hacıbektaş'la ilgili bir rapor hazırlayarak Ankara'ya gittik. O zaman Urfa valisi olan hemşehrimiz Kadri Erdoğan da katıldı. Nedim Öktem'i makamında ziyaret edip ufak bir de Hacıbektaş taşından bir vazo armağan etmiştik.

Sohbet edip raporumuzu verdikten sonra Nedim Öktem kısa bir zaman içinde hemen Karahöyük, Çilehane tepeleri, Hanbağı çevresini çamlandırdı.

Hacıbektaş'ta iyi bir ilkokul yoktu. Bu amaçla bir dernek kurmuştuk. Buraya Bolu Orman Müdürlüğü'nden kerestelik bol miktarda ağaç ayrıldı. Bir kısmını okul yapımı-

na kullandık, bir bölümünü de satarak binanın yapımına harcamıştık. O yıl ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden 720 bin lira ayırtarak dergâhın restore edilişine başlandı. Vakıflar Fen Memuru olan hemşehrimiz Yusuf Erdoğan'ın denetimine bırakıldı.

1925 yılında 677 sayılı yasayla tekke ve türbeler kapatıldığı zaman, kapatılmış olan bu dergâh çok harabe idi.

Tekke ve türbelerdeki kültür tarihimizle ilgili eserlerin, kültür adına kurtarılması gerekiyordu. Resmi Gazete'nin 248. sayısında yayınlanan Bakanlar Kurulu kararı ile bunların müzelere alınması kısmen sağlandı.

Hacı Bektaş külliyesini kurtarma kuruluna o yıllarda Maarif Bakanlığı genel müfettişi sayın hocamız merhum Dr. Phl. Hamit Zübeyr Koşay beyefendi ile Prof. Hilmi Ziya Ülken, ressam Şerafettin ve Vakıflar Genel Müdürü Baş Müfettişi Halim Baki Kunter görevli olarak gitmişlerdi.

Kurul Hacıbektaş'a gittiklerinde, burasını tarım okuluna (Tarım Uygulama Bahçesi) çevrilmiş olarak bulmuşlardır. Bir bölümü jandarma karakoluna dönüştürülen Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nin bir bölümü de okul olarak kullanılmıştır.

Bu kurul gelmeden önce, Kırşehir'de kurulan bir kurul eşyaların kimilerini ihale yoluyla satmış, bir bölümünü de Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne teslim etmiştir. Verilen rapor müzelik sayılan 979 eser müze muhafızı Ömer Semih Bey'e teslim edilmiş, o da Ankara kalesindeki depoya taşıtmıştır. Kırşehir Vakıflar Memurluğu'na bağlı olan Hacı Bektaş Veli Müzesi'nde bulunan belgeler Ankara'ya taşınmış ve Caca Bey Medresesi'ne kapatılmıştır.

O dönemde belgelerin konulduğu oda yeni restore olmuştur. Penceresi açık odanın sıvalarının dökülmesi sonucu

belgeler hasar görmüştür. Zarar gören belgelerden 43 tanesi Hacı Bektaş'a aittir. ***Bu belgelerden açık arttırma sırasında eşyaların hangi gün ve hangi ücretle satıldığı anlaşılmaktadır.***

Külliye'den alınan halı ve kilimler ise İstanbul Süleymaniye Camii'nde bir depoya gönderilmiştir. ***Bunlar daha sonra Türkiye'deki ulu camilere dağıtılmıştır. Şu anda Türkiye'nin birçok yerine dağılmış bulunmaktadır.***

Sonradan Etnografya Müzesi kurulunca müze müdürlüğüne atanan Dr. Fhl. H. Zübeyr Koşay depodaki eserleri teslim alıp, müzesinde sergilemiştir.

Mevlana Türbesi'nin kapatılması sırasında bir öğretmenin karşı gelmesiyle Türbe kilitlenmiş, ama türbedeki eşyaların/eserlerin hepsi korunabilmiştir. Oysa Hacı Bektaş Veli Külliyesi'ndeki eşyalar saklanamamıştır. ***Ankara'dan oluşturulan kurul gelmeden önce, Kırşehir'de oluşturulan yerel bir kurul Hacıbektaş'taki eşyaların kimilerini ihale yolu ile satmıştır.***

Hacıbektaş'tan getirilen eserler arasında kimi kitaplar ise o zamanın Kütüphane Genel Müdürü Hasan Fehmi Turgul'a teslim edilmiştir. O da Ankara Kütüphanesi'nde tasnif ettirmiştir.

Türbenin kapalı olduğu dönemde tamir ve onarım işleriyle ilgilenilmemiştir. Hatta bazı yerlerin kurşunları çalınıp harap edilmiştir. Ancak 1957 yılında Başbakan Adnan Menderes, Tarım ve Orman Bakanı Nedim Ökmen ile Başbakanlık Müsteşarı A. Salih Korur bakım ve onarım işleriyle ilgilenmişlerdir. İleride müze olarak açmak amacıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü, Hacı Bektaş Veli Külliyesi'ni restore ettirmeye başlamıştır.

2 Nisan 1960 tarih ve 4/12832 sayılı Bakanlar Kurulu

kararı çıkarılarak, buranın da Mevlana Müzesi gibi müze olması kararı alındı. 26 Mayıs 1960 günü, yine Vakıflardan ödenek çıkarılarak dergâhın dış duvarının yapımı için ihale edilmişti. Aynı gün özel bir uçak Hacıbektaş ilçesinin havadan fotoğrafını çekip Hacıbektaş'taki tarihi yerlerin dışındaki bütün yapıların yıkılıp yeniden modern bir kent yapılmasını planlamışlardı. 27 Mayıs devrimi ile bu işler durdu.

Sonradan rahmetli Cemal Gürsel ve sanatör Prof. Dr. Ragıp Üner'in öncülüğü ile yeniden restore işleri başladı.

Müze olarak açılmasına karar verilen bu külliyenin; 1964 yılına kadar süren restorasyon ve hazırlıkları bitmiş, artık müze olma durumunu almıştı.

16 Ağustos 1964 pazar günü resmen müze olarak açılış hazırlıkları başlatılmış, bu komitenin başkanlığını yine büyük hizmetleri geçen sayın Prof. Dr. Ragıp Üner Beyefendi üstlenmişti.

Müze yetkili memurluğuna eski Hacıbektaş Belediye Başkanlığı ve Kırşehir milletvekilliği yapmış olan merhum İbrahim Turan Bey atanmış ise de, müze eşyaları Ankara'dan getirilip sergilenmeden üç ay önce rahmetli olmuştur.

Açılışa kısa zaman kalmasına karşın, sorumlu görevlisi yoktu. Ben de komite görevlisi olarak Ankara'da basılmakta olan afişler, davetiyeler, vetrinlik hatıra sığarası ve kibriti, PTT damgası, ses ve ışıklandırma gereci gibi işlerle uğraşmaktayken, İbrahim Turan Bey'in ölüm haberini alıp sayın hocamız aynı zamanda o tarihte Sağlık Bakanlığı görevini de taşıyordu. Birlikte Hacıbektaş'a geldik. Cenaze töreninden hemen iki saat sonra yeniden göreve başlayıp Kayseri'ye, oradan da Ankara'ya dönmüştük.

Açılışa çok kısa zaman kalmış ve sorumlu görevlisi

bulunmayan bu yere sayın hocam Prof. Dr. Ragıp Üner, bu göreve benim gelmemi önerdi.

İstemediğimi, zor görev olduğunu bildirdimse de, ısrar ederek benim yapmamı istedi. Böylece kısa zamanda atama emrim çıktı.

Bir an önce Ankara'ya giderek Etnografya Müzesi'nde bulunan eserleri teslim alıp sandıklayarak, Hacıbektaş'a getirip sergilemeye başladım.

Hacı Bektaş Veli Türbesi (Pirevi), Balım Sultan Türbesi ve Aşevini ziyaretçi hizmetine soktuk. Diğer evlerin restore işleri devam etmekte idi.

Sonunda 16 Ağustos 1964 pazar günü 44 bin kişilik yurdun çeşitli yerlerinden gelen vatandaş topluluğu ile devlet protokol adamları, basının katılması ile görkemli bir açılış töreni kutlandı".

Birinci elden bu belgeler ve gözlemler Hacı Bektaş Dergâhı'ndaki tarihsel değer taşıyan eşyanın talanmasının açık anlatımıdırlar. Olayın fotoğrafını tümüyle verip, değerlendirmeyi okura bırakıyoruz. Zaten, gerçek tüm açıklığıyla ortada. Bektaşilik 1826 olayından sonra bir kez daha kapatılmış, dahası ödüllendirilmesi gerekirken hak etmedikleri bir cezalandırmaya uğratılmıştır. Toparlanması oldukça uzun sürmüştür. Mevleviler bir yıl içerisinde toparlanırken, çelebilerin ve babaların passifliği ve olayı daha başından kabullenmeleri en azından müze olarak dahi açılmasına ancak 1960'lı yılların ortalarında ulaşılmıştır.

1964'den itibaren Hacı Bektaş Dergâhı'nda müze müdürlüğü yapan Bektaşi halifebabalarından Ali Sümer'in anlattıkları, Hacı Bektaş Dergâhı'nın ilk açılış çalışmalarına ışık tutuyor ve bizi o döneme ilişkin bilgilendiriyor. Ayrıca dergâh kapatılırken mallarının ne ölçüde devlet memurları

ve kurumlarınca talan edildiğini de gözler önüne seriyor.

Günümüz halifebabalarından Ali Sümer kendisiyle Murat Küçük'ün Cem Dergisi adına yaptığı söyleşide, dergâhın açılışına ilişkin gecikilmiş ilk girişimlerin başlatılma biçimini ve dağılmış dergâh eşyalarının müzenin kurulması için yeniden toplanılmasını şöyle anlatır:

"...Dede Arslan ve İbrahim Turan ile Anıtlar Koruma Derneği kurmuş, bu yolla Dergâh'a sahip çıkmaya çalışmıştık. 1958'den 1963'e kadar devlet yetkilileri nezdinde birtakım girişimlerimiz oldu. Buranın Konya'daki Mevlana Müzesi gibi ziyarete açık duruma getirilmesini istiyorduk" diyor.

Anlattıklarına göre dönemin başbakanı Adnan Menderes onay veriyor, Bakanlar Kurulu'ndan geçiyor, ama dergâh bir türlü açılmıyor. Anlaşılan oyalanıyorlar. Açılış ancak 1960 devriminden sonra, yani 1964 yılında gerçekleşecektir.

Dergâh kapalı olduğu yıllarda pekçok eşyası *"haraç-mezat"* satılmıştır. Bunların önemli bir bölümü *"Kırşehir'de kurulan pazarlarda mezat usulüyle satılmıştır"*. Bunlar arasında dergâhın tarihsel değer taşıyan ve dergâhın gizemsel yanını yansıtan eşyalar da vardır. Bunları satın alan Hastane ve Jandarma Alayı ile ilişkiye geçilir. Müzenin kuruluşunda yetkilendirilen A. Sümer; *"Rica ettik, yazılar yazdık, aynıyat karşılığı geri alıp müzeye getirdik"* diyor.

"Kırşehir'de satılanların kaydı utulmuş. Hatta biz sonradan bu kayıtları da tesadüfen ele geçirdik. Bir gün Kırşehir'de iken o sırada restore edilen Caca Bey Medresesi'nde, Dergâh'a ait defterler bulunduğunu haber verdiler. Gidip baktık ki ***sıvalar arasında yüzlerce defter atılmış vaziyette duruyor. Bunların arasında Dergâh'a ait olan 43***

defteri seçip aldık ve müzeye getirdik. Kırşehir'deki mezatlarda satılmayanlar ise Ankara'ya götürülerek, Etnografya Müzesi'ne devredilmişti. Bunları almak üzere girişimlerimiz oldu. Kazanlar vesaire hep geri getirildi. Ama, o dönemi anlatan el yazması eserlere hiçbir zaman ulaşamadık. (...)Fuat Köprülü tarafından alınıp götürülmüş. Biz bunu 1965 yılında Refi Cevat Ulunay'ın Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan makalesinden öğrenmiştik. (...) Köprülü'nün Vakıflar deposundan izinsiz alıp kendi özel kütüphanesine kattığı kitapların, ölümünden sonra hanımı tarafından Amerikalılara satılmak istendiğini anlatıyordu.Hemen yargıya başvurup, satışın suç olduğuna ilişkin bir karar çıkarttık. (...) Vakıflar deposundaki kitapların sonradan Atatürk Üniversitesi'ne verildiğini söylediler. Oradaki kitapları incelediğimizde Osmanlıca sözlükler filan bulduk. Ama, Bektaşilik'le ilgili hiçbir şey yoktu. Yargı kararı çıkarttık ama, sanırım kitapların bir başka kanalla satılmasına engel olamadık".

Alevilik-Bektaşilik inanç ve kültür tarihi için o ele geçmez yazmaların durumu kısaca bir yılan hikâyesine dönüştürülerek, gerçek sahibleri olan Alevi-Bektaşilere ve merkezi olan Dergâh'a döndürülmesine o bilinen bürokrasi ve yine o bilinen zihniyet ne yazık ki izin vermez.

Ali Sümer, Dergâh'ta açılış sırasında yeni düzenlemelerin de yapılması gerektiğine değinir. Atevi, Konukevi, Ekmekevi yıktırılarak ve buralar yeniden genişletilerek yapılır. 1957'de Bakanlar Kurulu'nca müze kararı alındıktan sonra ressam Mahmut Akok Kırklar Meydanı'nda restorasyon çalışması yaparak bugünkü görünümünü kazandırır. (265)

265. Murat Küçük (Röportaj)- "Halifebaba Ali Sümer ile Dünden Bugüne Hacı Bektaş Dergâhı", Cem Dergisi, Sayı: 65, s: 30- 33 arası, Nisan 1997.

1950'lerde Demokrat Parti'nin gelişiyle gericilik tırmandırılır. Laiklik alanında önemli ödünler verilir. Yeniden şeriat çığırtkanlığı yapılır. 1960 (27 Mayıs) devrimi bu kötüye gidişe son verir.

1960 devrimi ülkede Atatürkçü, laik, demokratik bir ortam yaratır. DP dönemindeki gerici ve laiklik karşıtı tutumdan taze dersler çıkaran Alevi-Bektaşi toplumu 1960'ların demokratik ve laik ortamında örgütlenmeyi ve kuruluşlarını açmayı -geç de olsa- akıllarına getirirler.

İlk kez 1963'de Ankara'da ***"Hacı Bektaş Turizm ve Tanıtma Derneği"*** kurulur. Kurucu başkanlığını Ali Haydar Ulusoy, sekreterliğini ise Avukat Cemal Özbay üstlenirler. Yönetim kurulunda Ali Kaya, Hasan Arıklıgil ve Hasan Bilbaşar yer alırlar. Aynı yıl Celalettin Ulusoy başkanlığında ***"Hacı Bektaş Kültür, Kalkınma ve Yardım Derneği"*** adıyla ikinci bir dernek kurulur.

İlk kurulan dernek 1963 yılının Aralığı'nda Ankara Büyük Sinama'da Cem töreni düzenler. Doç Dr. Bedri Noyan Dedebaba çok anlamlı bir konuşma yapar. Aşık Veysel, Ali İzzet Özkan, Dursun Cevlan, Aşık Davut Sulari, Aşık Daimi, Aşık Feyzullah Çınar ve Aşık Mahsuni Şerif'lerin katılımıyla Cem töreni bir Alevi-Bektaşi şölenine dönüşür. Bu coşku üzerine dernek *"laiklik ve Demokrasi"* konulu bir konferans düzenler. Konuşmacılar dönemin ünlü bilim adamlarından Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Prof. Bülent Nuri Esener, Prof. Münci Kapani ve Prof. M. Akdal'dır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'i temsilen yaveri de konferansı izleyen dinleyiciler arasındadır.

Derneğin ana programı; kırk yıl önce kapatılan Hacı Bektaş merkez dergâhını, yani Pirevi'ni yeniden açtırmaktır. Çalışmalar, bu alanda yoğunlaştırılır. Pirevi, 1964'de

"müze olarak" yeniden açılır. Türbe için de uğraş sürdürülür. Celalettin Ulusoy başkanlığında kurulan ikinci derneğin de amacı ve uğraş alanı aynıdır. Ankara merkezli olan bu dernek de ülke genelinde 17 şube açarak etkin olmaya çalışır. Bu çalışmalar sonucunda Mevlevilere göre ki onlar bu işi 1926'da başarmışlardır.

Geç kalınmış ve geç verilmiş bir uğraş sonucunda Hacı Bektaş Dergâhı ve türbesi turizme açılmıştır. Bugün kültürel ve inançsal merkezliğini sürdürmekte ve yüzbinlerce ziyaretçinin akımına uğramaktadır.(266)

1964'lü yıllarda Hacıbektaş'da kurulan ***"Hacı Bektaş Veli Kültür ve Turizm Derneği"***, Hacı Bektaş törenlerini gelenekselleştirerek dergâhın açık bulundurulmasına, yurt içi ve yurt dışı düzeyinde etkinlik gösterilmesine süreklilik kazandırmıştır.(267)

Hacı Bektaş Dergâhı, müze niteliğiyle günümüzde de etkinliklerini sürdürmekte, Bektaşilik geleneğini yaşatmaktadır

b- Mevlana Dergâhı'nın Kapatılışı ve Açılış Süreci

Tasavvufi tarikatlardan Bektaşi dergâhı ile Mevlana dergâhı Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı desteklemiş ve bu ulusal olayda kendilerine düşen yurtseverlik görevini yapmışlardır. Diğerleri, özellikle Sünni tarikat çevreleri bağımsızlık savaşımına katılmadıkları gibi, yer yer emperyalizmin hizmetine girmişlerdir.

M. Kemal yararlılıkları nedeniyle Mevlana ile Hacı Bektaş dergâhı çelebilerini milletvekili seçtirmiş ve iki çe-

266. Bkz: Lütfi Kaleli - Alevi Kimliği ve Alevi Örgütlenmeleri, Can Yay. İst. 2000, s: 17 v. d.; Ali Sümer - a. g. m. Yol Degisi, Sayı: 10, s: 61 v. d.
267. Cemal Şener - Miyase İlknur - Şeriat ve Alevilik, Ant Yay. İst. 1995, s: 50.

lebiyi de Meclis başkan vekilliklerine getirmiştir. Bunlar, birlikteliklerin sonuçlarıdır.

M. Kemal Bektaşilik'le Mevleviliğe sıcak bakmakta, bu iki tarikatı da *"Türk kültürünün ürünü"* ve *"aydın"* görmektedir. Bu nedenle, bu iki tarikatı da diğerlerinden ayrı tutar.

M. Kemal, Cumhuriyet'in ilanından kısa bir zaman önce çeşitli nedenlerle yurt gezisindedir. 20 Mart 1923'de Konya'dadır. Burada Mevlana dergâhını ziyeret eder. Türk Ocağı'nda bir konuşma yapar. Anı defterine *"Konya yüzyıllardan beri tüten büyük bir nurun ocağıdır. Türk kültürünün esaslı kaynaklarından biridir"*, diye yazar. Doğallıkla bundan amaçladığı Mevlana'nın aydınlanmacı düşünceleridir.

M. Kemal Konya milletvekili dergâh postnişini Abdullah Çelebi'nin dergâhta verilecek lokma davetini kabul eder ve katılır.(268)

Dolayısıyla Mevlana dergâhının kapatıldıktan kısa bir süre sonra yeniden ziyarete açılmasında Atatürk'ün bu iyi izlenimlerinin ve burayı bir Türk kültür ve aydınlanma merkezi olarak görüşünün rolü vardır.

Mevleviler ve Bektaşiler kurdukları alaylarla I. Dünya Savaşı'na katılmışlardır. Veled Çelebi, bu Mevlevi Alayı'nın komutanıdır.

Bilindiği gibi, Veled Çelebi ünlü biridir. Konya'da Çelebilik etmiş, Türk diliyle derinden ilgilenmiş, Türkçülük akımına katkı sunmuş, bir Türk dil bilginidir.

Mevlevi Alayı, Cemal Paşa'nın komutasındaki Suriye cephesinde, Şam'da üç yıl kalır. Suriye cephesinin çöküşü üzerine Konya'ya döner.(269)

268. Kara (1990), s: 322.
269. Şapolyo (1964), s: 88, 104 v. d.

Türkçe ve Türklük eserleriyle dolu olan Mevlana dergâhı; bıraktığı bu olumlu izlenimler ve müzelik açıdan değeri, kültürümüzdeki yeri onun kısa zaman sonra müze olarak açılmasına neden olur. Doğallıkla bürokratik çevreleri zorlayışlarını da gözardı etmemek gerekir. Sünni bir tarikat olması da, Sünni bürokrasiyi işletmede kolaylık sağlamıştır.

Gerek tutucu ve bağnaz olmayışı, gerekse Selçuklu ve Osmanlı eserleri bakımından çok zengin olan Konya Mevlana Dergâhı 6 Nisan 1926 tarih ve 3426 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü Halil Ethem Bey, Kültür (Hars) Müdürü Hamit Zübeyr (Koşay) Beylerin raporları ve uygun görmeleri üzerine müze olarak ziyarete açılır.(270)

Mevlevi çevrelerin yoğun çalışmaları sonucu, Mevlana dergâhı yalnızca dört ay gibi kısa bi süre kapalı kalmıştır.

Tekkeler kapatıldığı sırada, Mevlana dergâhı postunda Veled Çelebi vardır. Bu, onun bu göreve ikinci atanışıdır. Veled Çelebi de Abdülhalim Çelebi gibi, TBMM'ne milletvekili seçilmiştir. Veled Çelebi'nin Yozgat ve Kastamonu milletvekillikleri oldukça uzun sürmüştür.

Abdülhalim Çelebi'nin ölümü üzerine yerine oğlu Muhammed Bakır Çelebi, çelebiliğe gelmiş ve bu makamı yurt dışına taşıyarak Suriye'nin Halep kentinde kurmuştur. Zaten kendisi Halep dergâhı çelebisidir.

Bu oluşuma Fransız mandater yönetimi engel olmaz. Dahası onay da verir. Böylece Halep dergâhı, diğer Mevlevilerin merkezi olur. Atamaları, bu merkez yapar. Türkiye

270. Bkz: Hamit Koşay - "Tekkeler ve Türbeler Kapatıldıktan Sonra", Güzel Sanatlar Dergisi, İst. 1949; Kara (1990), s: 334 v. d.

dışındaki Mevlevi dergâhlarını bu makama bağlamayı başarır. Bu durum, 1925-1944 yılları arası sürer.

Bakır Çelebi, Hatay sorununda Türkiye'yi destekler. Bu nedenle Suriye yönetimince *"casuslukla"* suçlanır. 1973'de Türkiye'ye gelen çelebinin Suriye'ye dönmesine izin verilmez. Ölümüne dek kardeşi Şemsülvâhid Çelebi yerine vekâlet eder.

1943'de İstanbul'da ölmesi sonucu, Şemsülvâhid Çelebi'nin çelebiliğini Suriye yönetimi onaylamaz. Bu nedenle Şemsülvâhid Çelebi, bu tarihsel makamın son temsilcisi olur.

Mandater Fransız yönetiminden sonra kurulan Fransa Devleti, 1944 yılında tekke ve zaviyelere ilişkin kararlar alır. Bu makamın ayrıcalıkları kaldırılır. Öbür Mevlevihanelerin ve Halep Mevlevihanesi'nin vakıflarına el konur.

Bütün Mevleviler, Suriye Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlanır. Böylece Suriye'de, Mevlevilik'le birlikte Çelebilik'te tarihe karışır.

Suriye'deki Mevlevilik ve Mevleviheneler büyük darbe yer. Mallarına el konur. Kitapları yağmalanır, yok edilir. Dergâhlarda dervişler giderek azalır ve birkaç kişiye düşer.

Şeyh Ebu Bekr-al-Vefai zaviyesi ile Humus Mevlevihanesi Mevlevilerden alınarak Kadirihane yapılır. Daha sonra bu tekkeler kapanır. Şam, Lazkiye, Trablusşam ve Kıbrıs Mevlevihaneleri'nin de sonu aynı olur.(271)

271. Geniş bilgi için bkz: Abdülbaki Gölpınarlı - Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İst. 1983, 2. basım, s: 153, 180 v. d., 262 v. d.; Şapolyo (1964). s: 104 v. d.; Kara (1990), s: 334 v. d.

5- Kaldırılan Halk İslamcı Kurumların Yerine Çağdaşlaşmacı-Laik Aydınlanmayı Yaratacak Cumhuriyet Kurumlarının Kurulması

Hacı Bektaş Dergâhı dedebabalarından Salih Niyazi Baba, Türkiye'de dergâhı yeniden canlandırma olanağını göremeyince Arnavutluk'a geçer. 1930'da Bektaşilik Dergâhı'nı kurarak, çalışmalarını oradan sürdürür.

Cumhuriyet yönetimi, dergâhların açığını 1932'de kurdukları ***"Halkevleri"***yle kapatmaya çalışır. Halkevleri, Atatürkçü aydınlanmanın önemli ocakları olacaktır. Atatürk, ulusal birlik ve ülke bütünlüğünü sağlayabilmek ve ulus-devlet olgusunu yaratabilmek için tarikat ve tekkeleri kapatma gereğini duymuştur. 1935'lerde kendisine tekkelerin kapatılışının nedenleri sorulduğunda, bu kaygıyı dile getirecektir. Bu doğrultuda şunu demiştir:

"Türk ulusunun ulusal birliğini kurmak için kapattım. Artık zümre, sınıf, tarikat ayrılığı kalmamıştır. Türk ulusu bir vücut olarak yaşayacaktır." (272)

Doğallıkla bu, Atatürk'ün ereği ve ülküsüdür. Türk toplumuna kazandırmak istediği biçim budur. Ama, kendisinden sonra gelen kuşaklar ne yazık ki bu ereğin tam tersini gerçekleştirir; ülkeyi ırk, etnik, din, mezhep ve tarikat arenasına çevirir, her türlü ayrılıkçılığı yeşertirler. Hem Cumhuriyet rejimi, hem de ulusal ve ülkesel bütünlük dağılma sorunuyla karşı karşıya bırakılır. Bugün günümüzdeki en acil sorunumuz budur.

Ayrıca son günlerde Milli Mücadele'nin bağımsızlık ruhunun tam tersine bir emperyalizmin kucağına doğru sığınma vardır. Avrupa Birliğine girme isteği, İMF ve Dünya

272. Atatürk'ün bu sözü için bkz: Şapolyo (1964), s: 332.

Bankası'ndan kredi alma siyaseti ülkenin Atatürk'le kazandığı ulusal onur yoksanırcasına bir emperyalizmin güdümüne yeniden giriş yaşanmaktadır.

Ülkemiz için bir üçüncü tehlike de; bu dış, yani emperyalizm tehlikesidir. Geçmişten ders alınmadığı ortadadır. Bu nedenle ülke, yeni Atatürkçüleri beklemektedir. Yurtseverlik, artık günümüz için kaçınılmaz bir gereksinimdir. Ülkemizin bağımsızlığının ve kurtuluşunun buna ivedilikle gereksinimi vardır.

Tarikat ve tekkelerin kapatılmasına tepki duyan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in tepkisine on yıl sonra bütün türbelerin çekinilmeden açılabileceğini söylemesi,[273] bu süre içerisinde *"ulus"* mayasının tutacağı, devrimlerin oturacağı, ondan sonra bu tür kurumların Cumhuriyet'e, düzene ve çağdaşlaşmacı-laik aydınlanmaya zararının dokunamayacağı kanısında olduğundandır.

Atatürk'e göre tarikat, tekke, dergâh, zaviye gibi popülist din kurum ve kuruluşları tarihsel görevlerini tamamlamış ve artık çağdaş gelişmelerin gerisinde kalmışlardır. Ona göre;

"Tekkeler kuşkusuz birer Türk kuruluşudur. (...) Zamanında görevlerini yapan birer kültür kurumlarıdırlar. ..Fakat zamanla yozlaştılar, görevleri bitti...Artık onları tarihe mal etmekten başka çare yoktur." [274]

Atatürk, *"toplumumuzun hurafeci, ilkel bir kavim olmadığını göstermek..."* [275] amacıyla tarikat ve tekkeleri kapamıştır. Gereken değişim ve gelişimleri sağladıktan sonra popülist din kurumlarından çağdaşçı ve laik olanları-

273. Kara (1990), s: 340, 342.
274. Münir Hayri Egeli - Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları, Ahmet Halit Yaşaroğlu Yay. İst. 1954, s: 60.
275. Karal (Der.) (1981), s: 74.

na yaşama olanağı tanıyacaktı, gibi görünmektedir. Hatay olaylarından önce, İzmir gezisi günlerinde Denizli eski milletvekili Bektaşi babalarından Hüseyin Mazlum Baba'nın oğlu Mümtaz Bababalım'ı kabul ederek, Bektaşilik kurumlarının yeni koşullara ve günün gereksinimlerine göre, yeni bir tüzük ile yapılandırılarak canlandırılmasını önerir. Hatay olayları, ardından da ağır hastalığı ve ölümünün araya girmesi, bu tasarıların yaşama geçmesine olanak vermez. (276)

Şeyh Said olayıyla Cumhuriyetçi düzenin ve çağdaş gelişmelerin karşısında oldukları belirginleşen tarikat ve tekkelerin kaldırılması yeni bir rejim denemesi içerisinde olan Türkiye için kaçınılmaz olmuştur. Bu gerekçeleri, özellikle Şafii mezhebi ve Nakşibendi tarikatı oluşturmuştur. Bektaşilik'le Mevlevilik'se -görüldüğü kadarıyla- genel kararın kurbanı olmuşlardır.

Günümüzdeki örneklerine baktığımızda Atatürk'e hak vermemek elde değil. Ali Kalkancı ve Müslüm Gündüz türü olaylar, bir kez daha Atatürk ve yeni Türkiye'nin kurucu kadrolarını haklı çıkarmıştır.

6- Tarikat ve Tekkelerin Günümüzdeki Durumu

Son yıllar, tarikatların yeni çürüme ve yozluklarına ilişkin örneklerle doludur. Hergün TV kanallarında ve basında oy peşinde olan siyasi çevrelerin desteği ve kayırmasıyla semirmiş tarikat çevrelerinin ahlâksızlıklarına ve duygu sömürülerine ilişkin haberler yeralmaktadır. Kendilerini Nurculuğun bir türevi olarak nitelendiren Aczmen-

276. Bkz: Doç Dr. Bedri Noyan - Bektaşilik Alevilik Nedir, Ank. 1987, 2. basım, s: 84 v. d.; Baki Öz - Kurtuluş Savaşı'nda Alevi - Bektaşiler, Can Yay. İst. 1996, 8. basım, s: 53 v. d.

di tarikatı, tüm çirkin yanlarıyla deşifre edildi. Dinin, çıkarlar doğrultusunda kullanılışının en aşağılık biçimini Türkiye halkı gördü. Bu çirkinlikler Ali Kalkancı, Müslüm Gündüz ve daha nicelerinin kişiliğinde yaşandı.

Din ve İslam adına uygunsuz uygulamalara, genç kız ve kadınları kullanarak yoldan çıkaranlara, erkeklik organını *"muz yediriyorum"* diye öptürerek niyaz ettiren tekke şeyhlerine, yaptığı cami ve külliyenin direklerini *"cennetten yer satıyorum"* yaygarasıyla büyük paralar karşılığında saf inançlı insanlara haraç-mezat satan ve yine depremi bahane ederek; *"deprem, laikler yüzünden oldu. Allah'ın insanlara bunların yüzünden gösterdiği bir gazabıdır"* yaygaraları yaparak kasetlerini halka satmak için utanmadan propaganda yapan ve olayı bir ticaret metahlığına dönüştüren Cüppeli Ahmet Hocalara, kendinin *"Mesih"* olarak geldiğini ve *"İsa Peygamber"* olduğunu söyleyen Refah Partili Hasan Mezarcı'lara, Atatürk ve Cumhuriyet düşmanlığını kendisine iş edinen yine bu partiden Şevki Yılmaz'lara...

Amerikan parasal yardımıyla dağılan Rusya topraklarındaki Türk Cumhuriyetlerinde ve diğer geri plandaki İslam ülkelerinde okullaşma yoluyla şeri İslamcılığın ve Amerikan emperyalizminin kök salmasını eğitim yoluyla gerçekleştirmeye çalışan ve televizyonlarda ağlama numaralarıyla *"temiz kalplilik!"* gösterileri yapan, sıkışınca ağa babası Amerika'ya sığınan Fethullah Gülen'lere...

İslam dini adına terör işleyen ve akıllara sığmayacak ölçüde katliamlar yapan Hizbullahçılara, İslami Cihat Örgütlerine, dincilik-ulusçuluk perdesi altında Şeyh Saidvari bir düzenin peşinden koşarak, tarikatçılık ile aşiretçiliği yeniden hortlatarak ülkeyi yıllarca kangölüne boğan PKK'cılara rastlandı.

Daha böyle onlarcası, yüzlercesi var. Üzerlerine gidilmesi ve üzerlerindeki *"İslam'a sığınmışlık"* örtüsünün kaldırılması durumunda, daha birçok kötülük örneğini görebileceğimiz ne yazık ki bir gerçek.

Bu, din ve mezhep adına yapılan toplumsal çirkinlikler ülkemizde çok öncelerden beri görülmüş, İttihat ve Terakki aydınlanmacılığı içerisinde bu tür temmbellik ve yozluk kurumlarının kaldırılması önerilmiş, Türkiye'nin büyük çağdaşlaşmacısı Mustafa Kemal bu alanda en köktenci uygulamaya girmiş; devrimleri yaparken geçirdikleri bozulma süreçleri sonucu bu tür yozlukların yeşerme ortamı olan tarikat, tekke, zaviye ve türbeleri de kapamış, din adamlığını ve onun sanlarını da yasaklamıştır.

Bu toplumsal yozluğa, sömürüye ve *"din bezirgânlığı"*na devam edebilmek için, bu tür çevreler 75 yıldır savaşmaktadırlar. En sonunda sağcı siyasal partilerin yardımıyla, bu kokuşmuşluklarına kaldıkları yerden devam etme olanağını yakalayabilmişler ve mantar biter gibi tarikat, tekke, şeyh v. s. türemiştir.

Hepsinin de ortak yanı; dini, dinsel değerleri kullanmaları, açıkça ve hiç çekinmeden Atatürk, laiklik, Cumhuriyet ve Atatürk devrimleri düşmanlığı yapmalarıdır. Günümüzde oldukça tehlike gösteren rejime yönelik tehdit, bu çevrelerden gelmektedir.

Olanları görünce Atatürk'e hak vermemek elde değil. Bu nedenle, O'na ve devrimlerine sarılmak her yurtseverin kaçınılmaz görevidir. Ülkemizin geleceği buna bağlıdır. 1925'lere giden süreçte yozluk, bozulmuşluk, çirkinlik, din sömürücülüğü, siyasete aracı oluş; uzunca bir dönem laikliği, çağdaşlaşmayı, demokrasiyi ve Cumhuriyet'i yaşamış 2000'lerin Türkiyesi'ne göre daha çok olmalıdır. Çünkü,

1925'lerin konumuna siyasal boyutta yüzyıllarca yaşanılan padişahlık-halifelik, yani teokrasi ve toplumsal boyutta yaşanılan feodalite sürecinden sonra varılmıştır. Bu yapısal durum, dinsel-mezhepsel kokuşmuşluğun en uygun ortamıdır.

Dinsel ideolojinin giderek resmilik kazanması ve yüzyıllarca devletin yönetiminde ortak olması, bu alana bozulma ve her türlü yozlaşmayı kazandırmıştır. İşten, üretimden uzak çevreler, halkın saf inancından yararlanarak egemenlik kurmuşlardır. Bir noktadan sonra kendilerini ülke düşmanlığının ortasında bulmuşlar, gelişmeye/yenileşmeye karşı gerici bir cephe oluşturmuşlardır.

Bağımsızlık yıllarında emperyalist güçlerle işbirliği eden bu çevreler, Kur'an kursları, İmam Hatip okulları, İslam enstitüleri gibi eğitim kurumlarıyla günümüzde geniş bir cephe oluşturmuşlar, türban takınma gibi simgeleriyle devlet düzeninde, Cumhuriyet rejiminde, laik yasalarda gedikler açmaya çalışmaktadırlar.

Bu çevreler, ülkede bir rejim sorunu yaratmaktadırlar. Sünni sağcı tarikatlarsa bu siyasal savaşımın arka bahçesini oluşturmaktadırlar. Bu çevreler, günümüzde ülkenin bölünmez bütünlüğü, düzeni, huzuru ve rejimin geleceği için kapatılması sık sık yinelenen siyasal sağcı partilerin oy hazinesi ve bu partilerin istismar alanıdırlar.

İşte 1925'lerde Atatürkçü Cumhuriyet Devrimi, gelecekte kötüye gidişin yolunu açacak böylesi bir gelişmeyi önlemek için tarikat ve tekkeleri kapamıştır. Ama, 1950'lerden sonra Atatürk karşıtı yönetimler, tam ters bir siyasal yeğleyişte bulunmuş, bugünlere varan olumsuz süreci başlatmışlardır. Bugün, bunun sancıları çekilmektedir. Kurtuluş, doğallıkla yine Atatürkçülüktedir.

Bu tür gerici, bağnaz, siyasal İslamcı, şeriatçı, Cumhuriyet, ulus-devlet ve Atatürk devrimlerinin karşısında yer alarak tehlikeye sokan kesimlere karşı yine Alevi-Bektaşi toplumu çağdaşlaşmacı-laik-aydınlanmacı kesimle birlikte blok oluşturmuş, Cumhuriyet düzenini ve ve laik toplum yapısını yaşatma savaşımı vermektedir.

Tarihinden taşıyıp getirdiği gelişmeciliğin, aydınlanmacılığın yine biricik güvencesi, sigortası olmanın öncülüğünü Alevi-Bektaşiler yapmaktadırlar.

Kaynakça

Afetinan, Prof. Dr. A - Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, TTK Yay. Ank. 1969.

Akgül, Doç. Dr. Seçil - Halifeliğin Kaldırılışı ve Laiklik (1924-1928), Turhan Kitabevi Yay. Ank.

Akgül, Dr. Suat - Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim, Yaba Yay. İst. 2000.

Altındal, Aytunç - Laiklik, Anahtar Kitapları Yay. İst. 1994, 2. basım.

Arar, İsmail - Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, Cumhuriyet Yay. İst. 1997.

Arıburnu, Kemal - Milli Mücadele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar, Ank. 1957, C: I.-II.

Arsel, Prof. Dr. İlhan - Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, İst. 1994.

Arsel, Prof. Dr. İlhan - Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları Din Adamları, İst. 1995, 2. basım.

Aşan, Aziz - Şeyh Sait Ayaklanması, İst. 1991.

Atatürk, Mustafa Kemal - Söylev (Nutuk), TDK Yay. Ank 1966, 3. basım, C: I.-II.

Atatürk, Mustafa Kemal - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay. Ank. C: I (1961), C: I (1959), C: III (1961), C: V (1972).

Atatürk, Mustafa Kemal - Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, TTK Yay. Ank. 1991, C: IV.

Avcıoğlu, Doğan - Milli Kurtuluş Tarihi, Tekin Yay. İst. 1974, C: III.

Aybars, Doç. Dr. Ergün - İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927), Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1982.

Aydemir, Şevket Süreyya - Tek Adam, Remzi Kitabevi Yay. İst. 1969, 4. basım, C: III.

Bayrak, Mehmet (Der.) - Alevilik ve Kürtler, Özge Yay. 1997.

Baysun, Prof. Dr. Cavit M. - "Mescid", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. 1971, C: VIII.

Bayur, Prof. Dr. Yusuf Hikmet - Türk İnkılâbı Tarihi, TTK Yay. Ank. 1952, C: II, Kısım: IV.

Berkes, Prof. Dr. Niyazi - Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yay. Ank. 1973.

Berkes, Prof. Dr. Niyazi - Teokrasi ve Laiklik, Adam Yay. İst. 1984.

Beşikçi, Dr. İsmail - Doğu Anadolu'nun Düzeni, E Yay. İst. 1969.

Brockelmann, Carl - İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi (Çev.: Prof. Neşet Çağatay), TTK Yay. Ank. 1992, 2. basım.

Bruinessen, Martin Van - Ağa, Şeyh ve Devlet (Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi) (Çev.: Remziya Arslan), Özge Yay. Ank.

Ceylan, Hasan Hüseyin - Cumhuriyet Döneminde Din-Devlet İlişkileri, Risale Yay. İst. 1991, 7. basım, C: I.-II.

Dâver, Dr. Bülent - Türkiye Cumhuriyeti'nde Lâiklik, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ank. 1955.

Dersimi, Mehmet Nuri - Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan Yay. Diyarbakır. 1992, 4. basım.

Egeli, Münir Hayri - Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları, Ahmet Halit Yaşaroğlu Yay. İst. 1954.

Erdoğan, Fahrettin - Sebilürreşatçılara Cevap ve Bektaşilik, Ank. 1956, 3. basım.

Erüreten, Bahir Mazhar - Türkiye Cumhuriyeti Yasaları, Cumhuriyet Yay. İst. 1999.

Eyice, Semavi - "İstanbul", İslam Ansiklopedisi, Mil. Eğ. Bak. Yay. İst. 1969, C: V/2.

Eyuboğlu, İsmet Zeki - Bütün Yönleriyle, Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi, Der Yay. İst. 1997.

Fırat, Mehmet Şerif - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ank. 1970.

Goloğlu, Mahmut - Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ank. 1972.

Göktaş, Hıdır - Kürtler, İsyan-Tenkil, Alan Yay. İst. 1991, 2. basım, C: I.-II.

Göktemir, Yrd. Doç. Dr. Oktay - "Tarikatlar Sivil Toplum Örgütleri midir?", Cumhuriyet Gazetesi, 19. 12. 1996.

Gölpınarlı, Abdülbaki - Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, Gerçek Yay. İst. 1969.

Gölpınarlı, Abdülbaki - Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İst. 1983, 2. basım.

Gültekin, Mehmet Bedri - Laikliğin Neresindeyiz, Öğretmen Yay. Ank. 1987, Ank.

(Günaltay), Mehmet Şemseddin - Hurâfattan Hakikate, Hurâfeler ve İslam Gerçeği (Haz.: Doç. Dr. Ahmet Gökbel), Marifet Yay. İst. 1997.

Güner, Ahmet - Tarikatlar ve Toplum, İst. 2001.

Hallı, Reşat - Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yay. İst. 1992, C: I.

Hürkan, Hicret - Türk İnkılâp Kanunları, Ank.

İlsever, Ferit - Cumhuriyet Devrimi Kanunları, Kaynak Yay. İst. 1997, 3. basım,

İnan, Arı - Düşünceleriyle Atatürk, TTK Yay. Ank. 1983.

(İnönü, İsmet) - İsmet Paşa'nın Söylev ve Demeçleri (1946), C: I.

Jaeschke, Prof. Dr. Gotthard - Yeni Türkiye'de İslamlık (Çev.:Hayrullah Örs), Bilgi Yay. Ank. 1972.

Kaleli, Lütfi - Alevi Kimliği ve Alevi Örgütlenmeleri, Can Yay. İst. 2000.

Kalman, M. - Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nüjen Yay. İst. 1995.

Kara, Mustafa - Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, Dergah Yay. İst. 1990.

Kara, Mustafa - "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvufi Tarikatlar", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. İst. 1985, C: IV.

Karal, Prof. Dr. Enver Ziya (Der.) - Atatürk'ten Düşünceler, Milli Eğitim Bak. Yay. Ank. 1981.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri - Nur Baba, (Baskıya hazırlayan: Atilla Özkırımlı), Birikim Yay. İst. 1977. (Kitabın sonuna konulan ekler.)

Kissling, Prof. Dr. Hans Joachim - "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarikatların Sosyoloji ve Pedegoji Açısından Rolleri (Çev.: Turgut Akpınar)", Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 20, Ağustos 1985.

Koca, Şevki - Es-Seyyid Halife Koca Turgut Baba Divanı, Nazenin Yay. İst. 1999.

Koşay, Hamit Zübeyr - "Hacı Bektaş Dergâhı (Çev.: Prof. İlhan Başgöz)", Yol Dergisi, Sayı: 4, Mart-Nisan 2000.

Koşay, Hamit - "Tekkeler ve Türbeler Kapatıldıktan Sonra", Güzel Sanatlar Dergisi, İst. 1949.

Küçük, Murat - "Mücerredlik Kurumu Canlanacak", Cem Dergisi, Sayı: 63, Şubat 1997.

Küçük, Murat (Röportaj) - "Halifebaba Ali Sümer ile Dünden Bugüne Hacı Bektaş Dergâhı", Cem Dergisi, Sayı: 65, Nisan 1997.

Lewis, Prof. Dr. Bernard - Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev.: Doç. Metin Kıratlı), TTK Yay. Ank. 1984.

Mardin, Prof. Dr. Şerif - Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İletişim Yay. İst. 1983.

Mardin, Prof. Dr. Şerif - Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler-III.), İletişim Yay. İst. 1991.

Massignon, Louis (Geliştiren: Tahsin Yazıcı) - "Tarikat", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. 1974, C: XII/1.

Meray, Prof. Dr. Seha L.(Çev.) - Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar, Belgeler), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ank. 1973, C: II, Takım: II.

Mumcu, Uğur - Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925), Tekin Yay. İst. 1991.

Noyan, Doç Dr. Bedri - Bektaşilik Alevilik Nedir, Ank. 1987, 2. basım.
Noyan, Doç. Dr. Bedri - Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yay. Ank. 1998., C: I.
Oğuz, Burhan - Tarihsel Gelişimiyle Dünyada ve Türkiye'de Laiklik, Engin Yay. İst. 1996.
Olson, Robert - Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı (Çev.: Bülent Peker-Nevzat Kıraç), Özge Yay. Ank. 1992.
Ozankaya, Prof. Dr. Özer - Türkiye'de Laiklik, Cem Yay. İst. 1995, 6. basım.
Önder, Dr. Mehmet - "Hacı Bektaş Dergâhı Nasıl Açıldı?", Birlik-Dirlik Dergisi, Sayı: 1, Haziran 1994.
Öz, Baki - Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. 1996, 8. basım.
Öz, Baki - Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu, Can Yay. İst. 1996.
Öz, Baki - Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergâhları, Can Yay. İst. 2001.
Öz, Baki - "Tarikat ve Tekkelerin Kaldırılması", Teori Dergisi, Sayı: 91, Ağustos 1997.
Öz, Tahsin - "Türbeler Açılırken", Tarih Dünyası Dergisi, Sayı: 2, Mayıs 1950.
Özek, Prof. Dr. Çetin - Devlet ve Din, Adam Yay. İst.
Öztemiz, Mutay - Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları, Pencere Yay. İst. 1997.
Perinçek, Doğu - Kemalist Devrim-2, Din ve Allah, Kaynak Yay. İst. 1996, 5. basım.
Perinçek, Doğu (Der.) - Atatürk, Din ve Laiklik Üzerine, Kaynak Yay. İst 1997, 2. basım.
Savcı, Prof. Bahri - "Cumhuriyet'in Tehlikede Kurumu: Laiklik", Yüzüncü Yıl Armağanı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bil. Fak. Yay. Ank. 1959.
Sevgen, Nazmi - Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan Yay. İst. 1999.

Sümer, Ali - "Hacı Bektaş Dergâhı Nasıl Açıldı?", Yol Dergisi, Sayı: 10, Mart-Nisan 2001.
Şahhüseyinoğlu, H. Nedim - Alevi Örgütlerinin Tarihsel Süreci, İtalik Yay. Ank. 2001.
Şapolyo, Enver Behnan - Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yay. İst. 1964.
Şener, Cemal - İlknur, Miyase - Şeriat ve Alevilik, Ant Yay. İst. 1995.
Tanilli, Doç. Dr. Server - Anayasalar ve Siyasal Belgeler, Ank. 1976.
Tanyol, Prof. Dr. Cahit - Laiklik ve İrtica, Altın Kitapları Yay. İst. 1994, 2. basım.
Toker, Metin - Şeyh Sait ve İsyanı, Cumhuriyet Yay. İst. 1998.
Tuncay, Prof. Dr. Mete - Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Yurt Yay. Ank. 1981.
(Uluğ), Naşit Hakkı - Derebeyi ve Dersim, Ank. 1931.
Uluğ, Naşit (Hakkı) - Tunceli Medeniyete Açılıyor, İst. 1939.
Ülken, Prof. Hilmi Ziya - Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Selçuk Yay. İst. 1966, C: I.-II.
Ülken, Prof. Dr. Hilmi Ziya - "Cumhuriyetimiz, Atatürk Inkılâpları, Türk Milliyetçiliği, Milli Birlik ve Beraberlik", 50. Yıl Konferansları, Milli Eğitim Bak. Yay. Ank. 1974.
Yücekök, Dr. Ahmet - Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek Yay. İst. 1971.
Zabıt Ceridesi - (Tutanak Dergisi), C: XIX, s: 313-330 arası. (16. XI. 1925).